

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1983, LET. XX, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

11

IZ VSEBINE

Zoran Polič: Spomini in opomini (razmišljanja ob štiridesetletnici Kočevskega zbora in II. zasedanja AVNOJ)

Ivan Kristan: AVNOJ in graditev jugoslovanske federacije

Zoran Jelenc: Preobrazba vzgoje in izobraževanja – nujnost razvoja sodobnega sveta

Ivan Potrč: Besede o jedrovanju

Lev Kreft: Na kup nametano še ni skupno

Blagovna proizvodnja in socializem (2. del): prispevke so napisali: Cveta Mlakar, Marijan Korošič, Dragutin V. Marsenić, Oto Norčič, Mllovan Pavlović, Ivan Stojanović, Branislav Šoškić, Dragomir Vojnić in Dragoje Žarković

TEORIJA IN PRAKSA

1983

11

revija za družbena vprašanja, let. XX, št. 11, str. 1433—1592,
Ljubljana, november 1983, UDK 3 YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter
Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer,
Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirc, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko
Soršak, Vlado Struk, Franc Šali, Mile Šetinc, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej
Kirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze
Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 300 din, za druge individualne naročnike 450 din, za delovne
organizacije 800 din, za tujino 1400 din; cena enojne številke v prosti prodaji 70 din in dvojne
številke 100 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo
Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ)
3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10
novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani,
za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

ZORAN POLIČ: Spomini in opomini (razmišljanja ob štiridesetletnici Kočevskega zbora in drugega zasedanja AVNOJ)	1435
IVAN KRISTAN: AVNOJ in graditev jugoslovanske federacije	1449

ČLANKI, RAZPRAVE

ZORAN JELENC: Preobrazba vzgoje in izobraževanja – nujnost razvoja sodobnega sveta	1462
--	------

POGLEDI, KOMENTARJI

IVAN POTRČ: Besede o jedrovanju	1482
LEV KREFT: Na kup nametano še ni skupno	1484

BLAGOVNA PROIZVODNJA IN SOCIALIZEM (2. del)

Uvodni zapis uredništva	1490
CVETA MLAKAR: Vprašanja blagovne proizvodnje v našem sistemu	1492
MARIJAN KOROŠIČ: Preusmeritev od produktivnih k distributivnim problemom	1498
DRAGUTIN V. MARSENIČ: Blagovna proizvodnja in (samoupravni) socializem	1506
OTO NORČIČ: Kakšno vlogo prepustiti blagovnim zakonitostim?	1514
MILOVAN PAVLOVIČ: Blagovna proizvodnja v socialističnem samoupravnem načinu proizvodnje	1519
IVAN STOJANOVIČ: Blagovna proizvodnja – od Marxa do sodobne socialistične prakse	1525
BRANISLAV ŠOŠKIČ: Socialistično tržno oziroma tržno usmerjeno gospodarstvo	1533
DRAGOMIR VOJNIČ: Vloga in mesto blagovne proizvodnje	1540
DRAGOJE ŽARKOVIČ: O značaju proizvodnje v socializmu	1547

SODOBNA MARKSISTIČNA MISEL

STIPE ŠUVAR: Vladimir Bakarić – teoretik in borec revolucije	1556
VLADIMIR BAKARIČ: Kako se je razvijala nova Jugoslavija	1565

ZNANSTVENA IN STROKOVNA SREČANJA

BOGOMIL FERFILA, BOGOMIR KOVAČ: Marksistično ekonomsko raziskovanje	1572
---	------

PRIKAZI, RECENZIJE

Svoboda, zatiranje, emancipacija (Adolf Bibič)	1575
--	------

DJURO ŠUŠNJIČ: Cvetovi i tla (Primož Južnič)	1577
RAĐO BOHINC: Temelji sistema in družbena kontrola cen (Janko Arah)	1579
DARA JANEKOVIČ: Jošuni naslednici, Izrael – Arapi – Palestina (Iztok Simoniti)	1581
VEKOSLAV GRMIČ: Humanizem – problem našega časa (Branko Zihertl)	1584!

Med novimi knjigami	1587
Bibliografija knjig in člankov	1588
Avtorski sinopsisi	1591

CONTENTS

ZORAN POLIČ: Memories and Warnings (Some Thoughts on the 40-anniversary Fortieth Anniversary of the Assembly in Kočevje and the Second Session of ACNLY)	1435
IVAN KRISTAN: ACNLY and the Building up of the Yugoslav Federation	1449

ARTICLES, STUDIES

ZORAN JELENC: Transformation in Education* - A Necessity of the Development of the World of To-Day	1462
--	------

VIEWS, COMMENTS

IVAN POTRČ: On Kernels	1482
LEV KREFT: What Is piled up Is not Necessary Common	1484

COMMODITY PRODUCTION AND SOCIALISM (second part)

Editorial	1490
CVETA MĻAKAR: Problem Concerning Commodity Production in Our System	1492
MARIJAN KOROŠIČ: A Reorientation from Productive to Distributive Problems	1498
DRAGUTIN V. MARSENIČ: Commodity Production and (Self-management) Socialism	1506
OTO NORČIČ: What Role Should Be Given to Commodity Production Laws	1514
MILOVAN PAVLOVIČ: Commodity Production in Socialist Self-management Mode of Production	1519
IVAN STOJANOVIČ: Commodity Production - from Marx to the Present Socialist Practice	1525
BRANISLAV ŠOŠKIČ: Socialist Market or Market-Oriented Economy	1533
DRAGOMIR VOJNIČ: The Role and Position of Commodity Production	1540
DRAGOJE ŽARKOVIČ: On the Character of Production in Socialism	1547

MARXIST THOUGHT IN THE WORLD OF TO'DAY

STIPE ŠUVAR: Vladimir Bakarič - Theorist and Champion of the Revolution	1556
VLADIMIR BAKARIČ: The Way in Which New Yugoslavia Developed	1565

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC ENCOUNTERS:

BOGOMIL FERFILO, BOGOMIR KOVAČ: Marxist Research in Economy	1572
---	------

REVIEWS, NOTES:

Freedom, Oppression, Emancipation (Adolf Bibič)	1575
DJURO ŠUNJIČ: Blossom and Soil (Primož Južnič)	1577
RADO BOHINC: The Basis of the System and Social Control of Prices (Janko Arah)	1579
DARA JANEKOVIČ: Joshua's Heirs, Israel - Arabs - Palestine (Iztok Simoniti)	1581
VEKOSLAV GRMIČ: Humanism - the Problem of Our Time (Branko Zihertl)	1584

A survey of new books	1587
Bibliography of books and articles	1588
Authors' synopses	1591

СОДЕРЖАНИЕ

ЗОРАН ПОЛИЧ: Воспоминания и напоминания (размышления в связи с сороколетием Кочевского собрания и Второго Заседания ААВНОЙ)	1435
ИВАН КРИСТАН: АВНОЮ и создание Югославской федерации	1449

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ

ЗОРАН ЙЕЛЕНЦ: Преобразование воспитания и образования необходимость развития современного мира	1462
--	------

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ

ИВАН ПОТРЧ: Беседование о совместных ядрах	1482
ЛЕВ КРЕФТ: В кучу свалено не значит еще совместно	1484

ТОВАРНОЕ ПРОИЗВОДСТВО И СОЦИАЛИЗМ (вторая часть)

Передовая статья	1490
ЦВЕТА МЛАКАР: Вопросы товарного производства в нашей системе	1492
МАРИЯН КOROŠIČ: Изменение направления от производственных к распределительным проблемам	1498
ДРАГУТИН В. MARSENIČ: Товарное производство и (самоуправленческий) социализм	1506
ОТО НОРЧИЧ: Какую роль предоставить товарным закономерностям	1514
МИЛОВАН ПAVLOVIČ: Товарное производство в социалистическом способе производства основанном на самоуправлении	1519
ИВАН СТОЯНОВИЧ: Товарное производство от Маркса до современной социалистической практики	1525
БРАНИСЛАВ ШОШКИЧ: Социалистическая рыночная направленность экономики	1533
ДРАГОМИР ВОЙНИЧ: Роль и место товарного производства	1540
ДРАГОЕ ЖАРКОВИЧ: О характере производства в социализме	1547

СОВРЕМЕННАЯ МАРКСИСТСКАЯ МЫСЛЬ

СТИПЕ ШУВАР: Владимир Бакарич теоретик и борец революции	1556
ВЛАДИМИР БАКАРИЧ: Как развивалась новая Югославия	1565

НАУЧНЫЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВСТРЕЧИ

БОГОМИЛ ФЕРФИЛА, БОГОМИР КОВАЧ: Марксистское экономическое исследование	1572
---	------

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ

Свобода, угнетение, эманципация (Адольф Бибиш)	1575
ДЖУРО ШУШНИЧ: Цветы и почва (Примож Южнич)	1577
РАДО БОХИНЦ: Основы системы и общественный контроль цен (Янко Арах)	1579
ДАРА ЯНЕКОВИЧ: Потомки Джошуа - Израиль Арабы Палестины (Исток Симонити)	1581
ВЕКОСЛАВ ГРМИЧ: Гуманизм проблема нашего времени (Бранко Зихерл)	1584

Среди новых книг	1587
Библиография книг и статей	1588
Автрские синопсисы	1591

Spomini in opomini

(Razmišljanja ob štiridesetletnici Kočevskega zbora in drugega zasedanja AVNOJ)

Kočevski zbor slovenskih odposlancev, AVNOJ in narodno osvobodilna borba nasploh so neizčrpen vir iskanja resnice o takratnih razmerjih sil in o dogajanjih, ki so na novo oblikovala svet, prav tako so še vedno in bodo še dolgo predmet analiz, ki naj pokažejo povezanost takratnih odločitev z današnjim stanjem, večkrat pa so tudi spodbuda tistim, ki iščejo vzore za nujne današnje odločitve in opredelitve v takratnih ukrepih in ljudeh.

Ne mislim se pridružiti vsem tem iskalcem, ocenjevalcem in kritikom, ker bi to zahtevalo povsem drugačno obravnavo stvari. Z nekaj opozorili in primerjavami želim spodbuditi razmišljanja o dogajanjih pred 40 leti, ko so sklepi v Kočevju in pa AVNOJ-a v Jajcu s svojo pomembnostjo pomenili ne samo uspešnejše uveljavljanje Jugoslavije v svetu, temveč so predvsem za notranje odnose pomenili pričetek nove faze v revolucionarnem razvoju naše skupnosti. Želel bi tudi zbuditi vest tistim, ki pri pripravljanju ukrepov, predpisov in drugih aktov za današnje potrebe pozabljajo, kako so podobni akti nastajali pred 40 leti in kakšni so bili postopki za njihovo sprejemanje. Ne gre seveda za to, da bi tudi danes poizkušali posnemati takratne metode, ali pa, da bi enostavno prenašali takratne odločitve v današnji čas.

Prav tako nihče ne zahteva in tudi načelno ne bi bilo prav, da bi zahtevali stalno povečevanje preteklosti in mladino prepričevali, da je bilo glavno delo socialistične graditve že opravljeno, in da gre zato večna zahvala generaciji, ki je nosila narodnoosvobodilno borbo, ker mladina lahko samo še uživa plodove teh uspehov. To bi bila povsem lažna predstava sedanje stvarnosti. Revolucija še teče. Narodnoosvobodilna borba je bila etapa v njej, etapa, ki je zrušila ovire na poti novega pojmovanja medčloveških odnosov, ki je razlastila izkoriščevalce in odpravila lažno demokracijo političnega strankarstva. In to šele omogoča razvijanje novih, samoupravnih, res demokratičnih odnosov, kakršne uveljavljajo naše ustave. Za ustvarjanje bodočnosti na teh temeljih je bilo, je in bo potrebno še ogromno dela. Novi odnosi ne bodo nastajali sami po sebi. Trdo bo še delo, težke preizkušnje in stalna bitka z ovirami, nasprotovanji, nerazumevanjem, pa tudi sovražnostmi, ker prav gotovo prav vsi doma in v svetu niso prijatelji naše samoupravne socialistične opredelitve. Pri tem ne bi prav nič pomagalo niti sklicevanje na opravljeno delo, niti uveljavljanje zaslug iz preteklosti. Toda priznanje tej preteklosti, priznanje, da je bilo opravljeno pomembno delo, priznanje žrtvam, ki

jih je to delo terjalo, uveljavljanje tudi danes moralnih načel, ki so takrat prevladovala v medčloveških odnosih – to je vendarle bogata zakladnica, iz katere lahko črpajo izkušnje tudi današnje generacije, ki lahko najdejo v tem moči za to, da se uspešneje lotevajo kompliciranih problemov, ki jih odpira materialno bogatejše in bolj razvejano življenje v današnjem času in bolj povezano in odvisno delovanje vrste družbenih dejavnikov v svetu sploh.

Zato bi bila velika napaka mladih, če bi se zaradi navideznega ugleda in potrebe po nekakšni izvornosti skušali odrekati preteklosti, če bi se v tem pridružili vsem tistim, ki bi želeli preskočiti to preteklost in vrniti kolo zgodovine v tokove starega jugoslovanskega politikanstva, če ne bi sprejeli temeljnih resnic in s tem tradicij preteklosti kot izhodišča za uspešno nadaljevanje revolucije, ki je v svoji zasnovi ljudska in v svoji izpeljavi stvar vseh generacij, s posebnim poudarkom na pobudi mladih.

Res je, da so se nekateri elementi (oz. temelji) našega družbenega razvoja rojevali šele po osvoboditvi, kot, na primer, družbena lastnina (z nacionalizacijo in ustavno opredelitvijo), samoupravljanje, dohodkovni odnosi, enotnost jugoslovanskega trga, neuvrščenost v zunanji politiki itd., vendar pa so bila tudi omenjena in še druga načela naših družbenih razmerij logično grajena na temeljih, ki jih je dala narodnoosvobodilna borba, v določenem smislu pa so njihovi zarodki že v temeljnih točkah Osvobodilne fronte, v sklepih Kočevskega zbora in AVNOJ-a. Zato bi lahko pričakovali, da se bodo odnosi tudi naprej razvijali v tej smeri, da se jih bo še dograjevalo, poglobljalo, da bodo tako vse dosledneje vodili v vzpostavitev resnične socialistične samoupravne družbe, in da bo za njihovo konkretizacijo, tako kot je bilo to v preteklosti, vsakdo prispeval vse svoje sposobnosti, znanje in moralne kvalitete.

Nemogoče je seveda zahtevati, da bi ta razvoj teklen brez motenj, odstopanj in umikov, saj tudi v času narodnoosvobodilne borbe ni šlo brez težav in nasprotovanj. Toda vse preveč moti, če gre pri današnjih odmikih za negiranje vsega, kar je bilo v preteklosti pozitivno, in če se tako obnašajo celo tisti, ki so v preteklosti sodelovali pri ustvarjanju novih odnosov. Razumljivo, da se na take še posebno veže tudi vse tisto, kar je bilo že v času borbe in tudi po njej sovražno razpoloženo do oblasti delovnih ljudi, do Partije in Osvobodilne fronte. Če k tem uvrstimo še vse tiste, ki iz koristoljublja, moralne zavoženosti in delomrznosti poskušajo izrabljati slabosti v našem sistemu, nedoraslost kadrov in naivno prepričanje nekaterih, da bo vse kar samo dobro teklo, potem vidimo, kako daleč smo še od doslednega uresničevanja v narodnoosvobodilnem boju izkristaliziranih načel o medsebojnih odnosih, o bratstvu in enotnosti narodov, o solidarnosti delovnih ljudi, in koliko prizadevanj bo še treba, da bomo uspešno premagali ekonomsko, družbeno in politično krizo, ki danes s tolikšno težo pritiska na naše odločitve, na našo razvojno pot in vse prečesto tudi na razpoloženje ljudskih množic. Pri tem je seveda pomembno, da življenjskih odnosov, medsebojnega obnašanja in pripravlje-

nosti za akcijo ni mogoče dekretirati niti uvajati in voditi nekje z vrha oziroma iz nekega centra. Vse to je stvar ljudi samih, njihove pripravljenosti za delo, pa tudi vzgoje, ki bi morala biti tako zaradi preteklosti kot tudi zaradi zastavljenega cilja najpomembnejši element v našem socialističnem razvoju.

Zato bi se morali z živo in pisano besedo, tako kot nekoč, ko smo gradili Osvobodilno fronto, odločno upirati vsemu, kar s svojimi negativnimi posledicami in vplivi slabi udarno moč delovnih množic in njihovo pripravljenost, da predvsem sami, brez dekretov, urejajo temeljne odnose, ki naj prispevajo k rasti našega materialnega bogastva in k razreševanju tistih problemov, ki jih vsakodnevno življenje postavlja pred vse nas na vseh področjih družbene dejavnosti (zdravstvo, prosveta, kultura, komunala, okolje in podobno). Vse prevečkrat dopuščamo, npr. brez potrebnega odgovora, govoričenja, da naša družba, naš politični sistem nima svoje morale, ali pa, da je morala določenih združb širša in bolj obvezujoča kot morala komunistov. Kot da se je mogoče morale naučiti oziroma jo uveljavljati s katekizmi, ne pa, da je ona element materialnih odnosov in celotne vzgoje ter navzoča vse bolj, čim bolj ljudje spoštujejo temeljna načela sožitja, ki si jih je družba postavila za potrebe svojega obstoja in razvoja. Temeljne moralne norme naše skupnosti so uveljavljali že Osvobodilna fronta, narodnoosvobodilni boj in povojna graditev, sankcionirane so v temeljnih točkah Osvobodilne fronte, v dolomitski izjavi, v naših ustavah; toda, ali jih vsi tudi spoštujejo?

Dovolj je pogledati na doslednost oziroma na nedoslednost pri izvajanju obče obveznih predpisov, ki naj bi opredeljevali medsebojne odnose ljudi, ki naj bi uveljavljali osebnost in samostojnost vsakega delovnega človeka oz. občana, ki izpolnjuje ustavno sprejete obveze, potrebno je analizirati odnos do priznanja in izpolnjevanja načela osebne in splošne odgovornosti, odnos do družbene lastnine, do samoupravljanja in nagrajevanja po delu, kar vse opredeljuje temeljne moralne kvalitete, ter se iskreno vprašati, ali je mogoče, da smo se toliko oddaljili od že utrjenih moralnih norm, ki jih je s tolikšno doslednostjo in uspešnostjo oblikovala Osvobodilna fronta v celoti, po tem, ko je vrhovni plenum med temeljnimi točkami svojega programa potrdil tudi zahtevo, da je potrebno »za osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikovati slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva«. (4. točka v temeljnih točkah Osvobodilne fronte iz leta 1941.) Ali ni pot k temu preoblikovanju istočasno tudi utrjevanje novih moralnih odnosov med ljudmi in do stvari? Mi smo vse od leta 1941 tako tudi razumeli obveznost temeljnih točk Osvobodilne fronte in jih z delovanjem političnih aktivistov stalno poizkušali uveljavljati tudi v praksi.

Za današnji čas je zato pomembno vprašanje, ali smo pri spoštovanju in izpolnjevanju obvez, ki smo jih sprejeli v preteklosti, dovolj dosledni. Kakšno je torej stanje na področju vzgoje naše mladine, pa tudi samo-

vzgoje nas vseh? Ali dovolj odločno kažemo na primere, ki so v nasprotju z omenjeno četrto točko, in ali se uspešno borimo zoper te negativnosti? Ali dovolj uspešno opozarjamo na pozitivne pojave, ki so posledica izpolnjevanja ene najpomembnejših zahtev za uspešnost političnega in družbenega delovanja na sploh? In še, ali smo v tem smislu dovolj dosledni pri delovanju odgovornih političnih subjektov, znotraj njih samih in pri njihovem odnosu do družbe v celoti?

Bojim se, da nam praksa prevečkrat dokazuje, kako smo vendarle zanemarili prav ta del družbene vzgoje, ki je še kako pomemben za vse odnose na kateremkoli od področij družbenega življenja, pa najsi gre za gospodarske probleme, za vzgojo in izobrazbo, za zdravstvo ali pa za potrebe političnega dela.

Brez pretenzij, da imam povsem prav in pripravljen, da takoj sprememim svoje stališče, če dobim nasprotne dokaze, bi vendarle postavil vprašanje, ali o tej in takšni morali govorimo tudi danes, ali privajamo že otroke nanjo, in ali se tudi danes vsi zavedamo pomembnosti temeljnih točk Osvobodilne fronte za uspešnost našega političnega ravnanja tako danes, kot tudi za našo bodočnost?

Če govorim, da ni treba preveč opozarjati na tradicije preteklosti in stalno govoriti le o tistih časih in uspehih, ki smo jih dosegli, pa se mi zdi, da vendarle vse premalo opozarjamo na pomembnost takratne odločitve, da se namreč že od vsega začetka osvobodilne borbe in za vso bodočnost odločno odrekamo starim odnosom in kvalitetam medčloveških odnosov, s tem pa tudi vsem, ki so takrat in tudi za bodočnost hoteli vcepljati naši mladini svoje moralne poglede in kriterije; ustvariti hočemo novega, neodvisnega, sebi in svojemu narodu odgovornega človeka, ki bo sposoben upreti se tujim vplivom in graditi novo, lastnemu značaju ustrezajočo skupnost, povezano na način in v okvirih, ki odgovarjajo njegovim potrebam in njegovi lepši bodočnosti.

V zvezi z vsem doslej rečenim bi opozoril na delo med našo mladino in na njeno organiziranost. Ali nismo tudi na tem področju preveč navajali na kabinetno delo, na pripravljanje kariere, namesto da bi odgovorni mladinski funkcionarji, kot nekoč SKOJ-evci in aktivisti ZMS, živeli med mladino, bili vzor aktivnosti, borbenosti, tovarištva, poguma in vsestranske vtkanosti v celotni mehanizem vsakodnevne akcije? To velja tudi sicer za naše politično delo, tako v SZDL, ZK, sindikatih! O teh pojavih moramo danes spregovoriti z vso odkritostjo, ker njihovo uspešno preseganje edino omogoča dosledno nadaljevanje naše revolucionarne poti.

V preteklih 40 letih smo bili resda na najboljši poti, da preoblikujemo slovenski narodni značaj tako, kot je to bilo zapisano v temeljnih točkah Osvobodilne fronte, in da s tem ustvarimo nov lik aktivnega slovenstva. Narodnoosvobodilna borba je sama po sebi usmerjala na to pot. O tem pričajo uspehi, ki smo jih v borbi dosegli in odločen obračun z mentaliteto belogardizma, ki je toliko pomembnejši, ker so ga izpeljale prav tiste množice slovenskega kmečkega prebivalstva, ki so jih zaradi pretežno

katoliške usmerjenosti pred vojno – predvsem klerikalni politiki, povezani s katoliško cerkvijo, smatrali za svojo trdno rezervo in vir kadrov za izdajalske belogardistične formacije, s pomočjo katerih lahko določajo pravice, položaj in usmerjajo idejno opredeljevanje slovenskih ljudi. Prav gotovo je bil to najmočnejši udarec slovenski reakciji, pri katerem je še posebno uspešno sodelovala skupina krščanskih socialistov, ki so obvezo o prehajanju katoliških množic na pozicije Osvobodilne fronte prevzeli s podpisom Dolomitske izjave.

Nov značaj slovenskega človeka je prišel še posebno do izraza v povojni graditvi in v novih političnih spopadih s sovražniki zunaj meja naše dežele.

Toda kriza, ki se je postopoma vtihotapljala v naše gospodarsko življenje in družbene odnose nasploh, je tudi na tej poti povzročila zastoj, ki še stopnjuje težave, s katerimi se moramo danes spopadati. Značaj slovenskega človeka izgublja blesk, ki mu ga je dala narodnoosvobodilna borba. Naenkrat so mnogi pričeli omahovati, izgubljati zaupanje v lastne moči in sposobnosti, dopuščajo, da jih mamijo glasovi iz širnega sveta, ki govorijo o drugačnih možnostih življenja, ki dajejo prednost čezmerni materialni bogatitvi, pa čeprav na račun skupnosti in prizadevnih posameznikov, ki negirajo solidarnost, pravico nagrajevanja samo po delu in predvsem z lažnimi obljubami o nekakšni popolni svobodi pripravljajo ponovno idejno in zato politično podrejanje slovenskega človeka.

Stabilizacija zato zahteva tudi poostreno bitko za izpolnitev 4. točke iz programa Osvobodilne fronte. Da bi revolucija uspešno tekla dalje, da bi se normalizirali pogoji za pospešen nadaljnji naš razvoj, moramo začeti najodločnejšo bitko za dokončno preoblikovanje značaja slovenskega človeka, doseči, da ne bo več omahovanj, iskanja drugih poti in rešitev, drugačnih od tistih, ki smo jih na temelju uspešno zaključene narodnoosvobodilne borbe zapisali v svojo ustavo, in ki pomenijo dosledno osvobajanje delovnega človeka, njegovo aktivno vlogo v vseh družbenih odločitvah, njegovo boljše življenje v uspešno razvitih socialističnih samoupravnih odnosih.

Tovariš Kardelj je v svojih analizah o doslednem uveljavljanju novih družbenih kategorij, kot so samoupravljanje, dohodkovni odnosi, družbena lastnina in podobno, ne da bi o tem vedno izrecno govoril, vendarle vztrajal pri tem, da naj bodo to čimmanj nekakšni formalni, samo v dokumentih obstajajoči odnosi, pač pa je poudarjal pomen dejstva, da so to stvarni, čisti družbeni medčloveški, na socialistični morali temelječi odnosi, v katerih ljudje res tudi žive in so stalno aktivni. Zato pa je tudi govoril o težavnosti poti do vzpostavitve teh odnosov, o nasprotovanjih in o odgovornosti, ki mora spremljati vso našo aktivnost. Vsekakor je problem odgovornosti v tem trenutku, ne glede na vse materialne in druge težave, s katerimi se spopadamo, temeljni dejavnik čimprejšnje normalizacije odnosov in še hitrejšega razvoja naše skupnosti. To velja še posebno zaradi tega, ker zahtevana odgovornost na vseh področjih in v

vseh odnosih, posebno pa še v osebnem obnašanju, ni omejena le na nekakšne formalno opredeljene obveze, temveč ima mnogo večje razsežnosti.

Tipična značilnost sedanjega trenutka je večkrat parcelizacija pravic in dolžnosti na vseh področjih z istočasnim uveljavljanjem pretiranih osebnih ambicij, opirajoč se na teoretično, predvsem pa na stvarno oblast političnih struktur. Parceliranje in s tem antagonizmi se prično že v sami občini, še močnejši pa so med občinami in republikami ter pokrajinama. To pogosto onemogoča uspešno dogovarjanje in sporazumevanje o pomembnih vprašanjih, zato pa tudi preprečuje uveljavljanje sistemskih odločitev. Podjetja se skrivajo za občinskimi ljudmi, občinski in republiški vrhovi vodijo svojo politiko, ki ne vidi potreb širših skupnosti, poleg tega niso pripravljene sprejeti odločitev, ki niso izključno v njihovo korist oziroma prilagojene njihovim argumentom. Logika administrativnega odnosa do odločitev je v celoti našega upravnega mehanizma še vse preveč navzoča; to povzroča nezaželeno krepitev oblasti upravnih organov (npr. SIS). Tak način dela pa vpliva tudi na odgovornost, ki je večkrat povsem neuveljavljena, tako glede obveznosti, ki bi jih bilo treba spoštovati, kot tudi glede tistih, ki so bile opuščene, ker jih poklicani sploh niso opredelili. Odgovornosti ni dovolj ne v političnem delu ne v poslovnih odločitvah in ne pri izpolnjevanju državljskih dolžnosti. Kolikor k temu prispevajo slabosti v sami zakonodaji, v pravnih normah zakonskih in podzakonskih tekstov, bo tudi na tem področju potrebno odločno uveljaviti nove poglede, dati konkretne spodbude in predlagati ustrezne spremembe predpisov, ki bodo dosledneje uveljavljali takò splošno, še prav posebno pa osebno odgovornost na vseh ravneh družbenega delovanja.

Bitko za uveljavljanje in utrjevanje politične odgovornosti mora voditi socialistična zveza z zvezo komunistov na čelu, bitko za vsestransko uveljavitev osebne odgovornosti tako pri usklajevanju potrošnje z razpoložljivimi sredstvi, pri varovanju družbene lastnine, razpolaganju posameznikov samo s sredstvi, pridobljenimi z lastnim delom, pa tudi vsak občan s pomočjo ustavno določenih pravnih ustanov in na temelju s sankcijami opremljenih, razumljivih in dosledno z ustavo usklajenih pravnih norm.

Ko v spominih na dogajanje pred 40 leti posebej opozarjam na odgovornost, pa mislim, da bi bilo napak razpravljati o takratnih odnosih, o načinu dela in o uspehih le kot o dogajanjih, ki so potekala povsem po zamišljenih ali dogovorjenih tirnicah, brez težav in spopadov znotraj nosilcev novega v našem razvoju in zato brez odgovornega razjasnjevanja temeljnih razmerij med sodelujočimi in z ljudmi nasploh. Zdi se mi zato pravilno, da spomini na dogajanje pred 40 leti spodbudijo zgodovinarje, družbene analitike, pa tudi politične delavce k njihovemu podrobnejšemu proučevanju. Najbrže bodo morali takoj ugotoviti, da je bil že sam začetek življenja Osvobodilne fronte rezultat odgovornega odnosa do slovenske skupnosti, da pa je bil pripravljen s temeljitimi pripravami

nosilcev aktivnosti prizadetih skupin v slovenskem političnem življenju, in da so se take razprave pojavljale ves čas narodnoosvobodilnega boja, ob sprejemanju vseh pomembnejših odločitev. Bili so pri tem dialogi, ki so v začetku kazali na povsem različna stališča. Dogajalo se je to, npr., v razgovorih o streljanju izdajalcev leta 1941, iz katerih je po doseženem soglasju temeljnih skupin Osvobodilne fronte izšel Odlok o zaščiti slovenskega naroda, ali kritična razmišljanja o odnosih, pravicah in bodočnosti temeljnih skupin Osvobodilne fronte v letu 1942, iz katerih je nastala znana Dolomitska izjava. Vsakodnevne in globoke razprave, povezane z analizo stanja in družbenih silnic, ki opredeljujejo ravnanje slovenskega človeka, so pripeljale do snovanja novih oblik delovanja političnih dejavnikov, ker je že stanje v letu 1942 zahtevalo spremembe v političnem delu, prehajanje od odborov Osvobodilne fronte, ki naj ostanejo tudi v bodoče nosilci političnega dela, na narodnoosvobodilne odbore kot edinstvene organe oblasti. Nemško-italijanska ofenziva je takrat nadaljevanje razvoja v tej smeri sicer zaustavila, zato pa se je problem z vso silovitostjo razprl leta 1943, ob vse večji rasti množične politične aktivnosti in vse večji moči partizanskih enot ter dosegel svoj višek v Kočevskem zboru, za katerega je tov. Kidrič napisal v Slovenskem poročevalcu oktobra 1943, da je »preko Zbora odposlancev spregovorilo samo slovensko ljudstvo in je spregovoril sam slovenski narod«.

Tovariš Kardelj pa je v svojem referatu na Zboru podčrtal, da je Kočevski zbor v narodnoosvobodilnem boju eden najpomembnejših mejnikov: 1. ker potrjuje pravilnost naše dotedanje borbe in 2. ker je položil najvažnejše temelje za svobodo in demokratično bodočnost slovenskega naroda.

Dialogi pa tudi ostrejši spopadi v tem času so bili vselej načelni, v okvirih tovariških razjasnjevanj, brez podtikanj in sovraštva, ki ga je bila tudi takrat polna sovražna propaganda s svojimi histeričnimi napadi na vse, kar je bilo napredno, borbena in pripravljeno, če bo treba, da tudi z žrtvami uresničuje z Osvobodilno fronto zagotovljene cilje.

To, da so bila razjasnjevanja odnosov in sploh delovanje tako uspešni, je prav gotovo predvsem zasluga Kardelja in Kidriča, ki sta tudi največ prispevala k tako uspešnemu poteku Kočevskega zbora in k bogatemu deležu Slovenije v zakladnico AVNOJ-skih odločitev. Kardelj je kot Sperans že pred vojno jasno utemeljil poglede na perspektivo Slovencev, ves čas vojne je dajal ton najpomembnejšim političnim odločitvam in na Kočevskem zboru skupno s Kidričem analiziral prehojeno pot ter usmeril nadaljnja politična prizadevanja za čas do konca vojne in po njej. Tudi sicer sta bila Kardelj in Kidrič dosledna nosilca tiste politike Osvobodilne fronte, ki jo je ohranjalo kot živo, vsakodnevno potrebo delovnih ljudi. S svojo daljnovidnostjo, sposobnostjo, tovarištvom in stalno pripravljenostjo, da sodelavcem pojasnjujeta, s sovražniki in njihovimi podtikanjji pa se odločno spopadata, sta neprestano kazala, kakšen mora biti politični aktivist, tako partijski kot tudi frontovski, če hoče v praksi uresničevati

svoje avantgardne dolžnosti. Takšna sta bila, ko sta utrjevala odnose v Osvobodilni fronti, ko sta nastopala zoper vojvodstvo v prvem letu partizanske aktivnosti, pa kasneje zoper biciklizem, ki je že napovedoval prve zametke birokratizma, tako sta učila v času poleta Osvobodilne fronte, pa zopet takrat, ko je bilo od zastavljenih ciljev nujno odstopati zaradi prevelikih žrtev, ki bi jih terjala še vedno velika moč sovražnika.

Pa še nekaj je omogočilo tolikšno veljavo Osvobodilne fronte in zato tudi uspehe ob Kočevskem zboru. Dejstvo namreč, da so predstavniki kulture ne samo sodelovali ob ustanovitvi Osvobodilne fronte, temveč da se ji je takoj v začetku njenega delovanja priključilo veliko število slovenske inteligence – pisci, pisatelji, zdravniki, pravniki in drugi, in da je bil njihov priliv v partizane občuten ves čas Narodnoosvobodilne borbe. Mirno smemo trditi, da je bila v tistih časih slovenska inteligenca dosledno opredeljena za politične naloge Osvobodilne fronte in borbena. Pisatelji in pesniki so s svojo borbena besedo spodbujali borce in navdajali z zaupanjem vse, ki so jih poslušali na partizanskih mitingih ali čitali njihove sestavke v številnih frontovskih glasilih. Bili so sestavni del revolucionarnih sil, tako kot so to bili borci partizani ali zdravniki po partizanskih bolnicah, pravniki, ki so pripravljali novo, revolucionarno pravo in drugi. Nikogar ni bilo med vsemi temi, ki bi se bal za svojo bodočnost, ki bi ga bilo strah zaradi revolucionarne aktivnosti, ali ki bi se ne počutil dobro med večkrat tudi najpreprostejšimi ljudmi na sestankih v kaki vasi. Revolucija je navdihovala vse, bila je njihova potreba in njihova bodočnost.

Če je bila Komunistična partija z Osvobodilno fronto motor revolucije, je kultura prispevala k stalnemu dviganju razpoloženja, zavesti in borbenosti ter prav s tem odigravala ves čas osvobodilne borbe pomembno vlogo, posebno še na celotnem slovenskem področju.

In ko danes v spominu na dogajanja pred 40 leti, z zavestjo, da revolucija še vedno traja, in to tako idejno kot v praksi pod daleč težjimi pogoji, kot je bilo to pred 40 leti, poizkušamo oceniti, kakšne in kolikšne so danes te vrste borcev, in predvsem, kje so tisti, ki naj bi z besedo utrjevali revolucionarno razpoloženje množic, jim širili obzorja in se spopadali s sovražnimi podtikanji in sovražno propagando, pa tudi z notranjimi slabostmi subjektivnih nosilcev politike, moramo z veliko prizadetostjo ugotoviti, da so mnogo glasnejši tisti, ki jim ni za utrjevanje revolucionarnega razpoloženja množic, ki bi želeli izničiti pomen, ne samo Kočevskega zbora in AVNOJ-a, temveč vse narodnoosvobodilne borbe, ki uničujoče prikazujejo dogodke iz preteklosti, pa najsi gre za podvige naših brigad in poraze okupatorja in bele garde, naj bo to veličasten podvig XIV. divizije ob njenem pohodu na Štajersko ali poraz bele garde na Turjaku, proces proti izdajalcem v Kočevju ali akcije slovenskih brigad ob osvoboditvi naše domovine. Predvsem politikantsko naravnani nezadovoljneži, tako doma kot v tujini, celo tekmujejo med seboj, kdo bo glasnejši in bo bolj očrnil to preteklost, ker samo tako lahko utišajo tiste,

ki jih je strah, da bi s svojim nastopom, s svojim nasprotovanjem takemu pisanju, izpadli kot pristaši političnega režima in ne dovolj razgledani v svetovnih dogajanjih. Tudi ti, prav tako kot prvi, pozabljajo, da je prav v tem trenutku revolucija na preizkušnji, in da je njena usoda, tako kot pred 40 leti, povsem v rokah vseh delovnih ljudi, ki lahko le s svojo aktivno navzočnostjo zagotovijo njen uspešni nadaljnji tok. Pozabljajo pa tudi, da ni sovražno samo to, kar blati preteklo in sedanjo načelno politiko in kar je usmerjeno zoper naš ustavno utrjen politični sistem, temveč da je to tudi vse tisto, kar v današnjih časih zbuja nezaupanje in malodušje, kar vnaša dvome v pripravljenost, da se nastale probleme tudi rešuje, kar stopnjuje nerazpoloženje s tem, da demagoško opozarja le na težave in na razlike v življenjskih okoliščinah, kar zahteva drugačno oceno cele vrste odločitev v preteklosti, kar poziva na spravo in na brisanje iz spomina vsega, kar je bilo v preteklosti zločinskega, in še številni drugi slični pojavi.

Tudi v bodoče bo prav gotovo nujen dialog, ki vedno pomeni boj mnenj, v katerem morajo sodelovati marksisti, literati in drugi iz vrst inteligence, kajti le tako se je moč uspešno upreti podtikanjem, nerganju, usmerjanju k lažnim, preživelim idejam ter zastaviti vse sile za nadaljnji razvoj samoupravljanja, za utrjevanje ustavnih načel, za dvig politične zavesti, za večjo delovno pripravljenost in odgovornost, za iskreno sožitje vseh narodov in narodnosti Jugoslavije, za hitrejšo in uspešnejšo povezovanje gospodarstva prek vseh občinskih in republiških meja, za solidarnost pri premagovanju težav in problemov, itd. Vse to in še mnogo več so danes problemi, ki jih je mogoče razreševati le, če bodo pri tem delovni ljudje stalno spodbujevani z iskreno in odprto besedo in z možnostjo za resnično sodelovanje pri iskanju rešitev.

Neposredno v stabilizacijska prizadevanja posega tudi način uveljavljanja z ustavo in drugimi pravnimi normami opredeljene vloge delovnega človeka, občana. Že nekaj časa, predvsem pa odtlej, odkar je tovariš Kardelj v svojem pomembnem delu: »Smeri razvoja političnega sistema...« vlogo občana še posebej opredelil kot najbolj zdravo obliko vključevanja delovnega človeka v celoto družbenih dogajanj, govorimo o pluralizmu samoupravnih interesov kot edini alternativni pri utrjevanju samoupravnih socialističnih družbenih odnosov. Predpisi, ki naj omogočijo dosledno uveljavljanje ustave (sistemski zakoni), morajo zato odgovoriti potrebi po nadaljnjem utrjevanju samoupravnih odnosov. Omogočiti morajo predvsem živo navzočnost delovnih ljudi (v neposrednem smislu oziroma prek delegatskega mehanizma) pri zadovoljevanju vseh njihovih neposrednih, vsakodnevnih interesov, ali pa interesov širše skupnosti. Da bi to omogočili, pa moramo vzpostaviti pretok informacij o vsakovrstnih interesih od temeljnih do najvišjih delegatskih formacij v federaciji in obratno, prek okolij informacij o možnih rešitvah iz teh formacij do temeljnih okolij.

Pri tem pa mora imeti vsak posameznik, če le spoštuje ustavno določena načela naše socialistične skupnosti, pravico in možnost izrekati

svoja stališča, svoje poglede na probleme in povedati možne rešitve zanje. Če danes posamezni sociologi, pa tudi posamezni pravniki govore o tem in celo pripravljajo simpozije, da je rešitev predvsem politični pluralizem, torej pluralizem strank, prehitro pozabljajo, da nas prav dogodki pred 40 in nekaj leti, pa tudi današnje politično življenje v svetu odločno opozarjajo na to, da to ni pluralizem, ki človeka osvobaja in mu omogoča sodelovanje pri urejanju vseh problemov vsakodnevnega, pa tudi dolgoročnega dogajanja. Nasprotno, tak pluralizem ustvarja liderstvo, podreja človeka interesom posameznikov oziroma peščici vodilnih ljudi v stranki, množice pa demobilizira in oddaljuje od možnosti, da se iz lastnih nagibov in potreb opredeljujejo o svojih interesih. Želimo svobodnega človeka, ki bo z lastnim znanjem, iniciativo, marljivostjo in sposobnostjo, pridobljeno z vse bolj poglobljenim znanjem, gradil svojo bodočnost in zato moramo odločno odklanjati samozvane zaščitnike, ki skušajo sodelovanje in odločanje človeka in s tem njegovo samostojnost omejiti in postopoma povsem odpraviti s strankarsko organiziranim urejanjem medsebojnih odnosov, kjer vsa oblast pripada ne samo samozvanim liderjem, temveč tudi v tujini formiranim centrom idejnega usmerjanja.

Naš samoupravni družbeni sistem pa je sprejemljiv in bo uresničljiv le, če bo ostal zvest temeljnemu ustavnemu načelu, po katerem je človek edinstveni subjekt odločanja, kar ga osvobaja poslušnosti naprejšnjim odločitvam in samozvanim ideologom in liderjem, hkrati pa mu omogoča, da se sam ali, če mu je to lažje, prek svojih delegatov odloča o posameznih problemih in to na podlagi argumentov in materialnih kazalcev.

Moramo priznati, da na tem področju večkrat nismo dosledni, da dopuščamo liderstvo, ko bi morali v bitko za mobilizacijo najširših množic, da govorimo o pomembni vlogi pluralizma samoupravnih interesov, vendarle pa dopuščamo, da večkrat prevlada en sam, in to še ne dovolj utemeljen osebni interes. To velja večkrat v odnosih med občinami, pa tudi med republikami in pokrajinami, in sicer tedaj, ko se rešuje probleme, ki jih narekuje interes federacije. To zahteva še večjo doslednost pri uveljavljanju ustave in spoštovanju načela vsestranske odgovornosti.

Pluralizem političnih strank si lahko žele predvsem tisti, ki jim ni za to, da bi bil človek nosilec, subjekt družbenih dogajanj, ki ne verujejo v samoupravljanje kot pravice vseh, temveč v upravljanje z ljudmi kot pravico sposobnejših, da kot elitistični vrh (po znanju in prisvajanju kulturnih kvalitet) edini upravičeno posegajo po pravicah liderstva, ali pa, ki jih je strah naporov, ki so nujni za to, da bi samoupravljanje postalo ne samo napisana pravica, temveč živa realnost ob danes tako raznorodnih splošnih in osebnih interesih, pa tudi v še vedno tako različnih materialnih okoliščinah.

Bitka za odprto navzočnost raznovrstnih in vendar upravičenih interesov bo seveda še dolga. Koristno in res v duhu našega samoupravnega socialističnega sistema pa bo le tisto in takšno usklajevanje teh interesov, ki bo tudi uspešno in v čim krajšem roku pripeljalo do usklajenih in s tem

tudi za vse sodelujoče obveznih stališč. Le tako bo tudi urejevanje življenjsko pomembnih odnosov demokratično in bo potekalo v zadovoljstvo vseh prizadetih.

Demokracija namreč ni v tem, da lahko vsakdo ustanovi svojo politično stranko, in da mora biti teh strank čim več (politični pluralizem), kot nas to poučujejo pristaši zahodnega načina političnega življenja, pa tudi sovražniki naše socialistične samoupravne ureditve, pač pa v tem, da lahko vsak državljan izreka svoje ideje in poglede na vsak problem (pluralizem samoupravnih interesov), in da na temelju teh idej, spoštujoč naše temeljne ustavne opredelitve, prispeva k oblikovanju skupnih stališč in tudi sodeluje pri sprejemanju odločitev – neposredno ali pa prek izvoljenih delegatov. Pri tem pa ni ob vsakem vprašanju vezan na naprej določena stališča določenega strankarskega vodje, naprej določene strankarske politike, temveč se povezuje in z lastnimi argumenti bori za tista skupna stališča, ki po njegovem mnenju v danih razmerah najbolj ustrezajo, pa četudi je ob vsakem vprašanju povezan z drugimi sodelujočimi.

Najmočnejše orožje za uveljavljanje novih odnosov, ki je tudi pred 40 leti odigralo pomembno vlogo, je tisk, so vsa sredstva informiranja. Kdor je takrat spremljal tisk in tudi kdor danes analizira takratna dogajanja, mora priznati, da so bili v tistih časih ljudje dobro informirani o politiki Osvobodilne fronte, o položaju doma in v svetu, in da so tudi napadi sovražne propagande prejeli v najkrajšem času jasen odgovor. Napačno bi seveda bilo, če bi mislili, da bodo vsa sredstva informiranja, dnevnik, revije in drugi tisk ter RTV, danes prav tako usmerjeni kot pred 40 leti, ko sta obstajali le dve glavni in povsem jasno razmejeni fronti, ko je obstajal na eni strani frontni in na drugi strani sovražni tisk, ki sta bila nepomirljiva pri obrambi svojih stališč, frontni pa tudi pri razkrinkavanju sovražnih laži in podtikanj. Dialoga v frontnem tisku ni bilo, ker je bil le en skupen interes, ves usmerjen v izpolnjevanje borbenih nalog. Danes so seveda možnosti veliko širše in mnogo bolj je tudi navzoča različnost interesov, ki ob sicer istem cilju poizkuša uveljavljati različne poti do njega. To mora odsevati tudi v sredstvih obveščanja, ker le tako je lahko baza vsestransko obveščena in navzoča tudi pri sprejemanju končnih odločitev. Toda ta raznolikost ne sme biti krinka za pripravljanje drugačnih odločitev v temeljnih opredelitvah, za spreminjanje ustavnih temeljev in za sovražnosti v smislu razbijanja enotnosti naših narodov, spodbujanja mrznje in podtikanja. Sredstva informiranja morajo prevzeti nase tudi bitko zoper raznovrstne politično-informativne pritiske iz tujine, saj svetovni tisk, pa tudi tisk pobeglih izdajalcev, ki seveda ni naklonjen uspehom v domovini, piše o težavah, ki jih imamo v svojem razvoju, o omejitvah v standardu, ki spodbujajo splošno ljudsko nasprotovanje in podobno. Vse to pišejo na način, ki naj bi vnesel med ljudi preplah, ki naj bi pokazal našo odvisnost od zunanjega sveta, ki govori o vse večjem pomanjkanju in nesposobnosti, da ga preprečimo, o nesposobnih kadrih itd.

Preteklost je pokazala in sedanost potrjuje, da ni največji pogum napadati »režim«, v našem primeru predvsem organe oblasti delovnih ljudi in organe družbenopolitičnih skupnosti. Mnogo večji pogum zahtevajo spopadanje z negativnimi pojavi, kritika neodgovornega dela posameznikov in skupin, kritika nedela, počasnosti pri odločanju, omahovanja pri zavzemanju stališč, privatizacije družbenih sredstev in slično. Pa ne samo pogum, potrebno je še mnogo več, potrebno je temeljito znanje, potrebna je predanost stvára delavskega razreda in potrebna je zvestoba revoluciji. Javnega interesa ni težko zbuditi z zmerjanjem ali s ponesrečenimi šalami, težje je z argumenti, z resno razpravo in na višini zdravih medčloveških odnosov prispevati k pravilnejšemu, boljšemu in doslednejšemu reševanju perečih problemov. Morali bi se vprašati, ali je danes povsod, predvsem pa v vrstah inteligence, teh kvalitet dovolj in ali ni spomin na dogodke pred 40 leti povod za to, da si to vprašanje zastavimo povsod, predvsem pa na vseh področjih javnega delovanja in da najdemo odgovor na to, kako se v tem pogledu vendarle ponovno približati odprtosti in iskrenosti, ki je bila značilna za čas narodnoosvobodilne borbe.

To je še posebno pomembno danes, ko je pred nami odločilno vprašanje, vprašanje nadaljnjega razvoja naše skupnosti.

Vsa naša prizadevanja so danes usmerjena v izpeljavo stabilizacije, ki ima resda predvsem ekonomske značilnosti. Storili bi pa veliko napako, če bi jo omejili le na to področje. Daleč globlji so vzroki, ki so pripeljali do sedanjih težav, zato sta tudi širina in globina boja za njeno izpeljavo mnogo bolj zapleteni, zavzemata praktično vsa področja družbenega življenja in zahtevata veliko odločnosti, poguma, sposobnosti in predanosti. Le tako bomo obvladali neskladja, ki rušijo ravnotežje razvojnih komponent in grozijo z zastojem tako v ekonomskem, političnem in družbenem razvoju sploh. Lahko bi dejali, da smo pred revolucionarnimi odločitvami, ki morajo ponovno uveljaviti najelementarnejše kvalitete družbenega sistema, ki so omogočili uspešnost našega osvobodilnega boja in na katerih slonijo načela naše ustave in predvsem politični program zveze komunistov. Gre za uveljavitev političnega sistema, ki temelji na človeku kot subjektu družbenega razvoja, gre za odločen spopad z birokratsko navlako, ki nam vse bolj megli neposredne, zdrave, samoupravne odnose, gre za vzpostavljjanje odločilne vloge neposrednega proizvajalca pri ustvarjanju in delitvi dohodka, tako kot to opredeljuje ustava, kar pa je zaradi upravnih, državnih, kvazisamoupravnih posegov sformalizirano in delovnemu človeku odtujeno do te mere, da utegne izničiti velike dosežke, ki sta jih prav na tem področju že dala narodnoosvobodilni boj in povojna graditev.

Spomin na Kočevski zbor in zasedanje AVNOJ v Jajcu bi zato morali biti še doslednejši obračun s starim načinom dela. Moral bi spodbujati k odločnemu spopadu z vsem, kar nas ovira, kajti vselej, ko smo bili v defenzivi, smo bili v težavah, samo ofenziva, tako na frontah, kot tudi

zoper reakcijo, nas je vodila do zmag. Pri tem smo se vedno opirali le na lastne sile in to naj velja tudi za vse, kar bomo storili za odpravo sedanjih težav. Samoupravljanje kot edini v preteklosti že potrjeni izhod iz težav še ni polno zaživelo, dohodek še vedno ni v roka! neposrednih proizvajalcev in poraba še ni stvar njihove odgovornosti, prenizka je strokovnost kadrov v proizvodnji, da bi lahko uspešno tekmovali z razvitim svetom, naši kadri so še preveč pod vtisom visoko razvitih industrij v svetu, prevelik je pohlep po materialnih dobrinah in zato previsoke vse vrste porabe, premajhna pa je pripravljenost na delo itd. Vse to so področja, kjer nas čakajo še težki spopadi in so potrebna skupna prizadevanja. Na generacijske spopade ne moremo pristati, ker bo tudi v bodočnosti potrebno sodelovanje vseh sposobnih ljudi. Kriteriji za sodelovanje ne smejo biti leta, ker tudi mladi ne morejo imeti prednosti zaradi mladosti, temveč zaradi delavnosti, sposobnosti in pravi!nih odnosov.

Odgovornost za bodočnost naših narodov zahteva, da se ne igramo z ugledom Jugoslavije v svetu. Večkrat ga zapravljamo s svojim obnašanjem v odločilnih trenutkih našega notranjega razvoja in pri razjasnjevanju tistih svojih problemov, ki segajo prek meja republik in pokrajin. Zato moramo še odločneje utrjevati AVNOJ-sko Jugoslavijo, voditi boj zoper birokratsko administrativno urejanje medsebojnih odnosov ljudi in organov, ne smemo dovoliti, da dogovarjanja o perečih problemih med republikami tečejo v nedogled, ne smemo pristajati na to, da bi na kateremkoli področju družbenega delovanja osebne ambicije dušile voljo množic, ker bi to le poglobilo krizo samoupravnih, predvsem dohodkovnih odnosov. Doseči moramo, da bodo vsi sloji prebivalstva začutili, da je SZDL pravi in učinkoviti prostor njihove politične aktivnosti, prostor, kakršne je bila to nekoč Osvobodilna fronta, in da je zveza komunistov odločna politična usmerjevalka ljudskega razpoloženja, usmerjevalka, kakršna je bila Partija pred vojno in med njo, v vsaki politično še tako zapleteni situaciji.

Če so vse te misli ob obujanju spominov na dogodke pred 40 leti upravičene, potem bi morale tudi spodbujati k temeljitejšim analizam samega Kočevskega zbora in zasedanje AVNOJ-a v Jajcu, ter dogajanj po njih, da bi tako tudi v naši bogati preteklosti našli potrebne spodbude za svoja bodoča ravnanja, pa tudi dovolj opozoril na napake, ki jih v svojem delu ne bi smeli več zagrešiti.

Zato ne bi bilo prav, če bi spomine, ki se nanašajo na 40. obletnico Kočevskega zbora in še posebej na II. zasedanje AVNOJ-a v Jajcu povezovali le s takratnimi udeleženci in pa z borci in aktivisti iz tistih časov. Za nas vse, za vse delovne ljudi, za vse pripadnike narodov in narodnosti Jugoslavije so te obletnice pomembne. Z zborom v Kočevju smo postavili tudi formalno trdne temelje naše slovenske državnosti. Zasedanje AVNOJ-a v Jajcu pa je v vsem potrdilo te naše opredelitve – z odloki o najvišjih organih oblasti v Jugoslaviji, o graditvi dežele na federalnem principu in z imenovanjem nacionalnega komiteja je postavilo temelje

jugoslovanske državnosti; in kar je za nas še posebej pomembno, sprejelo je odlök o priključitvi Slovenskega primorja k Jugoslaviji.

To so pomembne odločitve, ki jim tudi danes nihče ne more odrehati izrednega pomena za mnoga naša kasnejša ravnanja in za našo pot, ki smo jo prehodili v preteklih 40. letih.

Vse to je bilo takrat možno, ker smo bili vojaško in politično močni ter v svoji enotnosti trdni, ker smo imeli za seboj borbena razpoloženja vseh narodov Jugoslavije. Pri tem ne mislim le na sklepe, ki so bili sprejeti na zasedanju, saj obujanje spominov nanje spet ni tako pomembno, kot je pomembna in značilna razpoloženska plat tega zasedanja, kot je bila odločilna moralna moč, ki jo je izžareval ta najpomembnejši zbor predstavnikov narodov Jugoslavije. Prav zaradi tega je tovariš Tito upravičeno dejal o tem zasedanju, da »sodijo sprejeti odloki med najpomembnejše uspehe narodov Jugoslavije, ker pomenijo prelomnico v narodnoosvobodilni borbi. Z njimi so postavljeni prvi temelji za graditev nove, srečnejše Jugoslavije s pravičnejšo ureditvijo, ki zagotavlja našim narodom boljšo in srečnejšo prihodnost, z ureditvijo, ki temelji na nacionalni enakopravnosti in socialni pravičnosti« (Tito v knjigi o II. zasedanju AVNOJ-a v Jajcu, Kultura 1953).

Tudi po 40. letih ta cilj ni zbledel in zato bi morali v teh dneh, ko obujamo spomine na II. zasedanje AVNOJ-a v Jajcu, predvsem razmišljati, ali smo že in koliko smo že uveljavili ali se vsaj približali dosledni uresničitvi takrat zastavljenega cilja.

Mislim, da prav to pomeni koristno prenašanje tradicij narodnoosvobodilne borbe v današnji čas, ker kakor je bila slovenskim ljudem po volji Osvobodilna fronta in se je večina z vsem srcem vključila v njo, tako je tudi danes ogromna večina za uspešno nadaljevanje revolucionarne poti, katere nosilec mora biti socialistična zveza kot fronta vseh naprednih sil z idejnim vodstvom zveze komunistov. Naloga političnih dejavnikov je, da na tej poti izrabijo vse, za kar je preteklost že potrdila, da je koristno in vodi k uspehom ter da pravočasno povedejo v boj zoper vse, kar je tudi v preteklosti oviralo, da bi bili uspehi še večji.

AVNOJ in graditev jugoslovanske federacije

I

Drugo zasedanje AVNOJ novembra 1943 v Jajcu, katerega 40-letnico praznujemo letos, je za graditev nove Jugoslavije pomembno z več vidikov.*

Prvič, gre za *razrednopравни vidik*: do izraza prihaja dejstvo, da se je zamenjal razred na oblasti – kapitalistični razred je z zmago revolucije moral prepustiti mesto delavskemu razredu.¹

Drugič, gre za *državnopravni vidik*: gre za dejstvo, da so bili na II. zasedanju AVNOJ postavljeni formalni državnopravni temelji nove ljudske oblasti s celotno organizacijo organov – od narodnoosvobodilnih odborov do AVNOJ in NKOJ kot osrednjih organov nove ljudske oblasti.

Tretjič, sklepi AVNOJ izražajo proces *spreminjanja oblike države*, in to predvsem v dveh smereh: glede oblike vladavine, tako da nastaja republika namesto dotodanje monarhije, in glede oblike državne ureditve, tako da unitaristična ureditev bivše Jugoslavije prepušča mesto federaciji.

Vsi trije vidiki so pomembni za obravnavanje vprašanja, na kakšni stopnji je revolucionarni proces negacije in rušenja prejšnje države in izgradnje nove države.

V tej razpravi se želim dotakniti predvsem dveh vprašanj, ki sta med seboj povezani. Prvič, vprašanja *značaja sklepov II. zasedanja AVNOJ* (ali so konstitutivnega ali deklarativnega značaja). Drugič, vprašanja *nastajanja federalnih enot* (ali so obstajale že pred II. zasedanjem AVNOJ ali pa so ustanovljene šele po tem zasedanju).

II

Upoštevati je treba, da je bila graditev nove ljudske oblasti in nove jugoslovanske države proces, ki se je uresničeval v medsebojni odvisnosti od osvobodilne borbe proti okupatorju: osvobodilna borba je bila toliko bolj trdoživa in vztrajna prav zaradi pričakovanja, da se stara Jugoslavija ne bo več obnovila, prav tako pa so uspehi narodnoosvobodilne borbe

* Prispevek za simpozij: »Odluke AVNOJ – trajna osnova nacionalne ravnopravnosti, bratstva i jedinstva, samoupravnog zajedništva, razvoja i napretka naroda i narodnosti Jugoslavije«. Sarajevo 16.–18. november 1983.

¹ O različnih vidikih AVNOJ glej: M. Šnuderl: Zgodovina ljudske oblasti, str. 277 in dalje, Ljubljana 1950; V. Simović: AVNOJ – pravno-politiška studija, str. 27 in dalje, Beograd 1976.

dajali življenjsko moč revoluciji, v kateri se je rojevala nova ljudska oblast.

Če gledamo na to s časovnega vidika, je bila izgradnja nove ljudske oblasti in nove jugoslovanske države revolucionarni proces, ki je trajal celotno obdobje narodnoosvobodilne borbe – od ustanavljanja prvih narodnoosvobodilnih odborov leta 1941 do proglasitve Federativne ljudske republike Jugoslavije leta 1945. V tem procesu ima drugo zasedanje AVNOJ osrednje zgodovinsko mesto.

Pred leti je potekala razprava o značaju sklepov II. zasedanja AVNOJ z vidika, ali gre za skelepe *konstitutivnega ali deklarativnega značaja*. Predmet razprave je bilo vprašanje, ali je nova Jugoslavija nastala šele na temelju sklepov AVNOJ v Jajcu 29. novembra 1943, ali pa je obstajala kot revolucionarni proces že pred tem – in je AVNOJ na tem zasedanju to dejstvo samo ugotovil z deklarativnim aktom. Protagonista te razprave sta bila predvsem profesor F. Čulinović iz Zagreba in profesor M. Šnuderl iz Ljubljane.² V to razpravo je aktivno posegel tudi profesor R. Lukić iz Beograda.³

Nobenega dvoma ni, da je datum II. zasedanja AVNOJ eden od najpomembnejših v zgodovini nove Jugoslavije – zaradi tega je vnešen v državni grb kot rojstni dan nove Jugoslavije. Vendar je treba na ta datum gledati iz vidika procesa revolucije jugoslovanskih narodov, kajti brez dotedanjšega revolucionarnega procesa tudi tega datuma ne bi bilo. Gre torej za pomen datuma II. zasedanja v kontinuumu revolucionarnega procesa, ko so dotedanje pridobitve revolucije prešle v novo kvaliteto, oz., kot pravi profesor Lukić, obstaja v vsakem procesu preloma točka, ko preide proces v novo kvaliteto.

S tega vidika *gre torej za deklarativni značaj sklepov II. zasedanja AVNOJ* v Jajcu, saj delegati jugoslovanskih narodov na tem zasedanju niso šele konstituirali pridobitve revolucionarnega procesa graditve nove ljudske oblasti, marveč so tem pridobitvam dali potrebno državnopravno obliko. Revolucija je tedaj že zmagala in nova država je že obstajala. II. zasedanje AVNOJ – ki je bilo sklicano celo z nekolikšno zamudo – je obstoječe stanje samo potrdilo.⁴ Tako stališče je (za razliko od prvotne teze o izključno konstitutivnem značaju sklepov AVNOJ) v bistvu kasneje sprejel tudi profesor Čulinović. V svoji zbirki Dokumentov iz leta 1966 je glede prvega odloka AVNOJ zapisal, da ni utemeljeno pojmovanje, »kao da je novi jugoslovanski sistem stvoren tek na II. zasjedanju AVNOJ-a i da je u tom postupku nove jugoslovenske države upravo konstitutivnost ove odluke... drugo zasjedanje AVNOJ-a (je) zapravo samo rezultanta

² Glej: F. Čulinović: O postanku jugoslovenske republike, Zbornik PF, Zagreb 1948; M. Šnuderl: Povodom nekih državnopravnih rasprava, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 4/1949; F. Čulinović: Razvitak jugoslovenskog federalizma, Zagreb 1952.

³ Glej: R. Lukić: O datumu nastanka nove Jugoslavije, Arhiv št. 4/1953.

⁴ V. Simović: AVNOJ – pravno-politička studija, str. 35.

prethodnog razvitka NOP-a i NOB-a, a samim tim ti akti tog zasjedanja imaju svoju uzročnu vezu s prethodnim razvitkom«. ⁵

Toda, čeprav so odloki AVNOJ deklarativnega značaja, ker so revolucionarnemu procesu dali potrebno zunanjo obliko, so hkrati *tudi ustavnega značaja*, ker je dobila s temi odloki revolucionarna oblast nove jugoslovanske države potrebne formalne značilnosti državne oblasti. Ta nova država je dobila tudi svoje ime: Demokratična federativna Jugoslavija.

Ustavna ureditev demokratične federativne Jugoslavije, ki je bila izoblikovana na podlagi odlokov II. zasedanja AVNOJ, je pomenila tisto prelomno točko v revolucionarnem procesu graditve nove Jugoslavije, v kateri je prišel tudi formalno do izraza *dualizem oblasti*: dotedanje kraljevske oblasti in nove ljudske oblasti. Ta dualizem kot neizpodbitno dejstvo so bili prisiljeni priznati tudi veliki zavezniki. Vendar je pri tem bistveno to, da je nova ljudska oblast v odnosu do zaveznikov zdaj nastopala glede razmerja do kraljeve oblasti kot enakovreden partner. Celo več: ko so veliki zavezniki pritiskali na Tita in kralja Petra, naj se sporazumeta, je Tito diktiral pogoje za razgovore in se ni hotel pogajati s komerkoli. Znano je, da je prav zaradi tega prišlo do rekonstrukcije kraljeve vlade in se je bil Tito voljan sestati z novim predsednikom kraljeve vlade Šubašićem – kar je pripeljalo do znanih »Sporazumov Tito – Šubašić« in na tej podlagi do razrešitve dualizma oblasti v korist nove ljudske oblasti.

III

Razumevanje AVNOJ kot pomembne prelomne točke v procesu graditve nove Jugoslavije se mi zdi pomembno še z nekega drugega zornega kota, namreč z vidika graditve Jugoslavije kot federacije.

Mnenja sem, da je bistvenega pomena vprašanje, kdaj so nastale federalne enote: ali so obstajale (na določeni stopnji svoje organizacije) že pred II. zasedanjem AVNOJ v Jajcu, ali pa so tvorba tega zasedanja, torej, ali so nastale šele na temelju odloka AVNOJ.

Zagovarjam stališče, da so *federalne enote v principu obstajale že pred II. zasedanjem AVNOJ* v Jajcu, torej da niso šele tvorba tega zasedanja – niti v tem pomenu, da je AVNOJ dovolil formiranje federalnih enot, še manj pa v pomenu, da je AVNOJ ukazal formiranje federalnih enot.

Vsekakor ni povsem točna trditev, da najvišja predstavniška telesa posameznih narodov pred II. zasedanjem AVNOJ »... nisu bili vrhovni organi državne vlasti, a niti je dotle stvorena i jedna jugoslovenska država-članica«. ⁶ Prav zaradi tega je tudi sporno stališče, da je specifičnost

⁵ F. Čulinović: Dokumenti o Jugoslaviji, str. 596.

⁶ F. Čulinović: Razvitak jugoslovenskog federalizma, str. 130.

nastajanja jugoslovanske federacije v tem da je »... najprije na II. zasjedanju AVNOJ-a konstituisana savezna država, a onda je istom nakon toga konstituisano i šest njezinih država«. ⁷

To stališče ni sprejemljivo tako zaradi formalnih kot tudi zaradi materialnih dejstev. S formalnega gledišča daje razvoj v Sloveniji oporo za drugačno stališče, z materialnega vidika pa daje oporo za drugačno stališče tudi razvoj v drugih današnjih republikah.

IV

V Sloveniji sta bila za razvoj narodnoosvobodilnega boja in graditev nove ljudske oblasti posebej značilna obstoj in delovanje Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

V Osvobodilni fronti je Komunistična partija Slovenije lahko uresničila svojo politiko do nacionalnega vprašanja. Zavzemala se je namreč za pravice do samoodločbe, kar pomeni pravico slovenskega naroda do graditve svoje lastne države in pravico do svobodnega povezovanja z drugimi narodi Jugoslavije v obliki federativne države. Načelo nacionalne samoodločbe je bila politika, ki jo je Komunistična partija Jugoslavije določila – če ne prej – že leta 1934, ko je bilo na IV. državni konferenci KPJ v Ljubljani sklenjeno, da se ustanovijo komunistične partije Hrvatske, Slovenije in Makedonije.

Na ustanovnem kongresu Komunistične partije Slovenije na Čebinah leta 1937 je bilo v njem Manifest kot eno od esencialnih načel vnešeno tudi načelo federativne povezanosti Slovencev z drugimi narodi Jugoslavije – kot oblika uresničitve pravice do nacionalne samoodločbe: »Bodočnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države. V ta namen je treba sklicati konstituantno, ki naj odloči o obliki bodočega sožitja narodov današnje Jugoslavije. Slovenski narod pa mora dobiti svoj lastni demokratično izvoljeni parlament.« ⁸

V skladu s takim razumevanjem pravice do samoodločbe je prišlo v Sloveniji že nekaj mesecev po okupaciji do konstituiranja organov nove ljudske oblasti in do sprejema aktov, v katerih sta vsebovani obe sestavini samoodločbe, se pravi graditev lastne države slovenskega naroda in federativno povezovanje z drugimi narodi Jugoslavije.

Vrhovni plenum OF, v katerem so bili zastopniki osemnajstih slovenskih strank oziroma skupin, se je že na tretji seji 16. septembra 1941 konstituiral v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO). Ta sklep Vrhovnega plenuma OF je pomemben iz treh vidikov. Prvič, v njem prihaja do izraza dvojna funkcija Osvobodilne fronte: po eni strani je OF

⁷ F. Čulinović: Državopravni razvitak Jugoslavije, str. 251, Zagreb 1981.

⁸ Ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije, str. 13–14, CZ, Ljubljana 1967.

politična organizacija osvobodilne borbe slovenskega naroda, po drugi strani pa je neposredni nosilec in organizator nove ljudske oblasti v Sloveniji. Ta dvojni značaj OF se logično kaže tudi v položaju Vrhovnega plenuma OF: razen tega, da je plenum najvišji organ oblasti OF kot politične organizacije, je hkrati – pod imenom Slovenski narodnoosvobodilni odbor – edini in najvišji organ začasne oblasti Slovencev. »Slovenski narodnoosvobodilni odbor za čas narodnoosvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju.«⁹

Sklep Vrhovnega plenuma OF o njegovem konstituiranju v slovenski narodnoosvobodilni odbor je nadalje pomemben s stališča izgradnje slovenske državnosti: to je *prvi korak k vzpostavitvi samostojne državne oblasti Slovencev*. Proces graditve slovenske države na čelu s Slovenskim narodnoosvobodilnim odborom, ki se je začel septembra 1941, je dobil svojo kontinuiteto na Kočevskem zboru oktobra 1943.

Tretji pomemben vidik navedenega sklepa je v njegovem *poudarku na federativnem povezovanju*: Slovenski narodnoosvobodilni odbor vstopa v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov in s tem uresničuje slogo in enotnost narodov Jugoslavije.¹⁰

Na istem zasedanju, na katerem je bil konstituiran (torej 16. septembra 1941), je Slovenski narodnoosvobodilni odbor sprejel tri pomembne akte vrhovne oblasti slovenskega naroda, in sicer: odlok o vključitvi slovenskih partizanskih čet v partizanske oddelke Jugoslavije; odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve; in odlok o narodnem davku.

V prvem odloku¹¹ je določeno predvsem dvoje: prvič, da tvorijo obstoječe in bodoče slovenske partizanske čete slovenski vojaški zbor s samostojnim poveljstvom,¹² in drugič, da se ta vojaški zbor vključi kot sestavni del v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije in da deluje pod vrhovno komando Glavnega štaba POJ. S tem je torej utemljen obstoj slovenske partizanske vojske (in to je eden od atributov izgradnje slovenske države), hkrati pa je odločeno, da se ta slovenska partizanska vojska vključi v partizansko vojsko Jugoslavije, kar spet izraža element federativnosti.

Naslednja dva odloka sta pomembna zato, ker izražata novo ljudsko oblast nasploh in nekatere njene posebne vidike. Odlok o zaščiti slovenskega naroda je pomemben, ker je v njem neposredno definirano, kdo je narodni izdajalec in pa to, da je za narodne izdajalce določena smrtna kazen. Hkrati pa je bil ta odlok med narodnoosvobodilnim bojem temelj

⁹ Sklep Vrhovnega plenuma OF, da se preimenuje v SNOO, tč. 2; M. Šnuderl: Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, str. 21, Ljubljana 1949.

¹⁰ Tč. 3 navedenega dokumenta, M. Šnuderl: Dokumenti, str. 21.

¹¹ Odlok SNOO o vključitvi slovenskih partizanskih čet v partizanske oddelke Jugoslavije, M. Šnuderl: Dokumenti, str. 22.

¹² Treba je upoštevati, da se je vojaška komisija CK KPS 22. junija 1941 reorganizirala v glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet.

za razvoj pravosodja v Sloveniji. Z odlokom o narodnem davku pa se uresničuje gospodarska oziroma finančna veja nove ljudske oblasti.

Organi nove ljudske oblasti v Sloveniji – razen Vrhovnega plenuma OF oz. Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora je kot pomemben organ deloval predvsem Izvršni odbor OF – so bili aktivni na vseh področjih in so delovali kot dejanska oblast v Sloveniji. Med drugim so bili v prvem obdobju sprejeti naslednji akti nove oblasti: aprila 1942 je bil izdan odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov za povračilo škode, ki so jo povzročili okupatorji; maja 1942 je bil sprejet odlok o vzpostavitvi ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju; junija 1942 odlok o poslovanju šolstva na slovenskem osvobojenem ozemlju in še nekateri drugi. Zato Boris Kidrič ni brez razloga imenoval Osvobodilno fronto »država v državi«, ¹³ saj je iz vseh vidikov delovala kot resnična oblast.

S stališča graditve slovenske države je pomemben odlok o ustanovitvi narodnoosvobodilnega sveta, ki je bil sprejet 27. junija 1942. ¹⁴ S tem je ustanovljen osrednji upravni organ oz. narodna vlada, ki jo sestavlja osem resorjev (poverjeništev). Pomembno je to, da je bilo poleg poverjeništev za splošno upravo, finance, pravosodje, prosveto, propagando, poljedelstvo in prehrano uvedeno tudi poverjenišтво za zvezo z jugoslovanskimi narodi. Iz tega je razvidno, da je v Sloveniji nastajala državna oblast, ki vzpostavlja zvezo z drugimi narodi Jugoslavije; gre torej za elemente federacije. Ni naključje, da je bil za poverjenika poverjeništvu za zvezo z jugoslovanskimi narodi imenovan Edvard Kardelj, torej ena od najbolj vplivnih osebnosti v Sloveniji; tudi v tem se izraža pomen, ki ga je nova ljudska oblast pripisovala ne samo graditvi lastne slovenske države, ampak istočasno tudi graditvi jugoslovanske federacije.

Kot je znano, na ustanovni skupščini AVNOJ v Bihaću iz tehničnih razlogov niso bili prisotni delegati iz Slovenije (vabilo za skupščino je prišlo prepozno). Zaradi tega je Izvršni odbor OF s posebnim komunikem 10. decembra 1942 v imenu Slovenije dal soglasje na ustanovitev AVNOJ, v katerem vidi »ustavotvorni zbor bodoče enotnosti in sožitja južnoslovanskih narodov, zgrajenega na bazi samoodločbe in enakopravnosti«.

Komunike izraža torej obstoj slovenske državnosti. Izvršni odbor OF izhaja iz obstoječe samostojnosti Slovenije in iz uresničevanja pravice do samoodločbe kot temelja za zgraditev nove demokratične Jugoslavije kot domovine svobodnih in enakopravnih narodov: »V to novo Jugoslavijo slovenski narod ne bo vstopil kakor 1918. leta kot narod brez zasluga in brez pravic, kot narod, ki so mu drugi kovali usodo in ustavo... V novi Jugoslaviji bo zato svobodna in združena Slovenija... vstopila z vsemi pravicami, ki ji bodo omogočale, da bo na njenih tleh gospodaril edino slovenski narod sam.« ¹⁵

¹³ Boris Kidrič: Zbrano delo, I. knjiga, CZ, Ljubljana 1958.

¹⁴ Odlok o ustanovitvi narodnoosvobodilnega sveta, M. Šnuderl: Dokumenti, str. 49.

¹⁵ Komunike Izvršnega odbora OF, M. Šnuderl: Dokumenti, str. 67.

Proces graditve slovenske državnosti je bil intenzivnejši v drugi polovici leta 1943. Takrat so bile ponovno razpisane volitve (11. septembra 1943) za zbor odposlancev slovenskega naroda, se pravi za slovenski parlament (prvi poskus sklica tega zbora junija 1942 ni bil uspešen zaradi sovražnikove ofenzive). Istega dne je Izvršni odbor OF Skupaj z glavnim štabom NOV in POS odredil v Sloveniji splošno mobilizacijo za vse Slovence v starosti od 17. do 45. leta. Vrhovni plenum OF oz. Slovenski narodnoosvobodilni odbor je 16. septembra 1943 izdal »proglas o priključitvi Slovenskega primorja k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji«. ¹⁶ S tem se uresničuje težnja k svobodni in združeni Sloveniji v Jugoslaviji.

Odločilna faza v procesu graditve slovenske državnosti je nastopila (po izvedenih volitvah septembra 1943), ko je bil sklican »zbor odposlancev slovenskega naroda«, ki se je sestel v dneh od 1. do 3. oktobra 1943 v Kočevju in ki je znan pod imenom *Kočevski zbor*. V Kočevju so se zbrali izvoljeni predstavniki slovenskega naroda (skupno se je zbora udeležilo 572 odposlancev) z namenom, da bodo v imenu slovenskega naroda suvereno odločali o nadaljnjem razvoju ljudske oblasti v Sloveniji.

Ko govorimo o pomenu Kočevskega zbora, sta pomembna predvsem dva vidika – to je graditev slovenske državnosti in odnos do jugoslovanske federacije. Če pa glede prvega vidika še posebej poudarimo negiranje bivše kraljeve oblasti (in to dejanje pomeni akt suverene oblasti slovenskega naroda), potem so pomembni trije vidiki Kočevskega zbora:

- graditev slovenske države,
- odnos do bivše kraljeve oblasti, in
- federativni odnos z drugimi jugoslovanskimi narodi. ¹⁷

Na Kočevskem zboru je v dneh od 1. do 3. oktobra 1943 torej dotedanji vsebinski proces graditve slovenske družbe prerasel v novo kvaliteto – dobil je potrebno formalno obeležje. Kočevski zbor – kot prvi demokratično izvoljeni slovenski narodni zbor – je izvolil 120-članski Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), ki je hkrati tudi Vrhovni plenum OF. Ohranila se je torej istovetnost Vrhovnega plenuma OF in Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, ki je bila vzpostavljena že dve leti poprej – 16. septembra 1941. Razlika je v tem, da je zdaj Vrhovni plenum OF oz. SNOO *demokratično izvoljen* in da je s posebnim sklepom Kočevskega zbora dobil tudi formalno *prerogative zakonodajnega in izvršilnega organa*, torej prerogative najvišjega organa slovenskega naroda med narodnoosvobodilnim bojem. Hkrati je bil izvoljen tudi izvršni organ – 10-članski Izvršni odbor OF, ki je po svoji funkciji istočasno tudi Predsedstvo SNOO in ki med zasedanji Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora opravlja vse njegove funkcije. ¹⁸

¹⁶ M. Šnuderl: Dokumenti, str. 83.

¹⁷ I. Kristan: Kočevski zbor – rojstvo samostojne Slovenije, Teorija in praksa št. 7–8/1973, str. 601.

¹⁸ Sklep Zbora odposlancev slovenskega naroda o predstavništvu in vodstvu slovenske narodnoosvobodilne borbe in o začasnih organih ljudske oblasti slovenskega naroda v vojnem času, tč. 5–10, M. Šnuderl: Dokumenti, str. 98.

Kočevski zbor je odvzel kraljevi emigrantski vladi pravico zakonitega zastopnika slovenskega naroda. Za edinega zakonitega predstavnika slovenskega naroda je Kočevski zbor priznal Osvobodilno fronto slovenskega naroda, njen Izvršni odbor in AVNOJ kot Vrhovno predstavništvo vseh narodov Jugoslavije.¹⁹

Glede odnosa do federacije z drugimi narodi Jugoslavije je Kočevski zbor potrdil dotedanjo usmeritev privrženosti Slovenije k jugoslovanski federaciji. V resoluciji Kočevskega zbora je rečeno, da je Izvršni odbor OF, s tem ko je poslal svoje delegate v AVNOJ, »... zvesto izpolnjeval sveto načelo sloge in enotnosti jugoslovanskih narodov za demokratično Jugoslavijo – resnično in enakopravno domovino južnoslovanskih narodov«.²⁰ Razen tega so na Kočevskem zboru izvolili delegacijo 40 članov za II. zasedanje AVNOJ v Jajcu.

S sklepi Kočevskega zbora so bili dokončno postavljeni temelji slovenske državnosti in njenega položaja v Jugoslaviji. S tem je Kočevski zbor – kot pravi Edvard Kardelj – postavil »... temelje svobodne in demokratične prihodnosti slovenskega naroda«.²¹ V proglasu Kočevskega zbora je rečeno, da je z njegovimi sklepi slovenski narod »končno veljavno stopil v krog suverenih narodov«.²²

Iz vsega tega je razvidno, da je v Sloveniji že od leta 1941 postopoma nastajala federalna enota – članica bodoče jugoslovanske federacije. Z odloki Kočevskega zbora oktobra 1943 – torej pred II. zasedanjem AVNOJ – je Slovenija dobila potrebna formalna obeležja države, članice bodoče federacije. Razen tega je imela delegacija te države-članice vsa potrebna polnomočja za odločanje na II. zasedanju AVNOJ v Jajcu, ko so odlok o federaciji sprejele vse delegacije narodov Jugoslavije.

V

V bistvu lahko podoben materialnopравни razvoj glede formiranja federalnih enot ugotavljamo tudi v drugih današnjih republikah. V vseh današnjih republikah so v nekaterih specifičnih oblikah obstajala nacionalna predstavniška telesa (pokrajinski protifašistični sveti narodne osvoboditve), ki so izražala idejo suverenosti narodov v teh republikah.

V Srbiji je obstajal Glavni narodnoosvobodilni odbor za Srbijo že od novembra 1941. Njegovo delo je nadaljeval ASNOS (Antifašistička skupština narodnog oslobođenja Srbije), ki je bil izvoljen tri leta kasneje, 11. novembra 1944.

V Hrvatski je bil ustanovljen ZAVNOH (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske) na ustanovni skupščini v Otočcu in Plitvicah 13.–14. junija 1943.

¹⁹ Sklep zbora odposlancev o emigrantski vladi, tč. 3–4, M. Šnuderl: Dokumenti, str. 100.

²⁰ Resolucija zbora odposlancev slovenskega naroda, tč. 8, M. Šnuderl: Dokumenti, str. 101.

²¹ Zbor odposlancev slovenskega naroda, str. 910, CZ, Ljubljana 1953.

²² M. Šnuderl: Dokumenti, str. 104.

V Črni gori je bil že 8. februarja 1942 ustanovljen narodnoosvobodilni odbor za Črno goro in Boko, od 15. do 16. novembra 1943 pa je bil v Kolašinu ustanovljen ZAVNO Črne gore (Zemaljsko antifašistiško veće narodnog oslobođenja Crne gore).

V Bosni in Hercegovini je bilo 15.–16. novembra 1943 v Mrkonjić gradu ustanovljeno predstavništvo Bosne in Hercegovine (ZAVNO BiH – Zemaljsko antifašistiško vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine).

Edino v Makedoniji takšno predstavništvo še ni obstajalo, pač pa je bil sredi oktobra 1943 izvoljen iniciativni odbor za sklic ASNOM (Antifašistiško sobranje narodnog oslobođenja Makedonije), kar je bilo uresničeno nepolno leto kasneje, 2. avgusta 1944.

Vsa ta nacionalna predstavniška telesa so (ne glede na to, da se niso že tedaj formalno proglasila za vrhovne organe oblasti, ampak so to storila šele v letu 1944) v praksi delovala kot najvišji organi oblasti, kot vlade de facto. Pri posameznih nacionalnih predstavniških telesih – kot npr. pri ZAVNOH po II. zasedanju oktobra 1943 – je bila organizacija poverjeništev izvršnih odborov ter predstavniških teles takšna, da so bili ti faktične vlade.²³

Predvsem ni sporno to, da je vsak narod Jugoslavije težil k uresnitvi pravice do samoodločbe na ta način, da si gradi lastno državo in da se povezuje z drugimi narodi Jugoslavije v federacijo. Obstoje nacionalnih predstavniških teles – ne glede na to, da niso bila konstituirana kot zakonodajna telesa – je v praksi izražal graditev državnosti posameznih narodov.

To velja tudi za Makedonijo, čeprav pred II. zasedanjem AVNOJ še ni imela konstituiranega nacionalnega predstavniškega telesa. Makedonski narod je prek drugih teles – predvsem sta bila to CK Komunistične partije Makedonije in Glavni štab NOB in POJ za Makedonijo – aktivno deloval za izgradnjo samostojne federalne države Makedonije v federativni Jugoslaviji. S Prespanskega posvetovanja CK KP Makedonije avgusta 1943 so poslali Centralnemu komiteju KPJ poročilo, v katerem je zapisano: »Mi u Makedoniji stojimo pred organizovanjem Antifašističnog sobranja narodnog oslobođenja Makedonije i pred organizovanjem narodnooslobodilačke vojske Makedonije. Samim tim, Makedonija još danas dobija punu slobodu i ravnopravnost sa hrvatskim, srpskim, slovenačkim in drugim narodima Jugoslavije.«²⁴

Prav tako pomemben je tudi Manifest Glavnega štaba o državnopravnem statusu Makedonije: »Glavni štab NOB-a i POJ-a za Makedoniju, oktobra 1943, izdao je manifest makedonskom narodu, u kom se iznose

²³ F. Čulinović: Državnopravni razvitak Jugoslavije, str. 250: »Karakterističan je naročito razvitak ZAVNOH-a u tom periodu. Već između svog prvog i drugog zasjedanja ZAVNOH je bio ne samo vrhovni rukovodilac narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj, nego i klica budućeg vrhovnog organa nove političke vlasti. Međutim, na II. zasjedanju ZAVNOH (u Plaškom, 14. i 15. oktobra 1943) pretvara se u faktučku vladu za Hrvatsku...»

²⁴ A. Hristov: Stvaranje makedonske države 1893–1945, str. 204, SA, Beograd 1971.

osnovne ideje programske postavke, na kojima treba da se temelji budući državnopravni status Makedonije u novoj Jugoslaviji . . . Označuci budući državnopravni status Makedonije, Manifest se poziva na stvaranje slobodne i narodne Makedonije . . . Sa stanovišta ustavnopravne izgradnje nove makedonske državnosti može se reći, da je Manifest prethodnik odluka ASNOM-a za izgradnju federalne Makedonije u novoj Federativnoj Jugoslaviji«. ²⁵

VI

Federativni procesi so bili torej realnost v celotni Jugoslaviji že pred II. zasedanjem AVNOJ. Federativni procesi pa niso možni, če ni državčlanic, ki nosijo v sebi idejo federacije.

Iz tega lahko sklepamo, da federalne države niso ustanovljene šele po II. zasedanju AVNOJ, ampak obratno, da je II. zasedanje AVNOJ v Jajcu 29.–30. novembra 1943 posledica oz. rezultat federativnih procesov pri vseh narodih Jugoslavije, ki so hkrati z graditvijo svojih nacionalnih držav težili k medsebojni federativni skupnosti – ker si drugače niso mogli zamišljati uresničevanja svoje nacionalne samostojnosti.

AVNOJ ne bi mogel na II. zasedanju v Jajcu odločiti, da bo nova Jugoslavija federacija, če ta federacija ne bi obstajala že v praksi narodov Jugoslavije. Delegacije posameznih narodov so prišle na II. zasedanje AVNOJ v Jajce z namenom, da deklarirajo, da potrdijo uresničeno idejo federacije. Kot pravi Vlado Strugar, so se nacionalna predstavniška telesa izrekla za skupno bratsko in enakopravno državo in so zato izvolila delegacijo svojega naroda za članstvo v AVNOJ, s čimer je federacija dobila popolno obliko. Ta zaključek je potrdilo II. zasedanje AVNOJ v Jajcu 29. novembra 1943. ²⁶

Vse to govori o deklarativnem in ne o konstitutivnem značaju odloka AVNOJ o izgradnji federacije. Ko je pojasnjeval razmere in razvoj do II. zasedanja AVNOJ, je dr. Ivan Ribar, predsednik prvega izvršnega odbora AVNOJ, svoje poročilo sklenil z naslednjimi besedami: »Iz vsega doslej povedanega sledi, da odloki, ki jih bo danes sprejel AVNOJ na podlagi teh ljudskih zahtev, ne bodo imeli nikakršnega konstitutivnega, temveč samo deklarativni značaj.« ²⁷

Ko je Edvard Kardelj na Črnomeljskem zboru februarja 1944 v imenu slovenske delegacije podal poročilo o delu II. zasedanja AVNOJ, je poudaril, da deklaracija in drugi sklepi tega zasedanja ne obljubljaajo narodom Jugoslavije, da bo npr. šele kasneje urejeno nacionalno vprašanje, kot so to često delale različne emigrantske t. i. »jugoslovanske vlade«, ampak samo ugotavlja, da so narodi Jugoslavije to vprašanje že sami

²⁵ A. Hristov: Navedeno delo, str. 198–200.

²⁶ V. Strugar: Jugoslavija – federacija i republika, str. 237.

²⁷ Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, str. 158, Ljubljana 1973.

uredili s tem, da so se z lastnimi silami začeli osvobajati okupatorskega jarma. V teku te borbe je v praksi nastal federativni odnos med posameznimi narodi. Drugo zasedanje AVNOJ je ta federativni odnos uzakonilo.²⁸

Končno izhaja tudi iz samega odloka o izgradnji Jugoslavije na federativnem načelu, ki ga je sprejel AVNOJ 29. novembra 1943, da je imel AVNOJ pred očmi že obstoječe, dejanske federativne odnose: »Da bi se izvedlo načelo suverenosti narodov Jugoslavije, da bi Jugoslavija predstavljala resnično domovino vseh svojih narodov in da bi nikoli ne postala oporišče katerekoli hegemonistične klike, se Jugoslavija gradi in se bo zgradila na federativnem načelu...« V taki formulaciji odloka so torej poudarjeni federativni odnosi v praksi – in prav zaradi tega je v tem odloku posebej poudarjeno, da se Jugoslavija »gradi in se bo zgradila na federativnem načelu«.

VII

Razprava o vprašanju, kdaj in na kakšni osnovi so nastale federalne enote, članice jugoslovanske federacije, ima torej namen opozoriti na dejanske procese graditve jugoslovanske federacije. Zastopam stališče, da so za izgradnjo federacije pomembne in značilne tri etape:²⁹

- prva etapa, ki zajema obdobje od začetka narodnoosvobodilne borbe do II. zasedanja AVNOJ,
- druga etapa, ki obsega samo II. zasedanje AVNOJ v Jajcu 29.–30. novembra 1943, in
- tretja etapa, ki obsega obdobje po II. zasedanju AVNOJ – predvsem leto 1944.

Vsaka od teh treh etap je pomembna s svojega zornega kota, v procesu graditve jugoslovanske federacije pa so to deli nerazdružljive celote.

V prvi etapi so posamezni narodi Jugoslavije uresničili svoje pravice do nacionalne samoodločbe v obliki graditve svoje državne samostojnosti. To pomeni, da so v tej etapi narodi Jugoslavije z različno intenzivnostjo postavljali temelje svojih držav oz. da so pripravljali pogoje za to, da se državnopravno konstituirajo. Hkrati so vsi narodi izražali težnjo po združitvi v federacijo – skupnost svobodnih in enakopravnih narodov Jugoslavije. S tem namenom so izvolili tudi svoje delegacije za II. zasedanje AVNOJ v Jajcu.

V drugi etapi, na samem II. zasedanju AVNOJ v Jajcu 29. novembra 1943, so delegacije narodov Jugoslavije sprejele odlok o graditvi jugoslovanske federacije. Uresničujoč vsak svojo samostojnost že v prvi etapi, so narodi Jugoslavije zdaj uresničili svojo težnjo po federaciji, in so to

²⁸ E. Kardelj: Pot nove Jugoslavije, str. 52, Ljubljana 1946.

²⁹ I. Kristan: Razvoj jugoslovanskega federalizma do leta 1974, Pravnik št. 10–12/1975, str. 327 in nas.

federacijo tudi ustanovili s skupnim dogovorom: »Jugoslavija se gradi in se bo zgradila na federativnem načelu, ki bo zagotovilo polno enakopravnost Srbov, Hrvatov, Slovencev, Makedoncev in Črnogorcev, oz. narodov Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Črne gore ter Bosne in Hercegovine«. ³⁰

V *tretji etapi*, posebej v letu 1944, so narodi Jugoslavije potrdili delo svojih delegacij na II. zasedanju AVNOJ. Vsak od narodov Jugoslavije se je posebej in izrecno izrekel za zgraditev federacije in je potrdil, da se združuje z drugimi narodi v federativno Jugoslavijo. Slovenci so proces potrjevanja odlokov AVNOJ začeli na I. zasedanju Slovenskega narodno-osvobodilnega odbora v Črnomlju 19.–20. februarja 1944, sklenili pa so ga Srbi na zasedanju Velike protifašistične skupščine narodne osvoboditve Srbije v Beogradu 11. novembra 1944. ³¹

S tem, da so federalne enote potrdile odloke II. zasedanja AVNOJ, je bil proces graditve jugoslovanske federacije *materialnopravno zaključen*. Vsi nadaljnji akti, ki so povezani z graditvijo nove Jugoslavije – to pa sta predvsem proglasitev republike 29. novembra 1945 in sprejem ustave FLRJ 31. januarja 1946 – so bili s stališča federativnega načela *deklarativni*.

Po vsem tem lahko sklenemo, da so federalne enote obstajale že pred II. zasedanjem AVNOJ. Slovenija je imela vse od Kočevskega zбора (1. in 3. oktobra 1943) dalje tudi vsa formalna obeležja samostojne države. Tudi druge federalne enote so de facto obstajale, čeprav se njihova nacionalna predstavniška telesa še niso tudi formalno konstituirala v najvišje organe oblasti.

In prav to dejansko stanje je imel AVNOJ pred očmi, ko je sprejemal odlok o graditvi Jugoslavije na federativnem načelu, saj je v 3. točki tega odloka zapisano: »V skladu s takšno federativno zgraditvijo Jugoslavije, ki se naslanja na najpopolnejše demokratične pravice, je okolnost, da že sedaj, med narodnoosvobodilno vojno, predstavljajo temeljne organe narodne oblasti v posameznih narodih Jugoslavije narodnoosvobodilni odbori in nacionalni protifašistični sveti narodne osvoboditve (Glavni narodnoosvobodilni odbor Srbije, Deželni protifašistični svet narodne osvoboditve Hrvatske, Slovenski narodnoosvobodilni odbor, Deželni protifašistični svet narodne osvoboditve Bosne in Hercegovine, Deželni protifašistični svet narodne osvoboditve Črne gore in Boke, Deželni protifašistični svet narodne osvoboditve Sandaka, iniciativni organi za deželni protifašistični svet narodne osvoboditve Makedonije), in da je Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije vrhovni zakonodajni in izvršilni zbor narodov Jugoslavije ter vrhovni predstavnik suverenosti narodov in države Jugoslavije kot celote«. ³²

³⁰ Odlok o graditvi Jugoslavije na federativnem načelu, Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, str. 238.

³¹ Druge federalne enote so to opravile že prej: Hrvatska 8.–9. maja 1944 na tretjem zasedanju ZAVNOH v Topuskem, Bosna in Hercegovina 1. julija 1944 na II. zasedanju ZAVNO BiH, Črna gora na zasedanju CASNO 14. julija 1944 v Kolašinu, Makedonija 2. avgusta 1944 na ustanovnem zasedanju ASNOM.

³² Prvo in drugo zasedanje AVNOJ, str. 238.

Navedena ugotovitev, da so federalne enote obstajale že pred II. zasedanjem AVNOJ, navaja k sklepu, da ni utemeljeno stališče, da je specifičnost nastajanja jugoslovanske federacije v tem, da je bila najprej na II. zasedanju AVNOJ konstituirana zvezna država in da se je nato konstituiralo šest njenih držav-članic.

Federacija (zvezna država) je izraz volje vseh narodov Jugoslavije in je tvorba njihovih federalnih držav – ne pa obratno. Federalne države (enote) so suverene in del svojih pristojnosti prenašajo na zvezno državo.

Tako stanje je prevzela tudi ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije iz leta 1946. Iz ustave izhaja, da je suverenost republik omejena samo s kompetencami, ki so jih republike prenesle na federacijo in so z ustavo poverjene zveznim organom.

Za federativne odnose v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji, ki se določeni z ustavo SFRJ iz leta 1974, je značilno, da so v celoti utemeljeni na AVNOJ-skih načelih, iz katerih izhaja, da je jugoslovanska federacija nastala med NOB kot skupnost svobodno združenih in enakopravnih narodov, ki so jo zgradili uresničujejo svojo pravico do nacionalne samoodločbe. S tem je še očitnejše dejstvo, da so federalne enote izvor in temelj federacije. Federacija nima t. i. »kompetence kompetenc«, ki je sicer značilna za klasične federacije. To pomeni, da ne podeljuje federacija federalnim enotam njihovih kompetenc, ampak nasprotno, da federalne enote del svojih kompetenc »prenašajo« na federacijo.

Ustava SFRJ iz leta 1974 uveljavlja načelo, da delovni ljudje, narodi in narodnosti uresničujejo svoje suverene pravice v socialističnih republikah in avtonomnih pokrajinah, v federaciji pa tedaj, ko je to v skupnem interesu določeno z ustavo.³³

Iz tega očitno izhaja, da so republike in avtonomne pokrajine izvirno in primarno mesto za uresničevanje suverenih pravic delovnih ljudi, narodov in narodnosti, kot tudi to, da so republike in avtonomne pokrajine temelj federacije in da se federacija gradi iz republik in avtonomnih pokrajin.³⁴

Ko govorimo o tem, da federalne enote »prenašajo« del svojih suverenih pravic na federacijo, je treba upoštevati, da to ne pomeni odtujevanja teh pravic federalnim enotam. To so tudi še naprej njihove pravice, ki se samo skupno uresničujejo. Ta misel je danes prav tako aktualna, kot je bila aktualna takrat, ko smo dobili našo prvo ustavo federativne Jugoslavije. Takrat jo je izrekel Moša Pijade (ob sprejemanju ustave Ljudske republike Srbije): »Svaki narod Jugoslavije dao je u zajednicu jednak deo svojih suverenih prava, bez čega zajednica ne bi bila moguća. Ali ta suverena prava, dobrovoljno preneti na zajednicu, nisu s time prestala biti suverena prava svakog naroda posebno.«³⁵

³³ Ustava SFRJ, Temeljna načela, I, 2. odst.

³⁴ Strobl-Kristan-Ribičič: Ustavno pravo SFRJ, str. 354, PF, Ljubljana 1981.

³⁵ M. Pijade: Izbrani govori i članci 1941–1947, str. 174, Beograd 1948.

Vzgoja in izobraževanje – nujnost razvoja sodobnega sveta

(Kako se z usmerjenim izobraževanjem vključujemo v smeri razvoja vzgoje in izobraževanja v svetu)

Težave, ki spremljajo uvajanje »usmerjenega izobraževanja« – kakor smo pri nas z zakonom poimenovali celotno vzgojo in izobraževanje po osnovni šoli¹ –, dokazujejo resničnost ugotovitev, da je v primerjavi z drugimi področji družbenega delovanja proces spreminjanja področja vzgoje in izobraževanja med najtežjimi, najnapornejšimi in najdalgotrajnejšimi.² Pikre, posmehljive, nestrpne in obtožujoče besede niso redke, ko se razpravlja o usmerjenem izobraževanju, ne glede na to, ali o njem govori intelektualec ali preprost človek, poklicni učitelj ali laik. Take besede je bilo slišati, še predno se je uresničevanje koncepta usmerjenega izobraževanja začelo, in niso pojenjale sedaj, ko že teče. Udeležencem tega izobraževanja (za sedaj so to samo dijaki srednjih šol) so nadeli izraz »usmerjenci« (sliši se dijake, ki sami sebe posmehljivo tako poimenujejo), družbenim delavcem, odgovornim za reformo, pa (z ironičnim prizvokom) »reformatorji«. V javnih občilih se pojavljajo med drugimi mnenji tudi taka, ki govore, da je usmerjeno izobraževanje v popolnem nasprotju z dolgoročnimi koristmi našega družbenega razvoja, da pomeni anahronizem, tipičen primer zgodovinskega zaostajanja, in nam z njegovim nadaljnjim uresničevanjem grozi klavrna usoda, ko bodo generacije sedanjih srednješolcev začele prevzemati krmilo družbenega razvoja v svoje roke.³

¹ Zakon o usmerjenem izobraževanju, Ur. list SRS, št. 11-716/80, 1. člen. »Usmerjeno izobraževanje«. Zakon s komentarjem in izvršilnimi predpisi ter smernicami za oblikovanje vzgojnoizobraževalnih programov. ČZ Uradni list, Ljubljana 1981, str. 5.

² Naš rojak Dragoljub Najman, nekdanji pomočnik gen. direktorja Unesca, je v svojem predavanju primerjal z izobraževanjem le še poljedelstvo, češ da je na obeh področjih podobno nasprotovanje novostim in se podobno oklepata tradicionalnih vrednot. »Aktuelne informacije o problemima obrazovanja u svijetu i načinu njihova rješavanja. Avtorizirano predavanje s izvodima iz diskusije«, Zavod za produktivnost, Zagreb 1976, str. 13 (ciklostil).

³ Med avtorji, ki so svoja kritična stališča večkrat izrazili v ustni ali pisni obliki, so zbudili pozornost zlasti Matevž Krivic, Rastko Močnik in Braco Rotar (dopisi in izjave v dnevnem časopisu in revijah, razprave v »Okrogli mizi Dela« in sekcijских razpravah SZDL v Cankarjevem domu itd.); omeniti pa je vredno še kratek, a odmeven članek Vida Pečjaka: »Zaostajanje ali prehitavanje zgodovine«. Naši razgledi, Ljubljana 1983, 25. 2., str. 96 in obsežno razmišljanje Franceta Bučarja: »Od prosvetljskega učitelja do usmerjenega izobraževanja, Nova revija, Ljubljana 1983, št. 17/18, str.

Ali predstavljajo ta kritična stališča (predvsem intelektualcev) tudi mnenje širše javnosti o reformi? Je ta do reforme odklonilna, neopredeljena ali jo podpira? Je z reformo sploh dovolj seznanjena, da lahko daje veljavne sodbe? Odgovori, ki nam jih glede tega daje zadnja raziskava o slovenskem javnem mnenju, prepričljivo govore o negotovosti slovenske javnosti o upravičenosti in koristnosti reforme izobraževanja po osnovni šoli: dve petini anketiranih ničesar ne ve o reformi usmerjenega izobraževanja, še enkrat toliko pa je tistih, ki o njej le nekaj vedo – torej je dobro seznanjenih le približno ena petina; le okoli 10% vprašanih meni, da je sedanja ureditev srednjega in visokega šolstva boljša od prejšnje; takih, ki menijo, da bo usmerjeno izobraževanje prispevalo k hitrejšemu razvoju naše družbe je le okoli 17%, in le dober odstotek ocenjuje, da bo ta prispevek pomemben. Ob različnih konkretnih vprašanjih se kaže podobna slika – negotovost ali neprepičanost o pozitivnih prispevkih usmerjenega izobraževanja.⁴

Dejstvo je tudi, da je poleg tistih, ki so po svoji strokovni in politični dolžnosti zadolženi za izvedbo in pripravo reforme, zelo majhno število ljudi, ki s prepričanjem in dosledno zagovarjajo preobrazbo vzgoje in izobraževanja in s tem povezano pozitivnost usmerjenega izobraževanja.⁵ Žal tudi družbeno-politični delavci, odgovorni za uresničevanje reforme, ne sodelujejo dovolj v javnih polemikah, njihovi uradni nastopi pa nimajo tolikšne odmevnosti, kot bi jo imela stališča, izražena ob konkretnih vprašanjih, ki se v javnosti zastavljajo. Problemska konferenca Zveze komunistov Slovenije, ki je bila marca 1983, pa je, vsaj sodeč po pripravljem gradivu, premalo pozornosti namenila resnosti vprašanja kritičnega odnosa javnosti do usmerjenega izobraževanja; pasivnost oziroma nasprotovanje pripisuje določenim skupinam (zlasti delavcem na področju družbenih dejavnosti), krivdo za nezadovoljiv potek uveljavljanja usmerjenega izobraževanja pa vidi v premajhni širini družbene akcije za reformo.⁶

V razpravah in polemikah, ki nastajajo ob uvajanju usmerjenega izobraževanja pri nas, je sorazmerno malo primerjav med našim usmerjenim izobraževanjem oziroma preobrazbo vzgoje in izobraževanja v celoti in razvojem vzgoje in izobraževanja v svetu, zlasti predvidenih smeri tega razvoja v prihodnosti; pač pa se razpravljalci pogosto sklicujejo na dosedANJI in predvideni bodoči razvoj na drugih področjih (zlasti v

1949–1960. Med navedenimi kritiki nekateri zastopajo stališče, da gre za dogmatsko in neustrezno izvedbo sicer ustreznih izhodišč preobrazbe, drugi pa napadajo tudi sama izhodišča. Znano je tudi pismo 671 znanstvenih, pedagoških in drugih javnih delavcev, ki protestirajo proti ukinjanju širokih vzgojnoizobraževalnih programov in se zavzemajo za bolj realističen odnos do uresničevanja reforme. Naši razgledi, Ljubljana, 9. 7. 1983, str. 384.

⁴ »Slovensko javno mnenje 1983«, Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana 1983, str. 75–80 (bilten).

⁵ Med zagovorniki preobrazbe naj omenimo trdna stališča Aleksandre Kornhauser, ki izvedbo reforme sicer kritično ocenjuje, vendar izraža prepričanje, da bi nas »vsako odlaganje preobrazbe pripeljalo le v hujše zagate«. Delo, Ljubljana, 31. 7. 1983, str. 16–18. »Pameten kmet dá najboljšo zrnje za novo setev«. V svojih načelih sodi naša reforma vzgoje in izobraževanja med najbolj humane (podnaslov). (Razgovor z novinarjem.)

⁶ Nekatera idejnopolitična vprašanja na področju usmerjenega izobraževanja in naloge komunistov, Ljubljana 1983 (gradivo za problemsko konferenco).

gospodarstvu, znanosti, tehniki, tehnologiji, informatiki ipd.) in iščejo neskladnost med zasnovo in izvedbo (to še posebno) usmerjenega izobraževanja in temeljnimi razvojnimi gibanji sodobnega sveta.

Poudarek našega prispevka bo v iskanju primerjav med splošnimi značilnostmi razvoja vzgoje in izobraževanja v svetu in našo preobrazbo vzgoje in izobraževanja, ne glede na njeno specifičnost, da nastaja v izvirnem družbenem sistemu – sistemu socialističnega samoupravljanja.

I

Spodbujeni s splošno krizo vzgoje in izobraževanja, ki je dobila svoj najvidnejši zunanji izraz v znanih študentskih nemirih in ostrih zahtevah po spremembah v letu 1968, so se strokovnjaki intenzivneje začeli lotevati tako proučevanja vzrokov krize, kot tudi študija in raziskovanja možnosti za ustrežnejši razvoj vzgoje in izobraževanja v prihodnosti. Mnoge spodbude za to so nastale v mednarodnih organizacijah, zlasti v Unescu, ki mu gre zasluga za to, da študije niso ostajale v ozkih nacionalnih mejah, temveč so skušale celovito zajeti problematiko sodobnega sveta in njegov pričakovani prihodnji razvoj, na podlagi teh izhodišč pa razvoj vzgoje in izobraževanja v svetu.⁷ Če poskušamo v zelo sintetični obliki izraziti temeljne določnice (načela, izhodišča, usmeritve) razvoja vzgoje in izobraževanja v prihodnosti, tako da bo predstavitev dovolj celovita in ne preveč razčlenjena, jih lahko združimo v naslednjih pet točk:

Integrativnost ali težnja po povezovanju oziroma združevanju v vzgoji in izobraževanju. To pomeni, da bosta v prihodnosti prenehali zaprtost in ločenost vzgojnoizobraževalnega sistema z značilnim monopolom šolskega sistema v njem; s prenehanjem tega monopola pa bo ublažena ali celo odstranjena diktatura večstoletne tradicije šolsko-didaktičnih pravil in oblik.⁸ Povezovanje vzgoje in izobraževanja z drugimi dejavniki življenja in dela (zunaj šolskega sistema in vzgojnoizobraževalnih organizacij) prinaša povečano udeleženo in odgovornost vseh družbenih dejavnikov za vzgojo in izobraževanje (družbe, organizacij in posameznikov) in večjo vsebinsko povezanost vzgoje in izobraževanja z življenjem in delom (smotrno povezovanje potreb, ki jih narekujejo preteklost, sedanost in prihodnost, ožje in širše okolje, splošno in poklicno izobraževanje, posameznik in skupnost, področja znanosti, kulture, tehnike, rekreacije, družbenopolitičnega delovanja idr.). Integrativnost pomeni spreminjanje vzgoje in izobraževanja navzven in navznoter. Rušijo se stoletja grajene in utrjevane pregrade, ki ločujejo šolski prostor od drugega prostora, nedo-

⁷ Na tak način je nastalo tudi znano poročilo posebne komisije, ki jo je imenoval Unesco, vodil pa nekdanji francoski minister Edgar Foure: »Learning to Be«, Unesco, Paris 1972. V poročilu je izbranih 21 načel oziroma alternativ prihodnjega razvoja vzgoje in izobraževanja v svetu (str. 181–223), ki so še danes aktualne in, kot je videti, še ne bodo tako kmalu zastarele oziroma presežene.

⁸ Težnja, da »se vse stlači v šolo, pod njeno kontrolo«, za katero stoji »avtoritarna pedagogika«, imenuje Stipe Šušar »pedagoški imperializem«, S. Šušar: »Škola i tvornica«. Školska knjiga, Zagreb 1977, str. 182.

takljivost časovne organizacije, oblik dela, statusa učitelja, ki določajo načrtovanje, uresničevanje in druge pomembne okoliščine (med njimi tudi financiranje) vzgoje in izobraževanja. Povezovanje spreminja dinamično odnosov med področji, spreminjanje dialektično zajame tako vzgojo in izobraževanje kot tudi področja, ki se povezujejo z njim.

Permanentnost ali vključenost človeka v vzgojo in izobraževanje od rojstva do smrti je posebna oblika uresničevanja načela integralnosti, vendar tako pomembna, da zasluži povsem samostojno predstavitev. Z uveljavitvijo tega načela ali, bolje rečeno, strategije celotnega izobraževanja in vzgoje (pogosto se permanentnost napačno razlaga – enači se z izobraževanjem po končanem šolanju, torej z izobraževanjem odraslih; vendar permanentnost v resnici povsem na novo opredeljuje tudi izobraževanje otrok in mladine) bo premagano pojmovanje, da sta vzgoja in izobraževanje končen proces, ki sodi v otroštvo in mladost. Vzgoja in izobraževanje odraslih (doslej le dopolnilo ali popravek »pravega« oziroma »rednega« izobraževanja) postaneta enakovreden in enakopraven del celotnega sistema vzgoje in izobraževanja. S tem se tudi zmanjšuje monopolizem šole, ki poleg izobraževanja in vzgoje otrok in mladine prevzema tudi naloge na področju izobraževanja odraslih, oboje pa si deli še z drugimi institucijami, ki se z vzgojo in izobraževanjem ne ukvarjajo kot s svojo temeljno dejavnostjo. Če vzgoja in izobraževanje nista več strnjen in zaključen proces, je nujno, da se prepletajo in izmenjavajo faze izobraževanja ter proizvodnega in drugega dela; izobraževanje se funkcionalno povezuje s celotnim človekovim življenjem – poklicnim, družbenopolitičnim in osebnim; v vzgoji in izobraževanju bolj udeleženi človek postaja do svojega izobraževanja in izobraževanja drugih ljudi bolj odgovoren. Spreminjajo pa se še številne druge okoliščine in prvine vzgoje in izobraževanja, npr. način ocenjevanja in vrednotenja znanja in dosežkov vzgoje in izobraževanja, narašča pomen vzgojno-oblikovalnih vidikov vzgoje in izobraževanja v primerjavi s prej močno prevladujočimi izobraževalnimi ipd.

Demokratičnost ali odpiranje možnosti za vzgojo in izobraževanje vsem ljudem ter njihovega aktivnejšega sodelovanja v tem procesu. Vsi ljudje, ne glede na okoliščine, v katerih živijo (kraj, gmotni in družbeni položaj ipd.), in svoje značilnosti (spol, starost, sposobnosti, narodnost, rasa, vera ipd.), imajo enako pravico, da se vključujejo v izobraževanje. Temu dejstvu se mora prilagoditi način vzgoje in izobraževanja. Odpreti mora številne in raznovrstne poti za vzgojo in izobraževanje in enakovredno upoštevati njihove rezultate (pomembno je znanje in ne način, kako je pridobljeno); to je zlasti pridobitev za odrasle, ki se izobražujejo. Namesto stroge selektivnosti in rivalstva, ki sta doslej določala režim vzgojnoizobraževalnega dela (zlasti v šoli), se uveljavljajo načela usmerjanja in sodelovanja. Enake možnosti za sodelovanje v neposrednem vzgojnoizobraževalnem procesu pa pomenijo tudi, da se udeleženci aktivno udeležujejo procesa vzgoje in izobraževanja in sodelujejo v njem od

začetka (od ugotavljanja potreb in načrtovanja) do konca (vrednotenje in spremljanje dosežkov vzgoje in izobraževanja). Namesto vzgoje in izobraževanja kot enosmerne komunikacije (učitelj razlaga, zahteva, sprašuje, učenec pa posluša, odgovarja in izpolnjuje zahteve) se vzpostavlja obojestrana komunikacija; to ne velja le na ravni odnosov posameznikov, temveč tudi institucij in skupnosti – gre za stalno in aktivno sožitje med »uporabniki« in »izvajalci«, katerih vloga se lahko po potrebi in dogovoru tudi zamenja.

Giblјivost in ustvarjalnost ali takšna organiziranost vzgoje in izobraževanja, ki se prilagaja potrebam in konkretnim razmeram. Opustitev togih shem in kalupov v vzgoji in izobraževanju, po katerih se je pretežno oblikovalo dosedanje izobraževanje in vzgoja, je temeljni pogoj za bolj življenjsko, privlačno vzgojo in izobraževanje; tako pride bolj do izraza lastna aktivnost in ustvarjalnost udeležencev v vzgoji in izobraževanju. Gre za odpravljanje stereotipnosti prostora in časa (odpiranje vzgoje in izobraževanja navzven, gibljiva uporaba različnih prostorov za vzgojo in izobraževanje, bolj elastično izbiranje časa izobraževanja, gibljivo vstopanje v izobraževanje in izstopanje iz njega, nadomestitev kalupa šolskega koledarja in urnika s programi, moduli, tečaji, blok urami in drugimi elementi gibljivejše organizacije vzgojnoizobraževalnega dela), večanje prehodnosti v vzgoji in izobraževanju tako v navpični smeri (z nižje na višjo raven zahtevnosti) in vodoravno (iz smeri v smer), kombiniranje formalnih oblik izobraževanja z neformalnimi (vse do možnosti izobraževanja z delovnimi izkušnjami in samostojnim učenjem). Izobraževanje se tako približuje oblikam vsakdanjega življenja, pri čemer je mogoče smiselno povezati, npr., izobraževanje in delo, da v določenih oblikah postajata identični, istemu cilju namenjeni dejavnosti oziroma dejavnosti, ki se med seboj dopolnjujeta.

Racionalnost ali taka izvedba vzgoje in izobraževanja, ki daje najboljše učinke v danih razmerah. To ni le načelo, ki naj služi le zmanjševanju stroškov izobraževanja in vzgoje (tako enostransko se ga pojmuje zlasti v kriznih gospodarskih razmerah), temveč tudi usmeritev k smotrnejšemu, sodobnejšemu in učinkovitejšemu izobraževanju. Danes po nepotrebnem zanemarjamo številne uporabne in učinkovite vire in možnosti izobraževanja in vzgoje (prostori, sredstva, sodelavci, lastne sile udeležencev ipd.), ki lahko ne le dopolnjujejo, temveč pomembno obogatijo vzgojo in izobraževanje. V prihodnosti se bo v vzgoji in izobraževanju povečalo prizadevanje, da bi udeležence in druge dejavnike v vzgoji in izobraževanju usposobili za lastno aktivnost in s tem za nepretrgano kontinuiteto njihove vzgojnoizobraževalne aktivnosti skozi vse življenje.

V resoluciji X. kongresa o nalogah Zveze komunistov Jugoslavije pri socialistični samoupravni preobrazbi vzgoje in izobraževanja,⁹ ki je spre-

⁹ »Deseti kongres ZKJ«. Dokumenti. Komunist, Ljubljana 1974. V nadaljevanju besedila krajšam naziv resolucije z: resolucija.

jeta kot družbenopolitično izhodišče za preobrazbo vzgoje in izobraževanja v naši družbi in s tem tudi izhodišče za razvoj sistema usmerjenega izobraževanja, so opisane splošne usmeritve prihodnjega razvoja vzgoje in izobraževanja v svetu. močno navzoče. Na tej podlagi, če ne trgamo posameznih določb in poudarkov v resoluciji iz njenega celovitega konteksta – taka možnost pa obstaja tako pri snovanju izvedbe preobrazbe vzgoje in izobraževanja, kot tudi pri razlaganju njenih temeljnih izhodišč – lahko ugotovimo, da imamo sodobna, s pričakovanimi gibanji razvoja vzgoje in izobraževanja v svetu usklajena izhodišča za našo preobrazbo vzgoje in izobraževanja, s tem pa tudi za usmerjeno izobraževanje.

Našo kritično pozornost torej velja nameniti predvsem vprašanju izvedbe temeljnih izhodišč preobrazbe vzgoje in izobraževanja oziroma vprašanju, ali so ustvarjene ustrezne možnosti in razmere za ustrezno uresničevanje le-teh.

II

Menim, da lahko kot temeljno vprašanje usmerjenega izobraževanja in tudi celotne naše preobrazbe vzgoje in izobraževanja označimo vprašanje povezovanja izobraževanja in dela. Resolucija mu namenja zelo veliko pozornost in mu pripisuje temeljni pomen. Če temeljne postavke resolucije glede izobraževanja in dela na kratko povzamemo, jih lahko izrazimo takole: organska in funkcionalna povezanost vseh delov združenega dela in izobraževanja; delavci v združenem delu (TOZD) zagotavljajo sredstva za vzgojo in izobraževanje in tako zadovoljujejo lastne in družbene potrebe po kadrih (neposredne, kratkoročne in dolgoročne); delo in njegovi rezultati določajo tako položaj celotnega izobraževanja in vzgoje (v skladu z njunim prispevkom k naraščanju družbene produktivnosti ter družbenemu in kulturnemu napredku) in posameznika v njem; vzgojnoizobraževalni programi se navezujejo na področja dela; o vprašanih vzgoje in izobraževanja se dogovarjajo delovni ljudje prek samoupravnih interesnih skupnosti; izobražujemo in vzgajamo se za delo in z delom, pri čemer naj bi premagovali protislovja med umskim in fizičnim delom in razvijali ustvarjalen odnos do dela.

Čeprav v danih družbenih, kulturnih, materialnih, kadrovskih in drugih okoliščinah ne moremo pričakovati, da bi se taka izhodišča uveljavila celovito in v krajšem času, pa se udejanjajo v kar preveč sprevrnjeni podobi, ki kaže, da je mogoče izhodišča tudi različno razumeti, predvsem pa, da jih ni mogoče kar enostavno preliti v prakso. Nekatera vprašanja bi morali celovito in temeljito strokovno in znanstveno-raziskovalno preučiti, za uvajanje izbranih rešitev pa se pripraviti tako, da bi lahko z zadostno gotovostjo pričakovali njihov uspeh.

Že ko govorimo o delu kot cilju vzgoje in izobraževanja, se naša pojmovanja očitno močno razlikujejo. Najširši smoter vzgajanja in izo-

braževanja je pripravljanje človeka za takšno delo, kakršno je človeka dvignilo nad vsa druga živa bitja in mu omogočilo, da zavestno oblikuje in spreminja svoje življenjsko okolje, hkrati s tem pa tudi sebe; takšno delo je človekovo generično bistvo in je neločljivo povezano z vsem njegovim življenjem, ne le poklicnim, temveč tudi s tistim doma, v prostem času, pri umskih in praktičnih opravilih. Če se ne zavedamo dovolj, da tudi z usmerjenim izobraževanjem želimo oblikovati človeka za takšno delo, lahko pride do hudo zmotnega zamenjevanja široko pojmovanega dela z ozkim¹⁰ – do enačenja dela s poklicno dejavnostjo ali celo le z dejavnostjo na posameznem delovnem mestu. Smoter usmerjenega izobraževanja bi se tako omejil na usposabljanje za poklic ali celo le za delovno mesto,¹¹ kar bi – v nasprotju z izhodišči preobrazbe in sistemom izobraževanja, kakršnega smo želeli spremeniti – pomenilo uvajanje sistema nekdanjega vajeniškega uka na vsa področja in stopnje vzgoje in izobraževanja.

Če so delavci v TOZD in drugi delovni ljudje odgovorni nosilci razvoja vzgoje in izobraževanja, zavisí v dobršni meri celoten sistem vzgoje in izobraževanja (in pojmovanje dela kot njegovega cilja) od vsebinske, organizacijske, kulturne idr. razvitosti in razvojne usmerjenosti združenega dela. Naše »združeno delo« pogosto res ne zasluži tega imena: v njem se uveljavljajo številni ozki, lokalistični in parcialni interesi, ki se razglašajo za družbene, neposredni in kratkoročni interesi namesto dolgoročnih; vloga nosilca razvoja vzgoje in izobraževanja se razume in izvaja vse preveč formalno, kot obveznost in ne kot dejavna pravica, premalo je prave samoupravljaljske pobude, prehitro se pristaja na administrativne rešitve. Tembolj, ker odnosov med uporabniki in izvajalci še ne oblikujejo dovolj resnične želje in potrebe po sodelovanju, ker so še preveč pod vplivom zgodovinsko nastale odtujenosti (dolga tisočletja se je razvijala in krepila delitev dela, tako da imamo danes namesto povezanega in sodelujočega človekovega dela – kakršnega si želimo uresničiti z našim združenim delom – vrsto del, ki se med seboj ne ločujejo le po vsebini, temveč tudi po položaju, prestižnosti in družbeni veljavi), in ker odnos med izobraževanjem in delom še vse preveč oblikuje tradicija stroge institucionalne ločenosti teh dveh dejavnosti. Predsodki nas ovirajo, da ne razmišljamo dovolj o možnosti uporabe različnih prostorov (v šolah, delovnih organizacijah, drugod) tako za izobraževanje kot tudi za delo, o možnosti rednega vključevanja strokovnjakov v vzgojnoizobraževalni proces in zamenljivosti vloge učitelja in strokovnjaka, o možnosti sodelovanja nosilcev izobraževanja – vzgojnoizobraževalnih in drugih organizacij – tako pri izvajanju programov za pridobitev izobrazbe, kot tudi tistih za

¹⁰ Marsikdo je tako razumel že izraz »usmerjeno izobraževanje«, ki zbuja ljudem asociacije na ozko, omejeno; od tod tudi negativno zvencež izraz »usmerjenci«, ki ga je mogoče uporabljati kot nasprotje od svoboden, odprt, miselno neoviran.

¹¹ Proti takemu razvoju usmerjenega izobraževanja so naravnani tisti glasovi kritike, ki trdijo, da se z usmerjenim izobraževanjem uveljavlja »fetišizem poklicev«, da se »produkcija ljudi podreja produkciji stvari« (Močnik), da »vzgjajamo človeka, da bo postal orodje stroju«, izobražujemo in vzgajamo za delovna mesta in prepuščamo selekcijo za poklice proizvodnji (Bučar).

izpopolnjevanje in usposabljanje ipd. Živo, resnično, človeško menjavo programov, ljudi in sredstev, medsebojno ustvarjalno sodelovanje pri uresničevanju skupnih nalog še vse preveč nadomešča formalni postopek dogovarjanja, pa čeprav pod obetavnim nazivom – samoupravne interesne skupnosti.

Razvoj vzgoje in izobraževanja v svetu kaže, da se vzgojnoizobraževalna dejavnost čedalje bolj razvija tudi zunaj tradicionalnih vzgojnoizobraževalnih institucij (šol). Tako analize iz ZDA kažejo, da tamkajšnje visokošolske organizacije zagotavljajo le še tretjino vseh izobraževalnih možnosti, in da jih nekatere druge organizacije – take, ki jim vzgoja in izobraževanje nista edina in temeljna dejavnost – ne presegajo le po obsegu izvedenih vzgojnoizobraževalnih programov (takih za pridobitev verificirane stopnje izobrazbe in drugih), temveč često tudi po kvaliteti.¹² Enako ali še bolj prepričljivi so podatki o tem, kako se v rednih programih izobraževanja čedalje pogosteje upošteva znanje, ki ga udeleženci izobraževanja pridobijo bodisi s samostojnim učenjem bodisi z izkušnjami oziroma praktičnim delom.¹³ Številne raziskave kažejo, da se čedalje bolj upošteva delež človekovega namernega, samostojnega in neinstitucionaliziranega učenja v celotni strukturi izobraževalne dejavnosti, in da prav ta dejavnost postaja pomemben dejavnik pri premagovanju tradicionalnega, človekovemu življenju in delu odtujenega izobraževanja.¹⁴

Morda se zdi, da pri tem prikazovanju odnosa med izobraževanjem in delom preveč izhajamo iz možnosti, ki se razvijajo na področju izobraževanja odraslih. Vendar je tudi to ena temeljnih značilnosti razvoja sodobnega izobraževanja; inovacije s področja izobraževanja odraslih so ne le številnejše, temveč tudi zaznavnejše kot tiste na področju izobraževanja otrok in mladine; njihov vpliv se hitro širi na celotno področje vzgoje in izobraževanja. Naša resolucija in izhodišča za socialistično samoupravno preobrazbo vzgoje in izobraževanja tudi glede tega ne zaostajajo za sodobnimi gibanji razvoja vzgoje in izobraževanja v svetu: izobraževanje odraslih postavlja na pravo mesto, saj ga določajo kot enakovreden in enakopraven del enotnega družbenega sistema vzgoje in izobraževanja (v primerjavi s prejšnjim položajem, ko je veljalo kot korektivno in takó pomožno sredstvo v sistemu vzgoje in izobraževanja). Le s tako opredeljenim statusom izobraževanja odraslih dobivata vzgoja in izobraževanje

¹² K. P. Cross: Continuing Higher Education in the 1980s. The Journal of Continuing Higher Education, 1983, št. 1.

¹³ V zvezi s tem velja opozoriti na veliko pozornost, ki jo strokovnjaki in raziskovalci posvečajo metodam in tehnikam ugotavljanja z neformalnimi oblikami, zlasti s samoizobraževanjem in izkustvenim učenjem (experiential learning) pridobljenega znanja; nastajajo tudi že poskusi, da bi pridobljeno znanje, izkušnje in druge pomembne rezultate učenja posameznika vpisovali v nekakšen stalni indeks, s čimer bi se bistveno zmanjšal monopolni položaj vzgojnoizobraževalnih organizacij pri podeljevanju izkazov o rezultatih vzgoje in izobraževanja. Glej npr.: Morris T. Keeton and Ass.: Experiential Learning: Rationale, Characteristics and Assessment. Jossey-Bass Publ., S. Francisco, 1976.

¹⁴ Velik odmev doživljajo, posebno v Ameriki, raziskave Kanadčana Allena Tougha o »učnih projektih« odraslih. Ugotovil je med drugim, da skorajda ni odraslega človeka, ki v enem letu ne bi izvedel vsaj enega »učnega projekta«, da jih poprečni odrasli opravi 7 na leto, za kar porabi okoli 10 ur na teden; da večino svojih projektov planira in izvede človek sam, in le pri eni petini uporabi strokovno (pedagoško-andragoško) pomoč, ipd. »The Adults Learning Projects«, OISE, Toronto 1979 (druga izdaja).

svojo celotno podobo in se tako zagotavlja organsko in funkcionalno povezanost vzgojnoizobraževalnih organizacij z drugim združenim delom. To je edina možnost, da se vzgoja in izobraževanje postopoma rešita mejá šolskega prostora in vseh oklepov, povezanih z njima; in tudi, da zavržeta stoletja in še danes močno navzoče predsodke, da sta vzgoja in izobraževanje predvsem stvar otroštva in mladosti. Če hočemo namreč med izvajalci in uporabniki razviti čim večjo stopnjo medsebojnega sodelovanja, ustvarjalnega dopolnjevanja, izmenjave ipd., je potrebno pri uporabnikih razviti sedaj še dokaj nespoznane, pretežno latentne potrebe po izobraževanju in zavest o možnostih, da sami postanejo izvajalci določenih oblik izobraževanja, tako za poklicno delo kot tudi za družbenopolitično dejavnost in za zadovoljevanje drugih osebnih potreb delavcev in občanov, pa tudi otrok in mladine. Prav tako pa je nujno, da tudi vzgojnoizobraževalne organizacije poleg sebe začutijo na področju vzgoje in izobraževanja – tako dolgo izključni pravici šol in vzgojnoizobraževalnih organizacij – tudi druge dejavnosti, pa čeprav jih bodo najprej doživele kot svoje tekmece, postopno pa le kot sebi komplementarne organizacije.

To približevanje z obeh strani lahko označimo kot postopno preraščanje vzgojnoizobraževalne dejavnosti kot posebne dejavnosti v neposredno dejavnost vseh. Samoupravljanje je izjemna sistemska podlaga za tako preobrazbo vzgoje in izobraževanja, vendar bo proces samoupravnega konstituiranja organizacij združenega dela za naloge na področju vzgoje in izobraževanja dolgotrajen. Poleg ustreznih materialnih možnosti, ki jih za zdaj še zagotovo nimamo, je pomembna podlaga zanj tudi razvita kultura permanentnega izobraževanja in samostojnega učenja, kar z drugimi besedami lahko označimo s pojmom »družba učenja« (learning society), v kateri velja izobraževanje za eno temeljnih življenjskih in družbenih potreb, ne le za opravljanje dela in poklica, temveč tudi za življenje v družbi in bogato osebno življenje.¹⁵

Strategija permanentnega izobraževanja, ki smo jo pri nas sprejeli kot eno temeljnih podlag za preobrazbo vzgoje in izobraževanja in za razvijanje usmerjenega izobraževanja, je v resnici tudi temelj povezovanja izobraževanja in dela. Z njo se smiselno spreminjajo vsi deli, stopnje in dejavniki vzgoje in izobraževanja, da bi izobraževanje lahko postalo dejavnost, ki nikoli ne preneha. Za takšno izobraževanje in vzgojo moramo pripravljati že otroka (da bo sedanji pasivni način sprejemanja podatkov oziroma znanja sposoben zamenjati z aktivno udeležbo v vzgojnoizobraževalnem procesu), sedanje enosmerno komuniciranje v vzgoj-

¹⁵ V materialno zelo razvitih industrijskih deželah so gibanja za razvoj »družbe učenja« zelo intenzivna; ustvarjene so bogate možnosti za raznovrstno poklicno in osebno izobraževanje (manj razvito je družbeno izobraževanje). Tu lahko spoznamo, kako pomembne so za odpravljanje šolskega monopola v izobraževanju in za razvoj permanentnega izobraževanja ustvarjene materialne možnosti in razmah kulture samostojnega učenja. V dokumentih, ki nastajajo kot podlaga za oblikovanje izobraževalne politike, se pojmuje »učenje« kot pojem, ki je nadrejen izobraževanju. Warren L. Ziegler: *The Future of Adult Education and Learning in the United States. The Final Report under Project Grant*, Syracuse, N. Y. 1977.

noizobraževalnem procesu (aktivni učitelj, pasivni učenec) pa nadomestiti z dvosmernim (obojesmerna aktivnost med učiteljem in učencem). Tudi Zakon o usmerjenem izobraževanju je glede uveljavljanja strategije permanentnega izobraževanja nedosleden – podreja jo šolski logiki in šolskim modelom.

Delo je tudi sredstvo, ne le cilj vzgoje in izobraževanja, zato bi moralo postati temeljni način in sestavni del celotnega življenja in dela v vzgojnoizobraževalnih organizacijah (šolah). To je eno temeljnih vprašanj, ki ga pedagoška znanost, z njo vred pa tudi druge znanosti, ki bi imele pri tem kaj povedati, ni zmogla zadovoljivo urediti, čeravno je pomembno prav za vse vrste in stopnje izobraževanja. Naš znani pedagog Nikola Potkonjak v zvezi s tem kritično ugotavlja, da v naših pedagoških konceptih pojmuje in uresničujemo delovno vzgojo kot dodatek in ne kot integralni del, osnovo in bistveno komponento celotnega marksističnega koncepta vzgoje.¹⁶ Vprašanje je, kako povezati vzgojo in izobraževanje z delom (širšim od samega tradicionalnega in tudi od poklicnega učenja), da ne bi v programih nastopala kot tujka, med seboj ločena in drug drugemu nepotrebna. V naši pozitivistično naravnani šoli je za delo škoda časa (res pa je, da je čas prenatrpan z učnim programom), ostaja privesek ali nujno zlo, ki ga, če le moremo, preložimo na dejavnike zunaj šole (delovna organizacija, družina, društva ipd.) – vendar brez prave povezave z njimi. S šolskostorilnostnega vidika – sledeč predpisanemu učnemu programu in predmetniku – so manj vredne tiste dejavnosti, ki sicer omogočajo prav največ možnosti za povezovanje izobraževanja in dela, razvijanje navad, ki so potrebne za permanentno izobraževanje in inovativne prijeme pri izobraževanju in tudi za oblikovanje poklicnih interesov; to so interesne, izbirne, prostčasne, zunajšolske idr. dejavnosti, ki se že s svojim imenom predstavljajo kot mikavnejše. Večji del teh dejavnosti ne sodi v zagotovljeni program vzgojnoizobraževalnega dela šole. Resno si je treba zastaviti vprašanje, kako naj učenec razvija aktiven odnos do življenja, do dela, do šole, soseske, krajevne skupnosti, družine, drugih organizacij, kako naj se razvije v aktivni subjekt vzgoje in izobraževanja, če mora ves čas šolanja pretežno izpolnjevati naloge z naprej strogo določenim potekom, z naprej pripravljenimi izidi in represijo kot temeljno motivacijo – v tipičnem, često poneumljajočem procesu pasivnega reproduciranja, ki se pojavlja celo na podiplomski stopnji študija.¹⁷ Brez možnosti aktivnega in ustvarjalnega dela – tako umskega kot tudi ročnega – je izobraževanje le suhoparno prenašanje podatkov in znanja, oropano bogastva akcij, ustvarjalnosti, vznemirljivega doživljanja, vneme, lastne odgovornosti,

¹⁶ N. Potkonjak: »Bistvene značilnosti delovne in politehnične vzgoje in izobraževanja v Jugoslovanski samoupravni socialistični družbi«, Politehnična vzgoja in izobraževanje za ustvarjalno delo in samoupravljanje, Pedagoški inštitut, Ljubljana 1980, str. 46.

¹⁷ Poznamo primere takega študija na naših visokih šolah, ki imajo zelo obsežen predmetnik (25 predmetov), ali pa tako organiziranega, da se od študenta zahteva, da ponavlja vseh šest predmetov, če je le pri enem padel, četudi je druge opravil odlično.

skrbi za delovno okolje in razmere v njem. Brez tega ni možnosti za samoupravljanje, ali pa je to le papirnato, dozdevno in prisiljeno.

Z delom vzgajamo v šoli in zunaj nje, prav tako pa lahko rečemo tudi za izobraževanje, saj je izobraževanje prav tako sestavni del vsakega dela, kot je delo sestavina izobraževanja. Obremenjeni s predstavo o izobraževanju kot šolski dejavnosti ali vsaj dejavnosti, ki poteka v šolskih (formalnih) oblikah, velikega dela izobraževanja sploh ne vidimo.¹⁸ Značilno odslkava to stanje tudi terminologija, ki jo uporabljamo tudi v zakonu o usmerjenem izobraževanju, saj za izobraževanje odraslih uporablja le izraza: izobraževanje »ob delu« in »iz dela«, ki imata povsem določen vsebinski in pravni pomen,¹⁹ zaradi njune posplošene rabe pa se pojavljata tudi že kot sinonim (seveda neustrezen) za celotno področje izobraževanja odraslih, in »usposabljanje z delom«, ki pa ima tudi povsem določen in ozek pomen (označuje praktično osvajanje veščin za opravljanje delovnega procesa, tako pri odraslih kot tudi pri mladini).²⁰ S tem tudi mi priznavamo le vrh ledene gore (po prisposodbi A. Tougha), ne pa njenega največjega dela – po njegovem pravem pomenu in po logiki naših izrazov bi ga lahko imenovali izobraževanje »na delu«, pri čemer gre za delo v širokem pomenu besede; to izobraževanje poteka v obliki zelo številnih načinov neformalnega izobraževanja in pomeni največji del izobraževanja ne le odraslih na splošno, temveč tudi zaposlenih; z vidika družbene verifikacije ostaja to izobraževanje podobno »zamrznjena« možnost kot pri otrocih in mladini interesne, izbirne in druge z delom bolj zasičene vzgojnoizobraževalne dejavnosti. Posledica ločenosti izobraževanja od dela pa je tudi značilna šolsko obarvana lociranost programov (zlasti v praksi), ko se programi za pridobitev izobrazbe uresničujejo le v šoli (s poukom), programi za izpopolnjevanje izobrazbe in usposabljanje pa le (ali s pretežno večino) zunaj nje (s prakso, proizvodnim delom ipd.). Dialektično celoto izobraževanja in dela tako mehanično trgamo. Pri vzgoji in izobraževanju mladine se to kaže v prostorski in časovni ločenosti izvajanja programov delovne prakse in proizvodnega dela od šolskega programa, često pa tudi v njuni medsebojni neusklajenosti.

Zgodovinsko nastale odtujenosti izobraževanja in dela ni mogoče preseči brez nenehnega in ustreznega usmerjanja v izobraževanje in delo. Usmerjanje je temeljni povezovalni člen med izobraževanjem in delom, ki ne more biti le administrativno selekcioniranje udeležencev izobraževanja z namenom, da li dobili zaželeni produkt – kadre. Usmerjanje je gonilna sila sodobnega (če ponovimo njegove temeljne smeri: integriranega, permanentnega, demokratičnega, aktivno-ustvarjalnega in racionalnega) izobraževanja in vzgoje. Pri uresničevanju našega usmerjenega izobraže-

¹⁸ A. Tough strukturo izobraževalne oziroma učne dejavnosti odraslega človeka ponazarja z ledeno goro, katere vrh (10%), ki je nad vodno gladino, sestavljajo verificirane oblike izobraževanja, ves preostali del (90%) pod vodno gladino, pa samostojno, namerno učenje različnih vsebin in vrst. A. Tough, n. d.

¹⁹ Zakon o usmerjenem izobraževanju ga določa zlasti v 31. in 32. členu, ZUI, n. d. str. 53–54.

²⁰ ZUI, zlasti v členih 61–63, n. d. str. 101.

vanja se kaže, da ga vse preveč pojmuje kot akcije ob vpisu in neposredno pred njim.²¹ Usmerjanja ne bi smeli omejevati le na področje usmerjenega izobraževanja (izobraževanja po osnovni šoli), saj gre za proces, ki zadeva gibanje udeleženca skozi celoten vzgojnoizobraževalni proces in za usklajevanje tega gibanja z interesi družbe in v njenem imenu združenega dela; ne bi ga smeli tudi pojmovati le kot ozko usmerjanje v poklic, saj bi se s tem nič ne oddaljili od tradicionalnega poklicnega usmerjanja v smislu selekcije. Poklicno usmerjanje je le del celovitega usmerjanja, ki naj bi bilo široko vodenje človeka v tem smislu, da se ga z vsakim izobraževanjem hkrati pripravlja za delo in nadaljnje izobraževanje, in tudi, da se ga z vsakim delom pripravlja tudi za nadaljnje oziroma sprotne izobraževanje: pri tem pa se njegove potrebe usklajuje z družbenimi. Usmerjanje tudi pomeni, da niti pri izobraževanju niti pri delu ni zaprtih in enosmernih ulic.

Žal smo tudi pri razvijanju idej usmerjanja ostali le na pol poti. Nismo ga niti dovolj koncipirali niti operacionalizirali, niti mu nismo dali ustreznih institucionalnih teles, denimo v obliki razvojnosvetovalnih služb v šolah ali ob njih.²²

III

Ni naključje, da se široka javnost in kritika mnogo bolj ukvarjata s splošnimi smotri in vsebinskimi vprašanji usmerjenega izobraževanja (npr. število in vrsta vzgojnoizobraževalnih programov, usklajevanje izobraževalnih in kadrovskega potreb, družbene, materialne in kadrovske možnosti za izvedbo usmerjenega izobraževanja, povezovanje uporabnikov z izvajalci ipd.), sorazmerno malo pozornosti pa namenjata spreminjanju notranje organizacije – načinov, oblik in metod dela – vzgojnoizobraževalnih organizacij. Ta vprašanja gotovo zahtevajo ožjo strokovno poglobitev in znanja s področja pedagogike, andragogike in didaktike, bržkone pa ima svoj vpliv tudi dejstvo, da se na splošno zelo težko poslavljamo od organizacij in oblik dela, ki smo jih navajeni, in jih ob predlaganih novih rešitvah (te vedno prinašajo tudi nekaj negotovosti) često celo idealiziramo.²³

²¹ Darja Piciga-Rojko v svoji raziskavi ugotavlja, da se ob sicer »enotnih in z zakonom verificiranih splošnih strokovnih in družbenopolitičnih izhodišč pojavljajo različne strokovne, organizacijske in vsebinske rešitve«. »Spremljanje aktivnosti in učinkov usmerjanja med izobraževanjem ob vpisu in v 1. letniku«, Vzgoja in izobraževanje, Ljubljana 1983, št. 2, str. 43.

²² F. Pediček zanimivo razmišlja o usmerjanju v sistemu vzgoje in izobraževanja in ob prikazu zgodovinske evolucije dela (v kateri si sledijo faze: strukturacija ali faza oblikovanja in dograjevanja poklicev; parcializacija ali faza členjenja, ter integracija ali faza povezovanja oziroma združevanja) ugotavlja, da je »v naši današnji preobrazbi celovitega sistema vzgoje in izobraževanja vse bolj nosilna in temeljna misel orientacija ali usmerjanje.« »Ideja usmerjanja in oblikovanja sistema usmerjene vzgoje in izobraževanja«. Vaspitanje in obrazovanje (IV. kongres pedagogov), Budva 1973, str. 935–939. Pomen tako razumljenega usmerjanja in povezovanja dela in izobraževanja je temeljito prikazano v delu M. Ratkoviča: »Integriranje usmerjenega obrazovanja«, Školske novine, Zagreb 1980, biblioteka Suvremena istraživanja.

²³ Sedanja »usmerjenci« ne vedo, kako dolgo že generacije dijakov in študentov protestirajo proti življenjski odtujenosti in formalizmu šol: le pred dobrim desetletjem so se mladi pritoževali, da šola nima stika z dogajanjem v svetu, in da skuša učence celo obvarovati pred zunanjimi vplivi, češ da so škodljivi. »Alternative Educational Future in the United States and in Europe«, OECD, Paris 1972, str. 46.

Če nam gre za *družbeno* preobrazbo vzgoje in izobraževanja – in po dolgotrajnih razpravah, ki so se končale z resolucijo o socialistični samoupravni preobrazbi vzgoje in izobraževanja, smo si tak cilj zastavili –, potem le-ta *ne more* ostati v mejah klasičnih šolskih reform. To mora biti takó preobrazba celotne družbe kot tudi notranja preobrazba vzgoje in izobraževanja za nove naloge na področju vzgoje in izobraževanja. Notranjo preobrazbo – o kateri bomo predvsem govorili v tem delu prispevka – omejujeta stereotipnost in zakoreninjenost šolskodidaktične organizacijske sheme v vzgojnoizobraževalnih organizacijah.

Med temeljnimi izhodišči preobrazbe, ki ogrožajo tradicionalno organizacijo šolskega dela, je zelo »nevarna« postavitve vzgojnoizobraževalnega programa kot izhodišča za določanje vsebine in tudi *načina* uresničevanja izobraževanja; to pa se opredeljuje v okviru določene stroke oziroma področja dela, pri čemer se vrste in število vzgojnoizobraževalnih programov določa na podlagi vseh vrst in zahtevnosti del in nalog v posameznih strokah oziroma področjih združenega dela.²⁴ Ta izhodišča bi zahtevala temeljito nadaljnjo teoretsko konceptualizacijo in razvojno-eksperimentalno uvajanje oziroma preskušanje možnih alternativ. Pro učiti bi bilo treba zlasti vprašanja: optimalne določitve razmerja splošne in strokovne izobrazbe v programih, strukturiranje programov z vidika večje ali manjše umske oziroma praktične zahtevnosti, možnosti individualizacije in diferenciacije programov in vprašanje vodoravne in navpične prehodnosti med programi. Seveda teh vprašanj ni mogoče rešiti vsakega zase, temveč le vse v njihovi medsebojni povezanosti, na tej podlagi pa še vsakega posebej. Lahko ugotovimo, da se teh vprašanj pri uresničevanju usmerjenega izobraževanja nismo lotili dovolj poglobljeno, znanstvenoraziskovalno.

Če je program izhodišče vzgojnoizobraževalnega dela, pomeni, da se mu morajo dani institucionalni okviri prilagajati oziroma podrežati: glede na svoje vsebinske in druge značilnosti se izvaja bodisi v šoli bodisi zunaj nje, npr. v drugi vzgojnoizobraževalni organizaciji, v proizvodnih organizacijah, v kulturnih in zdravstvenih organizacijah, s poukom ali z drugimi ustreznimi oblikami dela (pri tem pridobivajo večji pomen dejavnosti z večjim ustvarjalnim potencialom, kot so interesne, izbirne ipd.); tako, da vodi vzgojnoizobraževalno delo učitelj sam ali v sodelovanju z drugimi strokovnjaki, pa tudi sami strokovnjaki ali celo učenci sami; da pri delu uporabljamo šolske ali zunajšolske vire (racionalizacija!), da delamo s prirejenimi učnimi pripomočki ali z naravnimi sredstvi in v naravnih razmerah ipd.

Potreba po približevanju izobraževanja sodobnemu in prihodnjemu

²⁴ V 7. členu in tudi dalje (v splošnih določbah) daje Zakon o usmerjenem izobraževanju zelo pomembne pobude za novo organizacijo vzgojnoizobraževalnega dela.

²⁵ Med njimi ne smemo pozabiti na pomemben odnos med teorijo in prakso, oziroma razmerje med izobraževanjem, delom in znanostjo, na kar opozarja v svojem prispevku Olga Kunst-Gnamuš: »Kako uravnovesiti razmerje med izobraževanjem, delom in znanostjo«, *Sodobna pedagogika*, Ljubljana 1983, št. 5–6, str. 192–197.

življenju in delu skupaj z drugimi načeli sodobnega izobraževanja²⁵ se logično izpeljuje v zamisli, da se temeljne usmeritve vzgoje in izobraževanja – v okviru teh pa se oblikujejo vzgojnoizobraževalni programi in nadaljnje smeri – povezujejo s področji dela. S tem se programi bogatijo z življenjskimi in delovnimi vsebinami in oblikami dela, udeležencem vzgoje in izobraževanja pa se odpirajo naravni stiki z okoljem.²⁶ Temeljno vprašanje, ki ga je treba pri tem rešiti, pa je vprašanje, kakšno naj bo število vzgojnoizobraževalnih usmeritev, da bi omogočilo optimalne rešitve vprašanj splošne in strokovne izobrazbe, intelektualnega in ročnega dela, individualizacije in diferenciacije, gibljivosti in prehodnosti v vzgojnoizobraževalnem sistemu in seveda s tem tudi ustreznosti oblikovanja kadrov za potrebe družbe in združenega dela.

Dosedanje rešitve pri uresničevanju usmerjenega izobraževanja so se nagibale bolj k preveliki drobitvi vzgojnoizobraževalnih usmeritev, programov in smeri, manj pa k njihovemu optimalnemu povezovanju in iskanju najmanjšega možnega števila.²⁷ Vendar ta ugotovitev velja le za zunanjo strukturo, to je za število usmeritev oziroma programov, medtem ko velja za njihovo notranjo razčlenjenost (diferenciacijo) prav nasprotno – ta je premajhna. Ni mogoče zanikati resnosti opozoril, da ne moremo izobraževati za dela različnih zahtevnostnih stopenj z enakim programom (npr. bodočega zdravnika enako kot bolniškega strežnika ali pedikerja, strugarja enako kot strojnega inženirja ipd.); in tudi teh ne, da z vsemi programi ne moremo enako kvalitetno usposabljeni za takojšnjo vključitev v zaposlitev z deli različne zahtevnostne stopnje in za nadaljevanje izobraževanja na večji stopnji zahtevnosti. Svoje znanstveno-raziskovalne in strokovne zmogljivosti bi torej morali usmeriti k iskanju optimalnega, to je *najmanjšega še smotrnega števila usmeritev in vzgojnoizobraževalnih programov* – tolikšnega, da še lahko vsebuje posebnosti posameznih področij dela oziroma njihovo smotrno sintezo, in *največje še smotrne zunanje in notranje diferenciacije programov*, da bi le-ta še bila racionalna in da ne bi preprečevala kvalitetnega izobraževanja in vzgoje v skladu s stopnjo zahtevnosti programov.

Glede na sorazmerno majhne, vsekakor pa zelo omejene možnosti individualizacije programov²⁸ je treba iskati možnosti za povečanje kvalitete vzgojnoizobraževalnega dela v ustrezni kombinaciji zunanje in notranje diferenciacije programov. Zaradi dualizma, ki je v preteklosti povsem ločil šole za splošno izobraževanje in nadaljevanje šolanja in tiste za vključitev v delo in zaradi razvojnih teženj po povezovanju izobraževanja in dela smo formalno odpravili zunanjo diferenciacijo šol glede na zahtev-

²⁵ Danes »učencem onemogoča dostop do znanja dvojna bariera – učitelj in učbenik«. Kums, P. H.: »Svetska kriza obrazovanja«, ŠIP Glas, Beograd 1971, str. 20.

²⁷ Niso redki primeri, da imata vzgojnoizobraževalni program in smer enak naziv kot poklic oziroma delovno mesto. Glej: »Predmetniki, določeni z vzgojnoizobraževalnimi programi za pridobitev strokovne izobrazbe v srednjem izobraževanju«, Zavod SRS za šolstvo, Ljubljana 1981.

²⁸ Glej F. Strmčnik: »Zunanja ali notranja šolska diferenciacija?« Naši razgledi, 28. 1. 1983, str. 35–36.

nost programov.²⁹ Tako smo učence vpisali v usmerjeno izobraževanje po usmeritvah glede na področja dela, vendar pa ohranili po zahtevnosti dokaj nediferencirane programe in izoblikovali enako skupno vzgojnoizobrazbeno osnovo (SVIO) za vse usmeritve in večji del programov ne glede na zahtevnost. Spremljanje uresničevanja vzgojnoizobraževalnih programov – tako sproti v praksi kot tudi strokovno-analitično – je že pokazalo, da vsi učenci ne zmorejo SVIO enako (kar se je lahko sicer že predvidevalo).³⁰ Logično se nakazuje potreba po diferenciaciji vzgojnoizobraževalnih programov po zahtevnosti pri vseh usmeritvah. V zvezi s tem se odpirajo številna vprašanja, ki zahtevajo natančno in poglobljeno strokovno proučitev.

Eno temeljnih vprašanj je: Kakšna sta optimalen obseg in razmerje splošne in strokovne izobrazbe za različne usmeritve in različno zahtevnost vzgojnoizobraževalnih programov? Izhajajoč iz napovedanih alternativ razvoja vzgoje in izobraževanja v svetu moremo ugotoviti nekaj značilnih trendov. Spreminjata se odnos in razmerje med splošno in strokovno izobrazbo. Do nedavna je bilo pojmovanje kvalitete in zahtevnosti vzgojnoizobraževalnega programa tesno povezano z deležem klasično pojmovane splošne izobrazbe (poudarek na humanističnih vedah); glede na to so se šole tudi po družbenem statusu razvrščale od klasične gimnazije kot pojma vrhunske kvalitete do poklicnih šol. Sodobni razvoj je pojem splošne izobrazbe razširil: danes sodijo vanjo tudi ekonomska, organizacijska, tehnična, informacijska, družboslovna in druga znanja, vse do praktičnih.³¹ S tem se je zmanjšal prepad med splošno in poklicno izobrazbo, obenem pa izginja tudi zunanje razlikovanje šol (po organizacijski strukturi, namenu, obsegu programa, statusu ipd.). Seveda pa splošna izobrazba – v sodobnem smislu – ostaja podlaga za strokovno in potreba po njeni močni navzočnosti v strukturi vzgojnoizobraževalnih programov celo raste.³²

²⁹ Kot kažejo analize od uvedbe usmerjenega izobraževanja sem, je ta odpravitve le navidezna, saj so šole po tradiciji in deloma tudi glede na prestižnost posameznih področij dela ohranile tudi različno stopnjo kvalitete, in tako dualizem še naprej ostaja, le da v prikriti obliki: sedaj se kvaliteta šole močno oblikuje na podlagi ponudbe in povpraševanja, pri čemer starši in učenci po svoje izbirajo »boljše« in »slabše« šole, tudi po tem, za kakšno delo in nadaljnje izobraževanje se učijo. Opravljene analize kažejo, da obstaja tesna zveza med učenim uspehom v osnovni šoli in izobrazbo staršev na eni strani ter vpisom otrok v posamezne vzgojnoizobraževalne programe na drugi (višja ko je izobrazba staršev in učni uspeh učenca v osnovni šoli, bolj se vpisujejo v šole, ki so po programu bližje nekdanji gimnaziji, in nasprotno. Spremljanje in evalvacija učnih načrtov in učbeniških kompletov v 1. letniku srednjega usmerjenega izobraževanja, Vzgoja in izobraževanje, Ljubljana 1983, št. 2, str. 10 (F. Rečnik in dr.))

³⁰ Prav tam, str. 18.

³¹ V začetku omenjena Unescova študija namenja temu vprašanju dve od 21 alternativ razvoja vzgoje in izobraževanja. Obe poudarjata razširitev področja splošne izobrazbe in vzpostavitev zveze med teorijo, tehnologijo, prakso in ročnim delom. »Learning to Be«, n. d., str. 194–197.

³² O tem piše naš znani pedagog V. Schmidt že leta 1959: »Razvojne tendence splošnega izobraževanja«, Sodobna pedagogika, Ljubljana 1959, str. 203–206. Glede pomena humanističnih ved pa si je vredno zapomniti tudi tole misel: Humanistične vede predstavljajo »znanost civilizacije«, zato morata vzgoja in izobraževanje poleg strokovne izobrazbe, ki nas usmerja bolj k individualnim poslom, ohranjati tudi humanitarni študij, ki predstavlja našo splošno civilizacijo. R. G. Moulton: povzetek citata v knjigi »Case-Studies in Non-formal Education«, Michigan State University, East Lansing 1974, str. 198 (v članku: »Non-Formal Educational Programs within a Formal Setting«).

Današnje življenje (na tem mestu ne bomo ponavljali njegovih značilnosti, ki so znane) zahteva, da imajo ljudje precej splošnih in tudi precej specifičnih znanj. Zato morajo vse šole (v duhu naše preobrazbe vzgoje in izobraževanja: vsi vzgojnoizobraževalni programi) nuditi precej podobno strukturo in stopnjo splošnih znanj, obenem pa tudi veliko možnosti za izbiranje in kombiniranje ožjih, za določeno področje ali smer potrebnih znanj oziroma veččin (vsebin, predmetov ipd.). Splošna slabost sedanjih šol katerekoli vrste je pomanjkljivo pripravljanje takšnih možnosti za svoje učence in nezadostno razvijanje lastne aktivnosti učencev. Edina pot za premostitev sedanje statičnosti, šablonskosti izobraževanja (ta nevarnost je zlasti velika v tistih programih, ki imajo velik delež bodisi splošnega bodisi obveznega dela v strukturi vzgojnoizobraževalnega programa), je razvijanje sistema, ki bo omogočil zadovoljitev različnih posebnih in tudi posameznih potreb različnih smeri in stopenj ter potreb in zmožnosti posameznikov. Organizacija, ki izvaja program, bo morala vsem udeležencem zagotoviti določen delež splošno-izobraževalnih vsebin, ki so jih sposobni obvladati vsi učenci, nato določena splošna in posebna znanja oziroma veččine v skladu s smerjo in stopnjo zahtevnosti programa, potem pa še dovolj posameznih vsebin oziroma dejavnosti za zadovoljitev skupinskih oziroma individualnih posebnosti udeležencev.

Organizacija vzgojnoizobraževalnega dela bo morala biti takšna, da bo omogočala gibljivo sestavljanje programov iz danih enot, tako po obliki kot tudi po vsebini, pri tem pa seveda nastajajo velike možnosti za medpanožno in večpanožno ter medinstitucionalno, večinstitucionalno in zunajinstitucionalno kombiniranje programov. S takšno organiziranostjo izobraževanja in vzgoje, ki bi morala obstajati na vseh stopnjah izobraževanja, in ki je tem bolj razčlenjena, čim višja je stopnja izobraževanja, se je v vzgoji in izobraževanju mogoče približati sestavljenosti in raznolikosti življenja in dela, kar je temeljnega pomena za uspešnost izobraževanja in vzgoje. Takšen program postavlja udeležence vzgoje in izobraževanja pred zahtevno nalogo, da v precejšnji meri sami – seveda ob pomoči vzgojnoizobraževalnih delavcev, strokovnjakov in drugih ter razvojnih-usmerjevalnih služb v vzgoji in izobraževanju – ustvarjajo svoj program. To zahteva njihovo aktivnost v vzgojnoizobraževalnem procesu, kar je didaktika že zdavnaj postavila kot eno od svojih temeljnih načel, vendar se je v dosedanji organizaciji vzgojnoizobraževalnega dela – tudi zaradi tega, ker niso bile ustvarjene možnosti za družbeno preobrazbo vzgoje in izobraževanja – bolj slabo uresničevalo.

Tudi v vzgoji in izobraževanju je treba razviti sistem – podobno kot velja pri delu – da je lahko nekdo tem bolj uspešen, in da lahko v smeri, ki si jo je izbral, tem več doseže, kolikor bolj je sposoben in delaven. Diferenciacija v tem smislu ne bi smela biti tabu oziroma pojav, ki se ga označuje kot nesprejemljivega za ideologijo samoupravnega socializma. Različnost ljudi – tako po sposobnostih kot tudi po drugih osebnostnih značilnostih, tako duševnih kot telesnih – je spoznano dejstvo, ki se mu ne

moremo izogniti s tem, da ga ne želimo videti. Nasprotno, če ga ustrezno upoštevamo in razvijamo, ga priznavamo in vključujemo tudi v dinamiko družbenega razvoja, saj je eno pomembnejših njegovih gibal.³³ Vprašanje je, kako izoblikovati vzgojnoizobraževalni sistem tako, da bi kar najbolj in enako spodbujal razvoj vseh sposobnosti – tako umskih kot tudi ročnih – in lastnosti, s čimer bi se uveljavile vse kvalitete, ki jih človek lahko razvije s svojo aktivnostjo, in imele čim manjši vpliv zunanje družbene in ekonomske okoliščine kot izvir socialnih razlik.³⁴

Poudariti je treba, da klasična šolska situacija, torej vzgoja in izobraževanje, v kateri se proces podružbljanja še ni globlje uveljavil, ne daje pravih možnosti za diferenciacijo in individualizacijo vzgojnoizobraževalnega dela v kvalitativno spremenjenem pomenu. Tudi če se program tako ali drugače diferencira in individualizira (teče v drugačnih organizacijskih enotah, npr. skupinsko, parno, posamično, ali v drugačnem časovnem zaporedju), ostaja klasična didaktična situacija nespremenjena, če je učitelj tisti, ki v celoti določa vsebino in obseg vzgojnoizobraževalnega dela (seveda tem bolj, ker je tudi učitelj le posrednik od pristojnih šolskih oblasti določenega učnega načrta in programa). Bistvo kvalitativno spremenjenega diferenciranega in individualiziranega programa je to, da dobi udeleženec izobraževanja (učenec, študent) sam možnost, da izbira in predlaga del vsebine in da določa obseg svojega dela nad nekim določenim obsegom oziroma da sam opravi določeno delo, ki se upošteva v vzgojnoizobraževalnem programu (seveda v skladu s svojo razvitostjo oziroma zrelostjo); le tako lahko udeleženec vzgoje in izobraževanja (učenec, študent) prevzema večjo osebno odgovornost za svoje delo – izobraževanje oziroma učenje – in le tako lahko aktivneje vpliva na svoj razvoj.³⁵

Ob tem pa ne kaže spregledati dejstva, da spreminjanje vzgoje in izobraževanja v tej smeri ne more biti uspešno, če se ga uveljavlja le na določeni stopnji (npr. samo srednje ali samo visoko izobraževanje), temveč gre za celovite in sistemske spremembe v celotnem sistemu vzgoje in izobraževanja od rojstva do smrti v smislu načel in strategije nenehnega izobraževanja in vzgoje.³⁶ Za takšno vzgojo in izobraževanje je treba z

³³ Priznavamo ga tudi s pluralizmom samoupravnih interesov, katerega edini pravi nosilec je človek, »ne abstrakten, ampak konkreten, se pravi s svojimi specifičnimi interesi« in seveda tudi z drugimi svojimi značilnostmi. Uresničevanje pravic in svoboščin – med temi so tudi in predvsem tiste, ki se nanašajo na dušovne in miselne sfere – je »pogoj ne samo za razvoj človeka kot celovite osebnosti, ampak tudi za hitrejši razvoj naše družbe«. E. Kardelj: »Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja«, Ljubljana, Komunist 1977, str. 95–125.

³⁴ Marksistično gledano le sprememba družbenih odnosov v celoti lahko prispeva k izenačevanju možnosti, k spreminjanju vzgoje in izobraževanja in k odpravljanju socialne diferenciacije. Sama šola je odsev teh razmer in ni pričakovati, da bi se spremenila, dokler se ne spremeni družba, ki ji pripada. Zato šola sama brez temeljitejšega podružbljanja ne more odpravljati socialne diferenciacije. Glej S. Šušar: n. d., str. 73 in S. Flere: »Obrazovanje u društvu«, Gradina 1976, str. 154.

³⁵ V različnih dosedanjih raziskavah in analizah je bilo prikazano, kako v sistemu vzgoje in izobraževanja slabo sledimo razvojnim značilnostim učencev; čim starejši je učenec, bolj ga omejuje tog vzgojnoizobraževalni sistem, ki se od stopnje do stopnje bolj malo spreminja, in tako čedalje manj lahko zadovolji učenca in njegove povečane potrebe ter zmožnosti za samostojno delo.

³⁶ Poleg izraza permanentno izobraževanje je posrečen angleški izraz »lifelong education« – izobraževanje skozi vse življenje.

ustrezno organizacijo vzgojnoizobraževalnega dela nenehno in ustrezno razvijati osebnost učenca oziroma udeleženca v vzgoji in izobraževanju, pri čemer so najpomembnejša zgodnja obdobja vzgoje in izobraževanja, ko se postavljajo temelji pripravljenosti učencev na kasnejšo, po obsegu in vsebini in v skladu z razvojno stopnjo zahtevnejšo individualizirano in diferencirano obravnavo.

Med temeljne elemente in pogoje za uspešno in kvalitetno udejanjanje diferenciacije in individualizacije vzgojnoizobraževalnega dela sodijo zlasti: dovolj širok obseg vsebin učnega programa z različno stopnjo njihove zahtevnosti; možnost izbire vsebin (po področjih in zahtevnosti) nad določenim obveznim obsegom za posamezne programe; gibkost organizacije vzgojnoizobraževalnega dela, ki omogoča izbiro oblik in prijemov, njihovo kombinirano uporabo, pa tudi kombiniranje vsebin (pri tem imajo posebno vrednost: aktivne metode, vse do samostojnega dela in raziskovanja, skupinsko in timsko delo, uporaba različnih medijev in virov, variabilne časovne enote – del časa mora biti nerazporejen, da se zagotovi možnost za njegovo kreativno uporabo, možnost za enakovredno vključevanje zunanjih dejavnikov vzgoje in izobraževanja ipd.); izpolnjene metode ocenjevanja učenja, da bi lahko enakovredno zajeli vsa znanja in vzgojnoizobraževalne možnosti, ne le tiste pri pouku; spremenjeni odnosi v sami vzgojnoizobraževalni organizaciji in med njo ter drugimi družbenimi dejavniki in povečana dejavna udeležba le-teh (delovne, družbene, družbenopolitične organizacije in skupnosti, starši ipd.) pri odločanju (vključno s planiranjem vzgoje in izobraževanja); povečane možnosti za soodločanje udeležencev vzgoje in izobraževanja o vsebini in organizaciji vzgojnoizobraževalnega dela; delovanje razvojno-svetovalnih služb za področje vzgoje in izobraževanja (pomoč organizacijam in udeležencem pri reševanju tekočih, zlasti zahtevnejših vprašanj vzgoje in izobraževanja); smotrna prerazporeditev vsebin vzgojnoizobraževalnega programa v skladu s pojmovanjem, da se ni mogoče vsega naučiti v mladosti in le v šoli.³⁷

Vsako delo – tako tisto, ki ga označujemo kot intelektualno, kot tudi tisto, ki velja za praktično, naj gre za poklicno ali drugo delo – zahteva določeno strukturo oziroma kombinacijo umskih in ročnih sposobnosti oziroma veščin. Tako intelektualno kot tudi praktično delo zahteva določeno stopnjo vrhunske zmogljivosti (ustvarjalnosti, mojstrstva), da bi ga lahko vrhunsko obvladali. Vsi ljudje ne moremo enako popolno obvladati obeh oziroma vseh področij in vrst dela, kar pomeni, da diferenciacija in individualizacija nista enodimenzionalen, temveč sestavljen in večsmeren pojav; enakovredno mora zajeti tako intelektualna kot tudi praktična opravila. Pod vplivom zgodovinskega razvoja pa se je ustvarilo družbeno razpoloženje, v katerem se večjo pozornost namenja intelektualnim pokli-

³⁷ Večino teh elementov so eksperimentalno preskušali v kanadski raziskavi o individualiziranem sistemu. W. G. Fleming: »The Individualized System«. Findings from Five Studies, OISE, Toronto 1974.

cem in zaradi tega tudi vzgojnoizobraževalnim programom, ki zanje pripravljajo. Tudi ko govorimo o diferenciaciji in individualizaciji, so nam bolj pred očmi intelektualno zahtevnejši poklici, manj pa praktična, pa čeprav zelo zahtevna dela. Pri razpravah o usmerjenem izobraževanju često dobimo vtis, kot da je edini cilj vseh njegovih udeležencev (učencev, študentov) doseči intelektualno čimbolj zahteven poklic. Resnica pa je ravno nasprotna – večina si želi opravljati delo, ki je po svoji naravi bolj določeno, konkretno opredeljeno in pretežno praktično ter zahteva manjšo udeležbo vrhunskih miselnih sposobnosti. Odločitev za tak poklic je družbeno prav tako pomembna in zdrava kot odločitev za umsko zelo zahtevno delo. Pri diferenciaciji in individualizaciji vzgojnoizobraževalnega dela bi morali to upoštevati tako, da bi v programih nudili ustrezne možnosti za obogaten program za dosego tako splošnih standardov kot tudi vrhunskega mojstrstva v obeh smereh – v intelektualni kot tudi v praktični sferi. Glede na naravo in vrsto zahtevnosti programa bi morali v posameznih vzgojnoizobraževalnih programih prilagoditi tako obseg in zahtevnost splošne vzgojnoizobraževalne osnove, pa tudi posebnih znanj.

Zdi se, kot da bolj diferenciran in individualiziran sistem vzgojnoizobraževalnega dela zmanjšuje možnosti za gibljivo prehajanje bodisi v vodoravni bodisi v navpični smeri. Vendar ta videz vara. Sistem enotnih, formalno oblikovanih, statičnih programov z majhno možnostjo izbiranja in kombiniranja vsebin in oblik je sistem slepih ulic, iz katerih je težko prehajati v druge smeri (vodoravno ter vodoravno-navpično), a tudi možnost samo navpičnega uspešnega napredovanja ni zagotovljena že samo s tem, da nekdo obvlada nižjo stopnjo programa. Ustrezno diferenciran in individualiziran sistem vzgoje in izobraževanja je dinamičen in spodbuja udeležence k aktivnosti; razvija udeležencem spoznanje, da je za večji obseg (več vsebin na isti zahtevnostni stopnji – torej v vodoravni smeri obogaten program) in večjo zahtevnost (dodajanje vsebin po zahtevnosti – torej v navpični smeri obogaten program) potrebna večja prizadevnost in večji napor. Prehajanje – bodisi vodoravno bodisi navpično – temelji na razviti izobraževalni aktivnosti in razvitih navadah samoizobraževanja, in prav je tako; poljubno »sprehajanje« po vzgojnoizobraževalnih programih ne bi bilo niti koristno niti racionalno. Sistem vzgoje in izobraževanja ne sme biti zaprt v nobeni smeri, vendar mora omogočati le tisto prehajanje iz smeri v smer in s stopnje na stopnjo, ki je upravičeno z izkazano stopnjo sposobnosti in aktivnosti udeleženca. Takemu udeležencu mora vzgoja in izobraževanje na široko odpirati raznovrstne možnosti (v vodoravni in navpični smeri), družba pa mora izoblikovati ustrezen sistem stimulacije za takšno gibanje udeležencev v vzgoji in izobraževanju (ne le štipendiranje, temveč tudi ustrezno vrednotenje del, izobrazbe, izobraževalne aktivnosti, znanja, veščin, ustvarjalnosti ipd.).³⁸

³⁸ Na teh načelih temelji tudi zamisel o povratnem izobraževanju; s potrditvijo svojih sposobnosti pri delu in z željo po nadaljnjem izobraževanju pridobivajo delavci možnost, da nadaljujejo svoje izobraževanje tako v vodoravni kot tudi v navpični smeri.

S tem se v vzgoji in izobraževanju uresničuje spoznanje in načelo, da ni »edinih pravih poti« in da mora življenje vedno dopuščati možnost spreminjanja, dopolnjevanja in, če je treba, tudi popravkov.

IV

Od izhodišč in načel do njihovega udejanjenja je dolga pot, na kateri se zamisli soočajo z doseženo stopnjo našega materialnega in duhovnega razvoja. Če je to neskladje preveliko, se tudi najboljše zamisli lahko skazijo in se uresničujejo v nekakšni bolj ali manj popačeni podobi, ki se lahko celo povsem razlikuje od izvirne ideje. Težave, ki nastopajo pri uveljavljanju novega, se neredko končajo celo z okrepljenimi zahtevami po vrnitvi k zanesljivim starim rešitvam, tudi takim, ki jim je bilo pred tem očitano ali celo dokazano, da so zgodovinsko presežene.

Za uresničevanje sprejetih resolucij ne zadoščajo več še tako lepo zveneča gesla, še manj pritiski. Slabosti, ki so se pojavile v dosedanjem poteku uvajanja usmerjenega izobraževanja v srednje šole, so nas upravičeno vznemirile. To samo po sebi ni nič neobičajnega in slabega. Pošteno je treba ugotoviti, da med resolucijami in izhodišči o preobrazbi vzgoje in izobraževanja in med njeno izvedbo zijajo številne praznine. Imamo staro, domala nespremenjeno organizacijo vzgojnoizobraževalnega dela; materialne in tehnične razmere v vzgojnoizobraževalnih organizacijah in tiste zunaj njih so daleč od tistih, ki bi jih potrebovali za sodobno vzgojnoizobraževalno delo; učitelji niso dovolj seznanjeni z vsemi značilnostmi preobrazbe in nanjo niso dovolj pripravljeni; zainteresiranost in pripravljenost združenega dela za to, da prevzame vlogo, kakršno naj bi imelo v preobrazbi (v skladu z njenimi izhodišči), je še premajhna; v procesih samoupravnega konstituiranja za nove naloge na področju vzgoje in izobraževanja zaostajajo tako vzgojnoizobraževalne kot tudi druge organizacije.

Na poti družbene preobrazbe vzgoje in izobraževanja – dokaj ambiciozno zastavljene po svojih izhodiščih – nas čaka zelo zahtevno in trdo strokovno delo. Vanj moramo vključiti vse svoje razpoložljive strokovne moči. Strokovno in znanstveno-raziskovalno se moramo lotiti obravnave in obdelave nekaterih temeljnih vprašanj, ki jih ni mogoče urediti niti z verbalnim razpravljanjem strokovnjakov niti z javno razpravo, če je še tako široka. S takšnimi raziskavami ne smemo odlašati, a tudi ne smemo imeti iluzij, da bomo lahko probleme zelo hitro razrešili.

Temeljna izhodišča o socialistični samoupravni preobrazbi vzgoje in izobraževanja pri nas (po resoluciji in zakonu o usmerjenem izobraževanju) nam morajo pomeniti vredno idejno podlago in usmeritev, ki vodi k zastavljenemu cilju. Pri njihovem uresničevanju pa moramo sprejeti ustrezno strategijo *postopnega uvajanja* preobrazbe vzgoje in izobraževanja v prakso; načrt uvajanja mora biti dolgoročen in skrbno pretehtan, upoštevati mora realne možnosti in dane razmere, ki jih ni mogoče spremeniti v kratkem času in z vsemi elementi sočasno.

IVAN POTRČ

Besede o jedrovanju

Pri vsem tem našem dandanašnjem jedrovanju, v katerem in v kakršnem so se znašla naša nasprotovanja in prepiranja, da ne napišem domala anatemiziranja, ko ni več milosti za onega, ki drugače ali ki po svoje čuti in misli, in ko ne znamo ali pa ne zmoremo biti več toliko jedroviti, da bi se mogli dokopati do svojega razrednega jedra resnice... – pri vsem tem se moram še vedno tudi sam izmotavati iz svojih čustvovanj, da bi se mogel s pametjo ali z razumom, se pravi, z naprednim razrednim naziranjem dokopati do razredno čistega in zdravega jedra pri vsem tem jedrovanju.

Ne morem in nočem razumeti, le zakaj bi se moral odrekati – naj ostanem pri svojem slovenstvu ali pri svoji slovenski materinščini – vsem tistemu, kar je spočenjalo tako iz mene ko iz mojega slovenskega ljudstva borca, ki so tudi za puško prijeli, ko je hotela fašistična hidra svobodoljubni svet nadvladati. Kajti smo in ostali bomo Črtomirovi dediči, dediči Aškerčeve puntarske pesmi »Za staro pravdo«, kakor bomo za vselej ostali dediči Trubarjeve prve natisnjene besede, njegove napredne misli, ki je bila upajoča luč v nekem mračnem času. Smo in ostali bomo dediči upanja in videnja našega goriškega slavčka, ko smo že po ljudskih šolah z zanosom in z otroško vero deklamirali njegovo pesem »Soči«. Ostali bomo dediči Bevkovega »Kaplana Čedrmaca«, Seliškarjevih »Sedmorojenčkov«, Miletovega »Drejčnika Andreja« in Župančičeve razkošne in trpke pesmi svoji domovini, vse do »Naše besede« in vse do pesnikovega bojnega klica svojemu preganjanemu in zatiranemu ljudstvu, svojemu volčjemu zboru, da pojde lovce klat. Zatem so tu Kosovelovi kraški bori, je njegov grenki oreh, da nam je bilo že v ranih letih težko zaradi Krasa, in je bil tu korotanski knežnji kamen ter pred njim izrečena naša beseda za pravico slovenskega kmetiškega ljudstva... – te vedno tako slovenske besede, ki so najvišje vzplule s Cankarjevo mislijo, naj se je tikala ta misel ali njegove slovenske domovine ali skupnega življenja naših narodov v novi jugoslovanski domovini, a ki so bile povedane v naših mačehovskih avstrijskih časih, ko je bila še misel o tej jugoslovanski domovini prepovedana. Vse to je zaživelo in živelo v nas – in le tako smo mogli postati jutrišnji borci, smo mogli doumeti svojo človeško in človečansko usodo, a tudi usodo svoje širše jugoslovanske domovine, saj, vsi smo imeli istega

sovražnika, kakor je imel svet istega sovražnika. Dà, in prav od tod, tudi iz tega našega slovenskega pismenstva, je enako zrastle tudi Kardeljeva knjiga o slovenskem narodnostnem vprašanju, revolucionarna knjiga, o kateri moremo povedati, da je bila predhodnica in hkrati klicar tako naše narodnoosvobodilne kot socialistične revolucije – bila je skratka marksistična analiza tega, kar je bila skozi in skozi tudi naša napredna literatura... vse tja do Miškovih »Težakov« in do Vorančevih »Samorastnikov«... in vse tja do naših partizanskih pesnikov, ki so klicali na upor in na revolucijo in ki so peli v tej težki borbi žalostinke za padlimi.

Komaj bežen pogled na naša najvrednejša književna ustvarjanja nam tudi že pove, kako je bilo to pisanje vedno svojemu ljudstvu privrženo in kako je bilo tudi po socialni strani razredno – čutilo je z ljudstvom, z njegovim prizadetim človekom, se pravi, kako moramo tudi danes in jutri storiti vse, da bi in bodo prihajajoči rodovi vnovič in vnovič zaživel s to vredno in napredno književno dediščino, ki je vselej nosila v sebi človečansko hotenje in voljo svojega ljudstva.

To pa je bila hkrati tista volja in je bilo tisto hotenje, ki sta storila in terjala, kar je bilo že v besedah našega prvega pesnika, da »žive naj vsi narodi« – ne, nikoli se nismo čutili same, a kar je bilo najmočnejše doslej izpričano prav v skupnem boju naših jugoslovanskih narodov in narodnosti v partizanski borbi, a kar je bilo izpričano enako v borbi, ki smo jo bili v svetem boju skupaj z vsemi svobodoljubnimi ljudstvi takratnega od vseh fašizmov ogroženega sveta. Moremo torej reči, da smo toliko pravi Jugoslovani ali pravi internacionalisti, koliko smo tudi dediči svoje domače ali slovenske napredne ljudske kulture. Koliko sem sebi ali svojemu poštenju zvest, toliko zmorem biti tudi privrženec internacionalizma, morem v današnjih časih čutiti, kako življenjsko usodno smo navezani na svojo celotno včerajšnjo, današnjo in jutrišnjo Titovo neuvrščeno, socialistično in samoupravljanjo jugoslovansko domovino.

Skoraj da si ne morem razložiti, kako neživljenjsko smo mogli pri nas znenada na prste in na procente preštovati naš kulturniški svet, in kako smo pri tem procentuiranju odkrili tudi domače in tuje ustvarjalce ali pisatelje. Nekaj ozkosrčnega provincializma je v tem, ko mi moreta biti v tej naši jugoslovanski domovini, samoupravni in socialistični, Andrić in Krleža tuja pisatelja. Saj je bil in je Andrić vsekakor naš pisatelj, ko nam odkriva našega človeka, a naš človek pa more biti zame vselej tudi jugoslovanski državljan; enako je Krleža naš pisatelj in pesnik, če mi ni še celo bolj domač in bližji, zaradi jezika, zagorskega, in zaradi tako človečansko puntarskih kerempuhovskih balad. Zagotovo pa se nikoli ne bi mogli znajti jedrarji v tako zakoličenih slepih ulicah, ko bi jim bila tako domača ko naša vsaktera književna (da ostanemo pri literaturi) stvaritev, katera je ljudska in napredna, po vsebini in lepotno jedrovita in nasploh – jedra. Enako so dela pisateljev, ki so prihajali iz sveta, četudi v prevodih in prepesnitvah, postajala naša, kakor so postajali naši tvorci teh stvaritev,

kadar smo začustvovali z njihovimi junaki ali kadar nas je prevzela pisateljeva napredna ali revolucionarna ali človečanska misel.

Hoteli bi ustvariti temelje najbolj napredne družbe ... in ko smo tako hoteli, smo znali že kdaj pred našo narodnoosvobodilno borbo in pred revolucijo povedati, kako je ljudstvo, delovno ljudstvo, dedič vsega kulturnega bogastva, kar ga je bilo ustvarjenega od pradavnih časov do danes. Govoriti le o vsejugoslovanskih osnovah skupnih jeder je enako ábotno ko procentuirati literaturo po ključih naših narodov in narodnosti, ko pa literatura, tudi tista, lahko da tudi daleč preko naših meja, sme biti in more biti kdaj tudi še tako naša. Spoštujmo torej sebe, vse tisto, kar je bilo vrednega ustvarjeno pri nas, da bi zmogli spoštovati in ceniti narode in narodnosti naše širše jugoslovanske domovine, kakor moremo enako ceniti, kar je bilo v svetu ustvarjeno.

Dà, mi sami, se pravi, vsaka naša kultura, vsak naš narod in narodnosti so odgovorni, koliko poznajo tako svojo književnost ali književnosti svojih jugoslovanskih narodov in narodnosti, kakor so odgovorni, v koliko poznajo najbolj vredno in napredno literaturo tega našega z vsakim dnevom bližjega sveta – ta vredna književna dediščina mora postati last našega ljudstva.

Upam, kako nam v jutrišnjem dnevu ne bo potrebno več pridigati starih resnic, od katerih je prva – kako je vsaka naša narodna ali narodnostna kultura neprecenljivo ljudsko bogastvo, kako smo zaradi teh številnejših in različnih kultur bogatejši in kako bi bili v toliko siromašnejši, v kolikor bi katera od teh kultur začela usihati ali bi usahnila. Naša svežina in naša rast, skratka, naše narodno in človečansko bogastvo je prav v tej vedno tako živi različnosti naših narodnih kultur in enako tudi jezikov. Kako neznansko revna bi bila naša proza ali naša pesem, ko bi pripovedniki enako pisali in pesniki enake pesmi peli ... Vsak ustvarjalec sme in celo mora imeti svoj izraz, da je svojski in enkratni ... in tako ga smejo in morajo imeti narodi.

LEV KREFT

Na kup nametano še ni skupno

Izraz »zajedništvo« se je pojavil v našem družbenopolitičnem življenju, da bi izrazil novo kvaliteto razmerij v federaciji, doseženo v času od ustavnih amandmajev do nove ustave. Dodatni pojem naj bi torej sprva kazal na dejstvo, da smo bratstvo in enotnost razvili tako, da smo federacijo »deetatizirali« in zdaj predstavlja predvsem prostor skupne

odgovornosti, ki izhaja iz samoodločb narodov. V tem procesu je tudi avtonomnost pokrajin dobila nekaj novih značilnosti, ki so jo približale položaju republik – razen pravice do samoodločbe, ki predstavlja osnovo socialistične suverenosti.

Ko je sporom in spopadom šestdesetih in začetka sedemdesetih let, po obračunu z unitarizmom in nacionalizmi, sledilo obdobje t.i. stabilne varnostno politične situacije (in ta pojem natanko izraža tedanji status quo, torej sporazum o stopnji razvoja socialističnega samoupravljanja, ki jo je še mogoče dopustiti, ne da bi radikalno pospravili z oblastjo v imenu in namesto razreda), se je proces »deetatizacije« odvijal v precejšnji meri v znaku krepitve etatičnih tendenc v republikah in pokrajinah, in premalo kot proces podružbljanja državnih funkcij. Namesto deetatizacije smo dobili decentralizirani etatizem, ki je s pridihom podržavljanja urejal vse funkcije in pristojnosti. Med temi vzgoja in izobraževanje nista na prvem mestu, saj so mnogo značilnejši in tudi bolj protislovni procesi v temeljih družbene ekonomije – ob uveljavljanju zakona o združenem delu smo na primer dobili zakone o delovnih razmerjih, ki so postavljali delavce v združenem delu v različne republiške položaje. Sicer pa o tem razmahu obeležij republiških državnosti najbolje govori podatek, da v SFRJ niti legitimacije niso več enotne.

V tem procesu pa ni šlo le za zunanje znake formalnega razvoja državnosti (pečati in legitimacije, grbi in himne, zastave in prazniki), niti le za raznolik razvoj zakonodaje. Vse to je bil izraz krepitve tiste etatične oblasti, ki je nastajala na realnih družbenoekonomskih tleh. Dejstvo, da smo namesto jugoslovanskega združenega dela dobili na več ravneh, od občine do republike in federacije, podržavljeno združeno delo, povsem ustrezno odsklikava podatek, da skozi dolga leta, v katerih smo enormno investirali prav na osnovi etatizacije v kreditno monetarni politiki, niti 2% investicij ni segalo preko republiških in pokrajinskih meja. Prav tako je bila v hlastanju po razvoju v ospredju taka »opora na lastne sile«, ki je vodila v sklepanje posebnih aranžmajev z mednarodnimi korporacijami, da bi se izognili »odvisnosti« od drugih republik v SFRJ. V tem procesu so pač nastali tudi vsi tisti absurdi, ki se odražajo na primer v protislovljih energetskega sistema. V vseh teh neracionalnostih se pač kaže neumnost in absurdnost decentraliziranega etatizma, ne pa nepremišljenost ali nedodelanost ustavnih sprememb. Kar je torej danes treba demontirati v času krize in s tem v času boja za socialistično samoupravljanje, ni niti vloga federacije niti vloga republike niti vloga pokrajine niti vloga občine, ampak tisto dejansko vzpostavljeno razmerje družbenih sil, ki omogoča nadaljnjo krepitev etatičnih razmerij, seveda nujno v smeri nastajanja novega nadrejenega centra, prostora srečevanja etatizmov.

Kot na vseh drugih področjih je tudi na področju vzgoje in izobraževanja šlo vse tako, da smo dobili šest ali osem ločenih in neuskkljenih sistemov. Na opozorila, da bi se bilo treba v toku reforme tudi usklajevati, je bilo odgovorjeno, da moramo najprej postaviti osem zgradb, potem pa

bomo usklajevali načrte in statične izračune. Zato je povsem razumljivo, da današnje usklajevanje poteka v težavnih razmerah, da nanj pritiskajo povsem praktični vidiki (neprehodnost, neprimerljivost diplom...) in da se zato odvija v znaku panike, pritiskov in jeze.

V okviru takih družbenih gibanj pa je pojem »zajedništva« dobil povsem nov pomen. Ob rastočih občutkih in ugotovitvah, da v jugoslovanskem prostoru prevladuje neenotnost, in ob nemoči, da bi tej neenotnosti videli kak drug izvor kot prav nova ustavna razmerja, pojem »zajedništva« vedno bolj označuje tisto, česar ni, in tisto, kar obstoječemu sistemu manjka. Vedno bolj pomeni željo, da s čustveno gesto dosežemo večjo enotnost, in vedno bolj diši po zahtevi, da se na osem močnih partnerjev nasadi še močnejši deveti – da je na etatizacijo v republikah in pokrajinah treba odgovoriti s ponovno etatizacijo federacije. Tako je »zajedništvo« dobilo pomen nadgraditve bratstva in enotnosti v smeri izničevanja razlik in specifik, v smeri prisilnega, državno kodificiranega usklajevanja, dogovarjanja in sporazumevanja, v smeri poskusov, da se ob skrbnikih nacionalne suverenosti vzpostavi in uveljavi tudi skrbnik federalne suverenosti, ki bi bil bojevitim partnerjem nadrejen. Namesto koraka naprej v izgradnji republike združenega dela na vseh ravneh pojem »zajedništvo« danes zahteva enotnost brez razlik, ali vsaj z nepomembnimi razlikami.

V spopadih današnjega dne, in to velja tudi za jedra, hodimo po kostanj v žerjavico zaradi stihijnih razmerij v uveljavljanju ustave in zakona o združenem delu, v katerih je vedno bolj prevladovala vladajoča moč državnih centrov. To se posebej odraža v kulturni, znanstveni in vzgojno izobraževalni sferi. V celi seriji spopadov na teh področjih je ideološka fronta kontaminirana tako, da se spopadata nacionalizem in unitarizem, in v njenem klinču ostaja bore malo prostora za normalno, umirjeno razpravo, ki bi omogočala uveljavljanje zgodovinsko materialistične analize in strokovnih argumentov nasploh. Kot se je pred meseci zdelo, da je najvažnejše znanstveno in politično vprašanje, ki ga je treba v odrešitev ljudstev razčistiti, ali so Albanci pred tisočletji bili Iliri ali Kelti, tako je tudi danes v sporu o jedrih. V procesu usklajevanja se nam dogaja prav tisto, kar je Mitja Ribičič v Portorožu na Dnevih marksističnih razprav '83 dobro zavrnil: gasilce kličimo ob požaru, toda ne dovolimo jim graditi hiše. Predloge skupnih jeder je oblikovala gasilska zavest, in gasilska zavest je tudi tista, ki se jedrom upira. Medsebojno se špricajo, zaskrbljeni za usodo jugoslovanstva in zaskrbljeni za usodo slovenstva. Ob že tako preobremenjenih in razparceliranih predmetnikih se postavlja vprašanje, na čigavi grbi se bojujejo boji za slovenstvo in jugoslovanstvo – ali sta učenec in dijak res samo še masa za oblikovanje v učnem stroju? Današnja šola je dejansko bolj pošolana kot včerajšnja, in v procesu usklajevanja na takih osnovah se bo podržavila še bolj. Če se bosta permanentno izobraževanje in celodnevna šola v tej smeri uspešno razvila, bomo morda že naslednje leto lahko ob Orwelovi letnici slavili tudi nastanek družbe v celodnevnem in dosmrtnem internatu.

Usklajevanja vzgojnoizobraževalnih sistemov, ki ne poteka vzporedno z odpravljanjem podržavljenja teh sistemov na vseh ravneh, pač ne more razvijati skupnega drugače kot integralnemu jugoslovanstvu naproti. Tako se tudi v vzgoji in izobraževanju povezovanje podržavljenih sistemov lahko odvija le tako, da se vzpostavi še nadrejena etatiistična instanca.

Za nekaj tu gotovo zmanjka prostora – za marksistično in strokovno analizo. Kajti stihijnim in dobronamernim težnjam, da bi bili čimbolj jugoslovanski in čimmanj nacionalni ali republiški, kritična marksistična beseda pač ne more priti na pomoč. Ali določneje: programe pouka književnosti, ki so nastali pod pezo vseh mogočih nacionalnih mitov meščanske proveniencie, ne more uskladiti zgodovinsko materialistični pristop, ker bi jih moral pred vsakim usklajevanjem – odpraviti. V usklajevanju zato lahko priskoči na pomoč le pozitivistična lažna znanost, poškopljena s sveto vodico eklekticizma. Ta dva sta tudi dobila mandat v pojugoslovanjenju programskih jeder in načrtov.

Sicer pa se tudi mimo jeder in že dalj časa uveljavljajo značilni novi pojmi: bosanskohercegovska književnost, vojvodinska lirika, jugoslovanska književnost... Namesto književnosti jugoslovanskih narodov, namesto književnosti narodov in narodnosti Vojvodine, namesto književnosti narodov Bosne in Hercegovine, dobivamo pozitivistično, po teritorialno oblastnem načelu zvarjene zmesi kultur, zgodovin in književnosti, in namesto dialektične zgodovinske analize dobimo eklektični načrt, v katerem nastopajo nametano kot rogovi v vreči večji ali manjši avtorji. Zato tudi ni slučajno, da pri vzgojnih smotrih strokovni in zgodovinsko materialistični zavzemajo najmanj prostora, prevladujejo pa državotvorne in ljudskovzgojne floskule.

Polemika o tem, katerega in koliko književnikov vtakniti v tak program, se vodi med stališčem, ki zahteva proporcionalno ali zgodovinsko celovito zastopanost vsake od književnosti (pri čemer je kriterij včasih nacionalen in včasih teritorialen), in stališčem, ki zahteva književnosti imanentni kriterij kvalitete. In tako kot prvo stališče zahteva v umetnostnih vprašanih pozitivistično eklektični pristop na način povprečja, govori drugi s pozicije prepričanja, da je zgodovina literature – nekaj vsaksebi stoječih, takorekoč slučajno in v praznem prostoru genialnosti nastalih narejenih velikih del ali avtorjev. Ne ena ne druga pa nista kot strokovna pristopa dobra niti za izdelavo spiska obveznega čtiva, kaj šele za pouk književnosti. Kar torej obema pristopoma manjka, je tisto, kar manjka tudi nasprotnikom jeder: marksistična in strokovno preverjena metoda, na kateri sploh pouk književnosti lahko sloni. Tako so tudi jedra nastala po isti nesprejemljivi logiki, ki demontira tudi krležijansko enciklopedijo v smeri obnavljanja nacionalnih mitologij in obenem integralizma, ki o znanstvenih vprašanih odloča s preglasovanjem. Če pa naj ima učni proces sploh kak notranji ritem in smisel, pač ne more potekati kot enostavni vrstni red, bodisi po azbuki ali po abecedi, ampak mora nastajati na kritično premotreni hrbtenici zgodovinskega razvoja.

V okviru nacionalne književnosti je taka hrbtnica nastala kot meščanska, pretežno pozitivna (ne zgolj pozitivistična!) nacionalna veda o književnosti, in danes je potrebno te nacionalne zakladnice kritično obdelati, da ne bodo vedno bolj drsele v zbirko mitskih podob. V okviru jugoslovanskih književnosti pa je celo stroka še preveč bosa, saj imamo komparativne jugoslavistike, če bi ji odrezali peruti integralno jugoslovanskih poskusov, kaj malo. Prav na kulturnem in umetnostnem področju, kjer so bile dejanske povezave naših narodov in narodnosti prisotne skozi vso zgodovino, je treba še bolj uveljaviti spoznanje in dejstvo, da smo tako do nacionalne samozavesti (h kateri sodi tudi zavest o enakopravni zvezi jugoslovanskih narodov) kot do jugoslovanstva prišli po različnih poteh, na različne načine – ki jim je prav ta različnost skupna bolj kot vse, kar naj bi na povsem nerazlikujoč se način zdaj od zunaj zdaj od zgoraj nataknilo kot skupno. Slovenskega jugoslovanstva ni in ne more biti brez Prešernove polemike z Vrazom in ilirizmom, ali pa brez Cankarjeve reakcije na aneksijo Bosne in Hercegovine v »Lepi naši domovini« in predavanjih, brez Udetovega ločevanja med jugoslovanstvom in jugoslovenstvom, in tudi ne brez spopada o usodi slovenstva med Vidmarjem, Župančičem, Kardeljem, Mrzelom in še kom. Pouk književnosti, ki bi dejansko udejanjal tudi pouk književnosti jugoslovanskih narodov, mora nastati na nacionalnem izhodišču, in zato na različnih izhodiščih in poteh. Če pa hoče biti poenoten na način istosti, mora zavreči strokovno in zgodovinsko materialistično metodo.

Skratka – skupnega programa v obravnavi književnosti, in podobno velja tudi za zgodovino, ni mogoče graditi na osnovi zvarjenega povprečja, pa če bi se tudi vsi strinjali z njim, ampak le na osnovi jugoslovanskega in svetovnega razgleda, zgrajenega z nacionalnih izhodišč. Naj dobronamerniki še tako govore o jugoslovanskem programu in o nacionalnih specifikah – obstoje le nacionalni programi, ki jih povezuje jugoslovanstvo kot njihova lastna specifika. Za vsebinsko graditev skupnega programa v književnosti, podobno pa velja za vse kulturne in družboslovne predmete, je nujno postoriti vsaj dvoje:

1. v okviru nacionalne književnosti temeljiteje uveljaviti kritično obravnavo zgodovinsko nastalih mitov, ki ustrezajo meščanski tendenci boja za nacionalno državo in s tem tudi sodobni etatizaciji pri nas, in premagati pozitivistični pristop, ki še vedno gradi »zgodovino« na naštevanju;

2. v okviru sodelovanja nacionalnih ved vzpostaviti prostor za razvoj komparativnega raziskovanja književnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti, predvsem na osnovi razvijanja specifičnih, ne pa identičnih, skupnih vsebin.

Dokler pa ne bomo uveljavili izhodišča, da je vsa resnica jugoslovanstva v raznolikem in prepletenem zgodovinskem razvoju samega pojma in njegovega udejanjanja, in bomo kot njegovo vsebino, tudi s skrivanjem za pojem »zajedništva«, vsiljevali nekakšno neprotislovno identično končno

definicijo, dotlej marksistično zasnovane graditve skupnih jeder na področju književnosti pač ne bo mogoče niti zastaviti.

Zato je v burnih spopadih mnogo plodnejša od vseh izrečenih misli tista Župančičeva:

»Tu, sredi široko razprostrte ravni, ako ne v Beli krajini, ti pokažejo gole oči, ako znajo gledati, kako ozka je formula: ‚Slovenski kmet je sorodnejši bavarskemu in furlanskemu kot pa hrvaškemu ali srbskemu.‘ Ta krilatica, pa naj bi jo bilo izreklo deset Cankarjev, ni obletela vse Slovenije. S površnim pogledom je ošinila severni in zahodni rob, pustila pa je vnemar jug in vzhod. Naša domovina je, hvala Bogu, širša, odprta in zvezana s svetom na vse strani. Samo pregledana še ni, niti ona, mala. Nikar je še bolj ne ožimo s preziranjem dejstev, ki so razgrnjena po nji in nas bodo nemilo trčila, ako se o pravem času ne razgledamo po njih.«

Uvodni zapis uredništva

V tej številki objavljamo drugi snopič prispevkov (prvi glej v št. 10/1983) o vlogi in perspektivah blagovne proizvodnje v socializmu oz. o »socialističnem samoupravnem blagovnem gospodarstvu«. Prispevke so napisali: **dr. Marijan Korošič**, **dr. Dragomir Vojnić** (Ekonomski inštitut v Zagrebu); **dr. Cveta Mlakar**, **dr. Oto Norčič** (Ekonomska fakulteta v Ljubljani); **dr. Dragutin Marsenić**, **dr. Milovan Pavlović**, **dr. Ivan Stojanović** (Ekonomska fakulteta v Beogradu); **dr. Branislav Šoškić** (Akademija znanosti in umetnosti v Titogradu); **dr. Dragoje Žarković** (Pravna fakulteta v Novem Sadu).

Na vprašalnik uredništva je poslalo svoje odgovore šestnajst znanstvenih delavcev, profesorjev in publicistov, ki se s politično ekonomijo ukvarjajo predvsem kot raziskovalci; na povabilo k sodelovanju so se odzvala domala vsa jugoslovanska univerzitetna središča. Pozornejši bralec ne bo spregledal tega, da so sodbe piscev o funkciji blagovne proizvodnje v socializmu dokaj enotne (afirmativne), očitno pa je v ekonomski znanosti več razhajanj pri ocenjevanju vloge produkcijskih tvorcev, subjektov blagovne proizvodnje, razmerja med njihovo relativno samostojnostjo in celotno družbeno reprodukcijo, med ekonomskimi in drugimi (administrativnimi, voluntarističnimi) vplivi na vodenje ekonomske politike itn. Natisnjeno gradivo spodbuja k nadaljnji razpravi – posebej o tistih vprašanjih, ki terjajo še bolj poglobljeno razčlenjevanje, osvetljevanje in znanstveno utemeljevanje v vprašalniku nakazanih problemov – posebej pa posamičnih odgovorov nanje. Če bodo prispevki v pomoč študijskim in drugim centrom v Sloveniji in vsem bralcem, ki jih ta vprašanja posebej zanimajo, bo namen uredništva izpolnjen.

VPRASHANJA:

1. Zakaj se je o tem vprašanju toliko razpravljalo in se še razpravlja – pri nas in v svetu?
2. Ali lahko govorimo o »socialistični blagovni produkciji«. Kako razmišljati o ekonomski teoriji klasikov marksizma glede tega vprašanja?
3. Kakšno vlogo prepustiti blagovnim zakonom v prehodnem obdobju? Mar njihovo večje uveljavljanje ne blokira razvoja produkcijskih odnosov v socialistični smeri?
4. Kaj je po vašem mnenju temeljni vzrok za obstoj (ohranjanje) blagovne proizvodnje nasploh in pri nas posebej? Ali je družbena lastnina (pojmovana kot nelastnina) tisti produkcijski odnos, ki zahteva (omogoča) obstoj – zlasti pa učinkovitost funkcioniranja blagovne proizvodnje?
5. Koliko je blagovna proizvodnja neizogibno tudi tržno konkurenčna proizvodnja? Kakšno družbeno usmerjanje-planiranje je možno na temelju blagovne proizvodnje?
6. Kdo je blagovni proizvajalec v našem družbenem sektorju? Ali je en sam ali pa jih je več? Katere sklepe moramo ob tem povzeti zlasti glede tveganja (rizika), odgovornosti itn.?
7. Ali naj bi bila trgovinska dejavnost v samoupravnem gospodarstvu osamosvojena dejavnost ali pa ne? Enako vprašanje velja za denarno-bančno dejavnost! Ali naj bi imel denar vse tiste funkcije kot v kapitalizmu?
8. Ali naj mehanizem dogovarjanja in sporazumevanja izhaja iz tržnega mehanizma ali pa naj bo le okvir za njegovo funkcioniranje? Recimo, ali naj trg oblikuje cene ali pa naj jih oblikujejo sporazumi?
9. Ali je možno govoriti o tem, da bi obstajali v razvitem samoupravnem blagovnem gospodarstvu vsi trgi: trg naravnih virov oz. nepremičnin, produktov, denarja oz. kreditov, kapitala, dela, deviz?

10. Ali je zakon vrednosti (v obliki neke normalne [ravnotežne] cene) še oblika zakona proporcionalne razdelitve družbenega sklada dela? Kaj menite nasploh o t. i. normativni ceni pri nas?

11. Ali naj zakon vrednosti potemtakem ureja namensko pa tudi personalno delitev?

12. Ali ni npr. taka delitev v nasprotju z načelom delitve po delu?

13. Ali je dohodkovni motiv oziroma težnja po maksimalizaciji dohodka na zaposlenega v skladu z nekaterimi drugimi postulati socialističnega proizvodnega načina?

14. Ali so t. i. dohodkovni odnosi izrazito blagovno-denarni odnosi ali pa so že njihovo nasprotje?

15. Kaj je s tveganjem (rizikom) v samoupravni blagovni ekonomiki, katere temelj je družbena lastnina? Kdo naj riziko nosi?

16. Kakšen je v družbi s samoupravno blagovno proizvodnjo položaj države? Ali samoupravni sistem zmanjšuje ali zvečuje potrebo po državni intervenciji?

17. Ali je upravičeno, da tržni mehanizem izvaja (re)alokacijo produkcijskih faktorjev ali pa je pri tem le soudeležen? Ali naj bo združevanje sredstev (in dela) tudi podrejeno tržnim zakonom – ali pa obratno, planu?

18. Ali lahko pričakujemo, da bo večje spoštovanje blagovnih zakonitosti že samo po sebi zagotovilo bolj enoten jugoslovanski trg in zmanjšalo razmak med t. i. »nacionalnimi ekonomijami«?

19. Ali ne bo večje uveljavljanje tržnih zakonov povzročilo še večjo nezaposlenost, večja nihanja v gospodarski rasti in še večjo diferenciacijo prebivalstva – ki ni posledica dela?

20. Ali vsebuje samoupravno blagovno gospodarstvo enaka protislovja kot kapitalistično blagovno gospodarstvo? Kdo naj jih rešuje in kako?

21. Ali je možno postaviti dilemo (tako, kot jo nekateri javno izpovedujejo): ali bolj razvito blagovno gospodarstvo in s tem dosegati doma in v mednarodnih odnosih večjo učinkovitost gospodarjenja – ali obratno, še bolj razviti »socialističnost« gospodarstva in s tem dosegati manjše gospodarske učinke?

22. Večkrat slišimo tudi trditve, da se ekonomisti iz razvitejših območij ogrevajo za bolj tržno gospodarstvo, oni iz manj razvitih pa za bolj centralizirano, plansko gospodarstvo. Kaj mislite o tem?

Vprašanja blagovne proizvodnje v našem sistemu

Ob splošni tezi, da je blagovna oblika gospodarstva eno temeljnih področij pri oblikovanju in razvoju socialističnega samoupravnega sistema, so v sedanjem položaju, ko si naša družba odločno prizadeva za učinkovito postopno ekonomsko stabilizacijo, vprašanja blagovne proizvodnje še posebno pereča.¹

V besedilih Komisije zveznih družbenih svetov o programu dolgoročne ekonomske stabilizacije so izhodiščni poudarki na tem, da moramo spoznati pomen ekonomskih zakonitosti naše blagovne proizvodnje. Pri tem je v Izhodiščih dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije povsem nejasno, ali gre pri ekonomskih zakonitostih predvsem za tržne zakonitosti in za zakon vrednosti ali še za katere druge zakonitosti. Zamisel ostaja tu povsem splošna: ekonomske zakonitosti naj bi postale osnova za snovanje naše dolgoročne razvojne politike in za uresničevanje tekoče ekonomske politike.

*Sklepni del dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije*² se izrecno in poudarjeno naslanja na *delavce kot blagovne proizvajalce*. Besedilo zahteva, da delavci v TOZD zavzemajo položaj blagovnih proizvajalcev in da kot taki prevzemajo odgovornost za potek družbene reprodukcije. Ostro zavrača etatično vpletanje državnih organov v urejanje gospodarskih tokov in nadaljuje:

»Kot ena izmed odločujočih sprememb, od katerih je odvisen bodoči razvoj gospodarstva in družbe, je samoupravno združevanje, povezovanje in sodelovanje delavcev na vsem jugoslovanskem gospodarskem področju na podlagi ekonomskih interesov proizvajalcev po načelu dohodka in na podlagi reprodukcijskih zvez in odnosov.«³ Besedilo navaja, da je integracijsko povezovanje naših blagovnih proizvajalcev nujen pogoj za to, da združeno delo zagospodari nad pogoji proizvodnje in delitve; da je šele z integracijo mogoče dobiti bitko proti etatizmu, centralizmu, regionalnemu zapiranju, neenotnosti jugoslovanskega trga itn.

Sklepni del stabilizacijskega programa pravi, da v razmerah socialističnega samoupravljanja in blagovnega gospodarstva o celotni novi vrednosti (oziroma dohodku) odločajo delavci v tistih TOZD, v katerih je bil dohodek ustvarjen. Zatrjuje, da potemtakem »mora biti delavec (kt

¹ Prvi in sklepni del tega sestavka sem napisala na novo, medtem ko sem v osrednji del vključila nekatere dele iz svojega daljšega, pred kratkim objavljenega dela *Ekonomske zakonitosti in stabilizacija*, izd. DE, Ljubljana, julij 1983.

² Sklepni del dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije, izd. časopisa Delo, Ljubljana, 18. julija 1983.

³ Prav tam, str. 2.

proizvajalec in kot upravljalec, op. C. M.) enako zainteresiran za porabo in za akumulacijo«. Nadalje povzema: »Svobodno kroženje družbenih sredstev v vseh njegovih oblikah (združevanje dela in sredstev, krediti, skupna vlaganja in podobno) na celotnem jugoslovanskem gospodarskem področju bo postopoma in sčasoma pripeljalo do ekonomske potrebe in nuje, da se akumulacija vlaga tam, kjer bo dala najboljše ekonomske učinke, neodvisno od območja, na katerem se vlaga, vrste proizvodnje, v katero se vlaga...«⁴

Razvidna je izrazita družbena usmerjenost k čimbolj prostemu in samostojnemu delovanju naših blagovnih proizvajalcev, k njihovemu vsestranskemu povezovanju, k integracijskim procesom, k čimbolj svobodnemu kroženju akumulacije. Številni ekonomisti se vrsto let zavzemamo za takšno družbeno usmerjenost v našem gospodarskem življenju in sistemu.

Toda nekateri ekonomisti poudarjamo, da bi morala naša družba izpolniti *neogibne* družbenoekonomske pogoje, da bi lahko bila naša blagovna proizvodnja učinkovita in obenem ustrezala našim družbenim in ekonomskim razmeram. Pri tem gre vsekakor in hkrati še za (vsaj približno) usklajen oziroma stabilen potek *skupne družbene reprodukcije* v predvideni pretežno prosti blagovni proizvodnji.

Sodim, da je z vidika celotnega delovanja naše blagovne proizvodnje in obenem stabilnejšega poteka družbene reprodukcije še vrsta nerešenih vprašanj, ki nikakor niso samo teoretična, temveč tudi pereča družbena vprašanja, in še posebej ekonomska vprašanja. Najprej: kaj je s protislovji blagovne proizvodnje, kaj pri nas pomenijo in kako jih lahko v naših razmerah učinkovito premagujemo? Nadalje, ali pretežno prosto delovanje naše blagovne proizvodnje res lahko kar *spontano* zagotavlja usklajen in učinkovit potek za skupno (agregatno) družbeno reprodukcijo?

Delovanje blagovne proizvodnje, ki bi ustrezalo našemu sistemu, bi bilo spontano zagotovljeno le tedaj, če bi bila naša blagovna proizvodnja samo socialistične (ali vsaj nevtralne) družbene narave, če ne bi bila tudi antagonistična po svoji družbeni naravi oziroma tendencah, in poleg tega če ekonomske zakonitosti družbene reprodukcije ne bi vsebovale tudi številnih temeljnih protislovij. Zaradi tega se mi zdi neogibna sistematična analiza blagovne proizvodnje, njenih *imanentnih družbenih lastnosti* in kajpada njenih protislovij. Pri vsem tem je vsekakor potrebno upoštevati še temeljne ekonomske zakonitosti *družbene reprodukcije* in sodobne zgodovinsko razvojne pogoje za uveljavljanje teh zakonitosti.

Vsaj del odgovorov na takšna temeljna vprašanja naše blagovne proizvodnje in vsaj del zamisli o načinu reševanja teh vprašanj smo iskali in pričakovali v posebnem besedilu Blagovna proizvodnja⁵, ki je bilo pripravljeno v skladu s prizadevanji Komisije zveznih družbenih svetov za pripravo programov o uresničevanju postopne ekonomske stabilizacije.

⁴ Prav tam.

⁵ Robna proizvodnja u uslovima socijalističkog samoupravljanja, razmnoženo gradivo, Beograd, avgust 1982.

V besedilu Blagovna proizvodnja . . . zaman iščemo obravnavo blagovnih protislovij v naših razmerah, kot da teh protislovij kratkomalo ni. To besedilo daje vtis, da protislovjem blagovne proizvodnje ne pripisuje nobenega bistvenega pomena. Ali pa morda sodi, da se bodo ta protislovja kar sama od sebe odpravljala s samoupravnim planiranjem in z dohodkovnimi odnosi med našimi tržnimi proizvajalci, to je organizacijami združenega dela? Ali bi torej naša vsestranska uporaba zakona vrednosti zanesljivo in kar spontano zagotavljala stabilen potek družbene reprodukcije kot skupni rezultat delovanja blagovne proizvodnje in samoupravnih odnosov?

V uvodnem (teoretičnem) poglavju je blagovna proizvodnja opredeljena kot »mehanizem, ki s svojim funkcioniranjem povezuje različne proizvajalce, a celotno proizvodnjo oblikuje v družbeno proizvodnjo. Istočasno blagovna proizvodnja v okvirih družbe izvaja racionalno delitev družbenega dela na različne dejavnosti . . .«⁶ Pripominjam, da blagovna proizvodnja v resnično družbenem smislu pomeni bistveno več. Gre namreč tudi za antagonistične družbene odnose, ki jih vsebuje; pred kapitalizmom jih vsebuje resda šele v zametku kot notranjo (imanentno) tendenco. Zato menim, da je navedena opredelitev blagovne proizvodnje dejansko nevtralna.

Iz takšne nevtralne opredelitve izhaja to, kar besedilo navaja, da blagovna proizvodnja dobiva svojo specifično družbeno in zgodovinsko naravo šele iz tistih proizvodnih odnosov, ki veljajo v dani družbi. Po takšni logiki bi torej blagovna proizvodnja v naših razmerah (socialističnih samoupravnih odnosov) dobila socialistično naravo kar avtomatično. Postala bi torej nekonfliktna, ne bi vsebovala imanentnih protislovij in nesocialističnih tendenc. Avtorji besedila Blagovna proizvodnja . . . izrecno označujejo našo blagovno proizvodnjo kot nekonfliktno in socialistično po njeni družbeni naravi.

Zaradi takšnih pojmovanj o socialistični naravi in nekonfliktnosti naše blagovne proizvodnje so avtorji besedila v zadregi tudi na primer pri tem, kako bi pojasnili vzroke monopolnih pojavov v naši blagovni proizvodnji. Pravijo, da » . . . je treba vzroke monopolnih pojavov pri nas iskati v specifičnostih prakse našega ekonomskega razvoja . . .«⁷

Zelo zaželeno bi bilo, da bi bila naša blagovna proizvodnja socialistične družbene narave. Kako lahko bi to bilo za nas! Relativno enostavno bi s pomočjo zakonitosti takšne blagovne proizvodnje obvladovali naš reprodukcijski proces. (Če bi seveda bilo moč realno opredeliti njene »specifične« socialistične zakonitosti). Kajti od »socialistične« blagovne proizvodnje bi vsekakor smeli pričakovati, da bi spontano reproducirala tudi naše samoupravne odnose, vsaj v obliki notranje tendence, in da bi poleg tega zadovoljivo urejala našo družbeno reprodukcijo. Besedilo

⁶ Prav tam, str. 2-3.

⁷ Prav tam, str. 23 in 24.

Blagovna proizvodnja... tudi na temelju svojih pojmovanj o »socialistični« blagovni proizvodnji izrecno poudarja, da »... se funkcije blagovne proizvodnje uresničujejo v takšnih oblikah, katerih bistvo je, da delovni ljudje obvladujejo celoto družbene reprodukcije«. ⁸ Skratka, kar precej udobno in domala harmonično bi živeli v razmerah »socialistične« blagovne proizvodnje!

Razvidno je sicer, da se besedilo Blagovna proizvodnja... ostro bojuje proti fetišu države na ekonomskem področju in ga izganja iz ekonomije. Pri tem pa samo priznava drug fetiš, to je fetiš blagovne proizvodnje. Ali naj bi se naša družba torej zanesla na takšen »specifičen« laissez-faire delovanja naših »specifičnih« zakonov blagovne proizvodnje? Ali bi na ta način združeno delo res lahko učinkovito obvladovalo celoto družbene reprodukcije?

Marxova ekonomska teorija in njegova temeljna analiza blagovne proizvodnje, a tudi realni zgodovinski razvoj blagovne proizvodnje, dokazujejo *nasprotno*, kar opredeljuje in sklepa navedeno besedilo. – Blagovna proizvodnja je najprej sama »proizvod« zgodovine. Njen nadaljnji razvoj v splošno prevlado blagovne proizvodnje je neločljivo povezan z nastajanjem in z razvojem kapitalizma. Menim, da lahko s pomočjo Marxove metodologije in njegove temeljne analize blagovne proizvodnje utemeljeno sklepamo, da je blagovna proizvodnja za nas ostanek *starega*. Zato blagovna proizvodnja v razmerah socialističnega samoupravljanja še vedno vsebuje svoja protislovja in tudi nesocialistične tendence. Poraja na primer monopole, monopolne tržne položaje, omogoča in uveljavlja različne diferencialne in absolutne rente; uresničuje tudi takšno diferenciacijo blagovnih proizvajalcev v razmerah sodobnih produktivnih sil, ki pogosto ne izvira iz delovnih rezultatov. V celotnem sklopu svojih protislovnosti pa blagovna proizvodnja vsebuje tudi izrazite progresivne razvojne funkcije. Obširneje sem obravnavala protislovno in antagonistično naravo naše blagovne proizvodnje v razpravi, objavljeni leta 1971.⁹

Pri vsem tem je zgodovinska dediščina blagovne proizvodnje še nujno potrebna; predvsem zaradi spodbujanja proizvodnje in produktivnosti dela, skratka zaradi razvoja produktivnih sil (in s tem posredno tudi zaradi razvoja naših proizvodnih odnosov). Z delovanjem blagovne proizvodnje se dejansko razvijajo tudi pogoji za njeno odmiranje v prihodnosti. Na sedanji stopnji družbenoekonomskega razvoja pa blagovna proizvodnja, takšna kot je, še vedno vsebuje *najbolj učinkovit* mehanizem za razvoj produktivnih sil. Izmed možnih alternativ, ki so nam na voljo za premagovanje naših razvojnih protislovij, je v naših zgodovinskih razmerah blagovna proizvodnja relativno ustrežna. Zelo pomembna specifičnost naše blagovne proizvodnje je, da ima naša družba realne možnosti, da obliku-

⁸ Prav tam, str. 4.

⁹ C. Mlakar, »Blagovni značaj gospodarjenja v samoupravnem socialističnem gospodarskem sistemu«, Ekonomist, Beograd 1971, št. 3–4. Prevod in ponatis te razprave je v knjigi C. Mlakar, *Ekonomski problemi naše graditve socializma*, izd. DE-MK Ljubljana 1978.

jemo *samoupravne obrambne mehanizme*, s katerimi bi se postavljali po robu nesocialističnim tendencam blagovne proizvodnje in jih tudi premagovali. Takšna družbenoekonomska vprašanja in možne oblike premagovanja blagovnih protislovij je sistematično obravnaval E. Kardelj.¹⁰

Želim poudariti, da potrebujemo realno poznavanje naše blagovne proizvodnje. Obravnavati jo je potrebno ne kot takšno, kakršno bi želeli: nekonfliktno in neantagonistično. Pač pa bomo morali priznati in temeljito upoštevati njeno realno protislovno naravo. Sicer bomo imeli pri sproščeni blagovni proizvodnji vse večje družbene in ekonomske težave, pa še pripravljene ne bomo na njihovo uspešno premagovanje.

Na *sodobni* stopnji družbenoekonomskega razvoja je še ena odločilno pomembna okoliščina delovanja blagovne proizvodnje. Blagovna proizvodnja bi bila v našem sistemu verjetno zadosten pogoj za usklajen potek družbene reprodukcije, le če bi bil zakon vrednosti še vedno in v celoti sposoben, da bi zadovoljivo uravnaval družbeno reprodukcijo. Žal pa v 20. stoletju že dolgo ni več tako. Ob *sodobni* stopnji produktivnih sil, *sodobnih* družbenoekonomskih protislovjih v družbeni reprodukciji, pri vse bolj razvejani družbeni delitvi dela in s tem zelo visoki stopnji družbenosti proizvodnje ter ob močnih monopolističnih tendencah v *sodobni* blagovni proizvodnji, zakon vrednosti kot spontani zakon blagovne proizvodnje ne daje več zadovoljivih rezultatov pri poteku in razvoju družbene reprodukcije kot celote.

Sodobne razmere nas torej vodijo k zavestnemu uravnavanju in planiranju družbene reprodukcije. *Sodobna omejena učinkovitost* delovanja spontane blagovne proizvodnje pa kajpada pomeni tudi to, da naše planiranje in dohodkovni odnosi med našimi blagovnimi proizvajalci ne morejo temeljiti kratkomalo samo na spontanem delovanju zakona vrednosti.

Zaradi zapletenosti poteka družbene reprodukcije v *sodobnih* razmerah, ob omejeni *sodobni* učinkovitosti spontanega delovanja blagovne proizvodnje, in še posebno zaradi naše pereče naloge stabilizacije – je za naš sistem nujno, da bi našo blagovno proizvodnjo (in kajpada tudi stabilizacijo) obravnavali *bistveno širše* in s tem bistveno bolj temeljito. Namreč tako, da bi v analizi družbenoekonomskih vprašanj obravnavali ne samo blagovno proizvodnjo, temveč *družbeno reprodukcijo kot celoto*. Šele družbena reprodukcija pomeni in obsega celotni sklop družbenoekonomskih odnosov in razmerij, ki *skupaj* tvorijo organsko celoto v družbi. Pri tem naj bi se tudi jasneje pokazalo, kako so zakonitosti družbene reprodukcije povezane z zakonom vrednosti. Šele v tako kompleksni analizi bi našo ekonomsko problematiko in tudi blagovno proizvodnjo zajeli v *družbeni celoti*. Zato analiza naših družbenoekonomskih vprašanj niti analiza same blagovne proizvodnje ne moreta biti popolni, če ostajata

¹⁰ Glej E. Kardelj, *Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi*, DZS Ljubljana (1. izdaja 1972, 2. izdaja 1976; glej posebno IV. poglavje v 2. izdaji).

ozko samo pri blagovni proizvodnji in še to brez njenih imanentnih protislovij!¹¹

Sodim, da na takšnih političnoekonomskih področjih raziskovanja lahko bistveno pomagata poznavanje in skrbna uporaba marksistične znanstvene metodologije ter vsestranska analiza našega zgodovinskega razvojnega trenutka ter celotnih družbenoekonomskih razmer.

Integracijski ekonomski procesi v združenem delu, v katerih se postopno oblikujejo večji in veliki ekonomski in reprodukcijski sklopi, so danes vsekakor še bolj potrebni kot kdajkoli. Prezemali bi vrsto *družbenoekonomskih*, planskih in reprodukcijskih nalog. S tem bi samodejno preprečevali administrativno, državno in birokratsko vpletanje v ekonomsko življenje. Toda na podlagi teoretičnih spoznanj o zakonitostih družbene reprodukcije in na temelju ugotovitev o družbeni naravi ter o sodobnih mejah učinkovitosti blagovne proizvodnje je vse to vendarle premalo, je samo del naše nujne poti v ekonomsko stabilizacijo.

Kajti pot tržno-planskega delovanja, povezovanja in združevanja posameznih tržnih proizvajalcev do relativno velikih ekonomskih in reprodukcijskih sklopov sama po sebi ne more zagotavljati dovolj učinkovitega poteka družbene reprodukcije kot celote. Družbena reprodukcija namreč nikakor ni preprosta vsota delovanja njenih posameznih členov ali posameznih delov, pa četudi so ti deli veliki. Tudi večje skupine členov v družbeni reprodukciji so vendarle deli celote. Družbena reprodukcija pa je takšna *skupna organska celota*, ki ima tudi *svoje* agregatne zakonitosti. Te zakonitosti se nikakor ne skladajo z načeli tekočega delovanja tržnega mehanizma, posameznih tržnih proizvajalcev ali posameznih členov in njihovih interesov. Posamezni reprodukcijski sestavni deli so v blagovni proizvodnji tudi v številnih protislovjih; ne le v protislovjih med seboj, temveč tudi do svoje skupne celote, to je do skupne družbene reprodukcije.

Menim, da sta vse doslej naša družba in njena ekonomska politika *mного premalo* skrbeli za učinkovito usklajevanje agregatnih reprodukcijskih tokov. Prav to je področje, na katerem tržni mehanizem že zdavnaj ni več najučinkovitejši družbenoekonomski mehanizem. *Mного preveč* pa se je naša družba oziroma država vpletala v takšna ekonomska področja, na katerih tržni mehanizem neprimerno bolje deluje in je (za sedaj) tudi najbolj učinkovit. To zlasti velja za poslovanje naših blagovnih proizvajalcev in oblikovanje tekočih tržnih cen. Zaradi številnih administrativnih ukrepov naši blagovni proizvajalci vse doslej niso imeli tega, kar bi nujno potrebovali: relativno samostojnost in normalno materialno ekonomsko podlago za svoje tržno poslovanje, za samoupravno planiranje, povezovanje in združevanje.

¹¹ Problematika družbene reprodukcije vsekakor zahteva obširnejšo analizo. – Ekonomske zakonitosti družbene reprodukcije sem obravnavala v svojem delu *Ekonomske zakonitosti in stabilizacija*, izd. DE, Aktualna tema št. 18, Ljubljana, julij 1983.

Iz svoje obravnave povzemam, da za naš družbenoekonomski sistem nikakor ne zadostuje samo ekonomska integracija združenega dela. Menim, da naš socialistični samoupravni sistem potrebuje še *ekonomskopolitično* integracijo združenega dela. Tako predlagam in se zavzemam, da bi z oblikovanjem ekonomske in politične pripravljenosti celotnega združenega dela prišli do *samoupravnih družbenih sporazumov* o uresničevanju *skupnih* reprodukcijskih nujnosti. To so sporazumi o enotnih *kriterijih* za oblikovanje temeljnih proporcev v skupni družbeni reprodukciji. *Temeljni reprodukcijski proporcji* naj bi bili pripravljeni na znanstveni podlagi, a s skupnim samoupravnim sporazumom celotnega združenega dela naj bi postali *obvezni skupni okvir* za relativno samostojno delovanje naših blagovnih proizvajalcev.

MARIJAN KOROŠIČ

Preusmeritev od produktivnih k distributivnim problemom

1. Svet je danes pred velikim preobratom. V tehnološkem razvoju se odigrava nekaj povsem novega. Vse predhodne tehnološke revolucije, razen nekaterih, so povečale vlogo dela kot dominantnega in neogibnega dejavnika proizvodnje. Po drugi svetovni vojni stalno prihajajo novi valovi tehnoloških inovacij ob neznatnem zmanjšanju dolžine delovnega časa. Toda stroji začenjajo zamenjevati človeško delo in zdi se, da tega procesa ne more nihče več zaustaviti. Širjenje avtomatizacije povečuje tehnološko nezaposlenost. V ta proces se začenjajo vmešavati socialne politike držav, ki pa ne prinašajo rešitev, temveč v glavnem povečujejo inflacijo.

V sami kapitalistični proizvodnji naznačeni splošni trend razvoja otežuje dolgoročno planiranje. Bodočnosti se ne da predvideti, prilagajevanje spremembam pa je pod pritiskom že dosežene nezaposlenosti. To daje prednost tržno usmerjenim informacijam in kratkoročnemu usklajevanju investicijskih odločitev. To bi bili nekateri od vzrokov, ki v svetu orientirajo javnost, politiko, pa tudi teorijo, da se bolj usmerja na blagovno obliko proizvodnje.

Medtem ko se v svetu dogajajo take spremembe, se je pri nas zgodilo obratno – večjo pozornost smo začeli posvečati planiranju, planskemu usmerjanju posebno velikih investicij, sporazumevanju in dogovarjanju o vsem, celo o tehničnih detajlih v poslovanju. Toda ta orientacija je privedla do ekonomske krize, s kakršno se nismo soočili niti v obdobjih

najtežje blokade. Samoupravljanje se je tako preusmerilo od produktivnih k distributivnim problemom. Sistem, zasnovan na novih teorijah, se je pokazal za protislovnega in neučinkovitega. To je odločilno dejstvo, zaradi katerega se na dnevni red ponovno postavljajo vprašanja gospodarskega sistema, ekonomske politike in mehanizmov koordinacije, selekcije in distribucije dohodka. Mnoge razprave o teh problemih so obremenjene tako z neznanjem kot tudi nepriznavanjem očitnih dejstev.

2. Pojem »socialistična blagovna proizvodnja« se pogosto uporablja v jugoslovanski ekonomski in politični literaturi (na primer v Izhodiščnih osnovah dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije). Pod tem bi se razumelo posebne zakonitosti blagovne proizvodnje v pogojih delovanja samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in nekonfliktnosti te proizvodnje. Vendar ostaja popolnoma nepojasnjeno, katere so te posebne socialistične tržne zakonitosti, iz katerih bi izhajalo spontano delovanje take socialistične blagovne proizvodnje in ki bodo same po sebi dajale optimalne ekonomske rezultate. Gola trditev ni znanstveni dokaz.

Mislím, da vztrajanje na omenjenem pojmu izhaja iz napačnega izenačevanja blagovnosti gospodarjenja z njegovo kapitalistično obliko. To je prvi in najpogostejši izvor napačnega označevanja blagovne proizvodnje v socialističnem samoupravnem načinu proizvodnje. Blagovna proizvodnja je normalno, zakonito, nujno pogojeno in splošno obeležje jugoslovanskega kot tudi vsakega drugega sistema. Pripada najrazličnejšim načinom proizvodnje, čeravno ne v enakih oblikah, ne enako razširjena, in ne z enakimi tehničnimi rešitvami.

Specifične oblike tržišča in blagovne proizvodnje so spremljale vse družbene sisteme, odkar je človek začel proizvajati več, kot je kot posameznik potreboval. »In ni tržišče«, pravi Kardelj, »določalo značaja proizvodnih odnosov, temveč narobe, proizvodni oziroma razredni odnosi so določali značaj tržišča«. Jugoslavija je navkljub drugačnim sodbam nekaterih avtorjev, zgodovinski dokaz, da tržišče in kapitalizem nista sinonima.

Marx je o odpravi blagovne proizvodnje govoril v povsem drugih kontekstih, kot to govorijo naši teoretiki. Za njega je menjava živega dela za opredmeteno delo zadnji stadij razvoja odnosa vrednosti in proizvodnje, ki temelji na vrednosti. Predpostavka za obstoj proizvodnje, ki temelji na vrednosti, je masa neposrednega delovnega časa, količina uporabljenega dela kot odločilnega dejavnika proizvodnje bogastva. To pomeni, nastati morajo take proizvodne sile, ki bodo neposredno delo zvedle na najmanjšo mero in šele tedaj bosta delo in delovni čas izgubila svoj pomen kot bistvo ali substanca ustvarjene vrednosti. V tej daljnji bodočnosti proizvodnja materialnega bogastva ne bo odvisna od količine neposrednega dela, temveč od stanja znanosti kot nove osnovne proizvodne sile družbe. Odprava blagovne oblike proizvodnje ostaja kot fundamentalni misel in epohalni strateški horizont komunistične družbe.

3. Preko svobodne menjave na tržišču se zamenjuje delo samoupravljal-

cev, hkrati pa se pridobivajo možnosti in sredstva, da se nadzoruje celoten proces družbene reprodukcije. Iz tega sledi bistven sklep: svobodna menjava dela preko blagovne proizvodnje in tržišča je na sedanji stopnji družbenoekonomskega razvoja bistven pogoj samoupravljanja in vodilne vloge delavskega razreda v družbi.

Združevanje načela tržišča in družbene lastnine je predpostavka, ne pa prepreka, da s proizvodnimi organizacijami upravljajo delovni kolektivi. Prihodek, ki ga ustvarijo na tržišču, je preko tržišča objektivno valoriziran. Po poravnavi materialnih stroškov in amortizacije osnovnih sredstev delijo kolektivi ostanek prihodka po demokratskem sistemu, ki mora vsakemu delavcu prinesiti njegov del dohodka v skladu z načelom delitve po delu. Samo po sebi se razume, da se cela vsota tega čistega dohodka ne bi mogla razdeliti. Določen del bo uporabljen za napajanje rezervnih fondov, skupnih fondov za različne namene in za akumulacijske fonde, iz katerih bodo financirali nove investicije.

Če tržišče ni ovirano in če deluje s polno močjo, opravlja nekaj pomembnih funkcij. Prvič, prenaša informacije, tako cenovne kot druge informacije. Drugič, opravlja selekcijo med proizvajalci in jih s svojimi »kaznimi« in »nagradami« prisiljuje na prilagojevanje spremembam, ki prihajajo iz okolja ali iz samega gospodarstva, tako da proizvajajo z najnižjimi možnimi stroški. Tretjič, tržni mehanizem opravlja distribucijo dohodka na posamezne sektorje gospodarstva in tako ob distribuciji dohodka opravlja tudi četrto funkcijo – alokativno funkcijo.

Bistveno je poudariti, da so navedene funkcije v medsebojnem učinkovanju in da jih zato ni mogoče ločiti. V zgodovini so bili poskusi, da bi posamezne funkcije ločili in da bi ločeno izkoristili njihovo blagodejno delovanje (npr. v centraliziranem planskem sistemu), vendar so bili to neuspehi in le poskusi. Cene igrajo pomembno vlogo zato, ker distribuirajo dohodek in torej dohodek nekega proizvajalca ni odvisen le od tega, kaj proizvajalec dela in koliko dela. Distributivna funkcija cen postaja pomembna ravno zato, ker so proizvajalci prisiljeni, da prodajo proizvode in usluge na najboljšem tržišču in po najvišjih cenah, da proizvajajo proizvode z najnižjimi možnimi stroški, in sicer tiste proizvode, za katere so potrošniki pripravljeni plačati največ. Skratka, funkcije tržišča so bistvene, da bi bila lahko koordinirana ekonomska aktivnost med milijoni proizvajalcev in potrošnikov.

4. Začetni, lahko bi rekli pravzrok blagovne proizvodnje izhaja iz nerazvitosti proizvodnih sil. Brez revolucionarne spremembe načina materialne proizvodnje, za kar so potrebne nove proizvodne sile, ni upanja za nove proizvodne odnose. Ljudje stopajo v proizvodne odnose neodvisno od svoje volje ali subjektivne želje.

Čeravno s temi kratkimi neznankami ne stopamo v analizo dejanskih gibanj pri nas, smo jih naznačili zato, ker nam vsiljujejo osnovno teoretsko vprašanje: ali se ni boj za socialistično samoupravljanje začel zgodovinsko prežgodaj? Po Marxu si družba postavlja take cilje, ki jih lahko

doseže. To je fundamentalna postavka, izhaja pa iz tega, da določena nova družbena formacija ne nastane vse dotlej, dokler se niso razvile proizvodne sile, ki lahko nastanejo v njenem okrilju. Toda na temelju take pozicije še vedno obstajajo težave, da se zapopade politika, posebno pa država, vprašanje načina uporabe politične »sfere«, vprašanje tako imenovanih »subjektivnih sil« in druga vprašanja. Vse to je omenjeno zaradi tega, ker definicije zgodovinskega interesa delavskega razreda prihajajo ravno iz politične sfere. Sam delavski razred ima majhne možnosti, da pokaže svoje zgodovinske interese. Tudi pri nas poskuša politična sfera zavreči blagovno proizvodnjo in ne upošteva njenih zgodovinskih in ekonomskih predpogojev.

Blagovna oblika gospodarjenja mora v Jugoslaviji obstajati tudi zaradi pospeševanja samoupravnih odnosov. Blagovna oblika gospodarjenja je pravzaprav derivat samoupravljanja. V samoupravnem odnosu morajo delavci obvladovati celoto reprodukcije, celoto dohodka. To celoto bodo obvladali samo, če bo njihov rezultat dela objektivno valoriziran. Ta objektivni valorizator je tržišče. Druge zamenjave za valorizacijo enostavno ni.

Da mora biti delo objektivno valorizirano, izhaja iz tega, ker je jugoslovanska skupnost urejena na federativnem načelu. To je njena specifičnost, vendar pomembna specifičnost. V taki ureditvi je enotnost tržišča predpogoj, da se udejani samoupravljanje, družbena lastnina in delitev po delu. Vse drugo ustvarja napetosti, ogroža federativno ureditev, gospodarstvu pa slabi moč, ker ni kriterija za ustrezno koordinacijo in povezovanje na širšem področju.

5. Konkurenca med samoupravnimi proizvajalci, ki proizvajajo s sredstvi v družbeni lastnini, mora obstajati in obstaja, vendar samo v določenih pogojih. V primeru ravnotežja tržišča konkurence ni in ne more biti. Ko sta kupčeva namera in dejanski nakup istovetna, ne obstaja ničesar, za kar bi bilo treba tekmovati. V takih razmerah si bodo prodajalci miroljubno razdelili kupno moč kupcev, pa tudi kupci nimajo razloga, da ne bi bili miroljubni do prodajalcev.

Toda, če tržišče ni v ravnotežju, to pa je pogostejši primer tudi v mnogo bolj urejenem gospodarstvu kot pa je jugoslovanski, obstajata dve obliki konkurence: v eni se prodajalci trudijo okrog kupcev, v drugi pa se kupci trudijo okrog prodajalcev. V Jugoslaviji, to pa je pravilo tudi v drugih socialističnih deželah, prevladuje višek povpraševanja nad ponudbo; kupci tekmujejo za prodajalce in tako bodo prodajalci izkazovali svojo premoč celo v vejah, kjer je mnogo prodajalcev. V takih splošnih tržnih razmerah obstaja konkurenca le med kupci (vrste, čakanja, zveze, poznanstva, izgubljanje časa, in na koncu – žrtvovanje dohodka nad objektivno potrebno ravnijo).

V spremenjenih razmerah, ko bi obstajal višek ponudbe, bi se med prodajalci (pravzaprav proizvajalci) odvijala prava konkurenca. Vendar to ne pomeni, da tedaj med njimi ne bi bilo usklajevanja (koordinacije).

Izraz usklajevanja je planiranje. Tržni in planski regulativni mehanizem je treba razumeti kot komplementarna, ne pa kot konkurirajoča mehanizma. To pomeni, da ne moreta funkcionirati eden brez drugega, ne moreta dajati racionalnih ekonomskih učinkov. Ko ni viška ponudbe, ni konkurence, ni ekonomske prisile, ogroženosti, rizika, iniciative za novo in neznano, ni boja za ugotavljanje težav. Tedaj ni niti zainteresiranosti za planiranje, ker je vse vnaprej od »nekoga« določeno in usmerjeno. Planiranje je tedaj odvečno breme, napor in izdatek.

Ko so interesi in rezultati dela organizacij združenega dela ocenjeni s pomočjo zakonitosti blagovne proizvodnje, s pomočjo tržnega mehanizma, bodo organizacije svoje individualne plane usklajevale z drugimi organizacijami, odvisno od interesov, ki jih imajo pri tem usklajevanju. Dometa planiranja se ne sme preveč poudarjati. Plana se ne dá iz informacije, korektiva, usklajevanja in usmerjanja spremeniti v osnovni institucionalni okvir.

9. Priznati blagovno naravo proizvoda, hkrati pa zanikovati s tem povezano blagovno naravo delovne sile in sredstev, je pravi ideološki salto mortale. Kako priznati alokativno in distributivno funkcijo tržišča, zanikovati pa tržno usmerjeno alokacijo dela in akumulacije?

Predajati se iluzijam, da se odprava mezdnega in tržnega odnosa lahko udejani v pogojih nezadostno razvitih materialnih sil, je nekoristno. Samoupravljanje, kolikor naj je že napreden družbeni odnos, ne more ukiniti težkega, umazanega, monotonega in nezanimivega dela. Velikost in značaj organizacije, v kateri delavec opravlja svoje funkcije kot proizvajalec in upravljalec je še vedno industrijska. Konceptivni vidiki dela se še vedno programirajo, tega programiranja pa delavec ne more opravljati izolirano, neodvisno in po svoji volji. Kaj naj dela delavec v nuklearni elektrarni, ko ostane sam in ko ponoči pride do nepredvidenih okoliščin? V proizvodnji danes ni skoraj ničesar, kar bi lahko bilo zajeto s samostojnim odločanjem ali dogovarjanjem in sporazumevanjem, da uporabim vsakdanji izraz. Industrijska organizacija je organizacijsko kompleksna zaradi vse večje profesionalizacije delovne sile, vse večje diferenciacije znanja in pogostejših sprememb v karieri. Nagibamo se k mišljenju, da je edina pot za odpravo mezdnega odnosa likvidacija podjetij industrijskega tipa. Do tega osvobajanja pa lahko pride šele v bodočnosti, ko bo hkrati prišlo tudi do bistvenega skrajšanja delovnega časa, ko bo prevladala druga aktivnost (zunaj podjetja) kot prva in ko bo sedanja prva aktivnost (v podjetju) morebiti le delna in značilna za začetek delovne dobe mladega človeka.

Če izhajamo iz tega stališča, samoupravljanje ne more odpraviti izključnosti industrijskega odnosa in torej ne more odpraviti tržnosti dela. Spremeni se samo pravna narava »nasprotne strani«. Sredstva za proizvodnjo namreč niso v privatni ali državni lasti, temveč z njimi – po definiciji – upravljajo vsi delavci. Če pa ne odločajo o njih vsi delavci –

nezaposlenost pa je znak, da ta pogoj ni izpolnjen – potem se ni nič spremenilo, niti značaj, kaj šele bistvo mezdnega odnosa.

Podobno je tudi s sredstvi za proizvodnjo. Iz dejstva, da delavci uresničujejo rezultate skupnega dela kot vrednosti na tržišču, logično sledi, da velikost dohodka posameznih organizacij združenega dela ni izključno funkcija delovnega prispevka posameznih organizacij, temveč tudi funkcija sredstev. Realna obrestna mera je instrument revalorizacije dolgov, premija za rizik in nadomestila za izdatke celotnega funkcioniranja bančnega aparata, preko tega pa samo sredstvo enostavne reprodukcije družbenega kapitala. Sredstvo razširjene reprodukcije, ki samo po sebi prispeva k racionalnejši alokaciji pičlih resursov, postaja samo tedaj, če njen skupni znesek presega navedene postavke.

Tudi devize morajo imeti svojo realno ceno. Takrat postanejo most med strukturo cen na domačem in zunanjem tržišču. Domača struktura cen ne sme bistveno odstopati od svetovne in zato mora biti tečaj dinarja realen. To pa se lahko ugotovi le na deviznem tržišču. Če tečaj ni realen, se bo gospodarstvo izoliralo od sveta, to pa mora v majhni, nerazviti in gospodarsko neuravnovešeni deželi privedi do težavnih posledic.

15. Eden od razlogov, zakaj prihaja do tako močnega odpora do pozitivnih možnosti tržišča, se skriva v problematičnosti tako imenovanega »rizika podjetja«. Zamenjava kapitalista z delavcem ne zmanjšuje potrebe po inovacijah, potrebe po zamenjavi tehnologije, proizvodov, potrebe po spremembi smeri plasmaja, itn. Ti procesi so danes v svetu močno pospešeni. Bilo bi pogubno za samoupravni sistem, če ne bi kaznoval neučinkovita, inertna podjetja, oziroma če bi se taka podjetja znašla na grbi sistema. Rešitev problema rizika – če stojimo trdno na tleh – je ravno v uporabi in delovanju tržnega mehanizma, dopoljenega s planskim mehanizmom, katerega osnovni cilj je, da zmanjšuje rizike, povečuje pa gotovost. Vendar pa mora biti tudi planiranje samoupravno, kajti centralizirano planiranje ne more izboljšati učinkov tržnega gospodarjenja.

Možnost napak v gospodarstvu je ogromna. Samo pasivni ne grešijo. Tam, kjer se obrazci delovanja predpisujejo na centraliziran način, je možnost individualne napake manjša, čeravno je v celoti lahko ogromno napak. Ekonomski subjekti v demokratsko strukturirani družbi ali niso zmožni vsrkati vseh informacij ali pa niso zmožni pravočasno predvideti vseh posledic dokaj osamosvojenih področij ekonomskega in družbenega življenja in tako so napake posamezno hujše in večje, vendar v celoti manjše. V napetosti, ki se ustvarja med temi pojmi, se razpoznavajo družbe, ki sprožajo ustvarjalni nemir, spremembo, ki spreminjajo meje svobode.

Samoupravljanje si ne moremo zamisliti brez svobodnega delovanja subjektov, samostojnega odločanja o vseh življenjskih ekonomskih in drugih relacijah v življenju. Toda pod dejansko in konkretno svobodo in samostojnostjo se nujno razume tudi nasprotni pol: cel niz odgovornosti.

S tem dobiva pojem svobode tudi svoje realne razsežnosti, saj povečuje moment lastne odgovornosti le v primeru povečanja samostojnosti ekonomskih subjektov. Če je organizacija samostojna pri odločitvi, mora biti samostojna tudi pri odpravljanju slabih posledic te odločitve. Da bi se prišlo do nujnega spoja samoupravljanja in odgovornosti ni dovolj samo razglaševati svobodo in samostojnost; delovne ljudi je treba tudi usposobiti za spremembo. Razvoj organizacij združenega dela mora biti vzporeden z razvojem delavcev kot samostojnih in ustvarjalnih bitij.

16. Eden glavnih problemov prehodnega obdobja in ustvarjanja socialistične družbe je odnos samoupravljanja in države. Samoupravni sistem se lahko definira s koncentracijo ekonomskih funkcij v okvirih osnovne celice ekonomije. Toda poleg samoupravnih celic obstaja država z nizom ekonomskih funkcij. Država je ena ključnih družbenih institucij in ni enostavno proizvod družbenega sistema, temveč tudi povratno deluje na ta sistem. Država ima torej določeno funkcionalno avtonomijo. Toda v osnovi sta samoupravljanje in država protisloven spoj.

Način prevladovanja tega spoja je v odmiranju države in v krepitvi samoupravnih oblik organiziranja in odločevanja. Ta proces ne more biti kratek, vendar se morajo stalno ustvarjati pogoji, da bi lahko napredoval. Odmiranje države je hkrati predpogoj za realizacijo enotnega tržišča in drugih predpostavk samoupravljanja, kar zagotavlja dinamično učinkovitost sistema.

Spoj samoupravljanja in države je protisloven, vendar tudi objektivno pogojen. Pretiravanja so mogoča tako na eno kot na drugo stran. Pretirava se lahko v anarhističnem smislu, s podcenjevanjem države, lahko pa pride tudi do krepitve birokratizma. Država ne odмира tolikanj, kolikanj nekdo hoče, temveč tolikanj, kolikanj je to zgodovinsko mogoče.

Proces odmiranja države v prvi vrsti pomeni osvobajanje gospodarstva iz skrbništva družbenopolitičnih organov, vendar tudi deprofesionalizacijo političnih funkcionarjev in nadzor izvršnih organov s strani skupščine in delegatske baze.

Decentralizacija državnih funkcij s federacije na republike in pokrajini ni v skladu z zahtevo po potrebi odmiranja države, če ob decentralizaciji ne prihaja do razvoja samoupravljanja. Nevarnost birokratizma še vedno obstaja, vendar dobiva specifične oznake, ki privedejo, sodeč po dosedanem izkustvu, do še močnejšega zaostrovanja protislovij med družbenim značajem proizvodnje z družbenimi sredstvi po eni strani in monopolom države kot samostojne ekonomske sile po drugi strani.

Vzporedno s prenašanjem funkcij upravljanja z družbenimi zadevami na razne samoupravne organe, morajo nekatere funkcije še nadalje zadržati značaj državnih zadev. Država mora biti močna v obrambi samoupravljanja, v obrambi državljskih pravic, varnosti in zakonitosti, vendar je izredno pomembno, da ekonomske funkcije države niso v nasprotju s samoupravnim značajem družbe.

19. Tržišče samo po sebi niti ne prispeva k stabilnosti niti je ne moti. Nezaposlenost sama po sebi ni niti tržni niti antitržni pojav. Podobno je tudi z diferenciacijo med prebivalstvom.

Bistveno je, kakšni odnosi vladajo med globalno ponudbo in povpraševanjem. V primeru viška povpraševanja, kar je skoraj trajen primer v jugoslovanskem gospodarstvu, se reproducirajo določene napetosti, ki jih ne bi bilo težko opisati. Zadostuje, če se pogleda, kaj se dejansko dogaja; nezaposlenost, ciklusi v proizvodnji, vse večje neenakosti v gospodarstvu in zunaj njega, pojavi določenih privilegijev glede na delo drugih, itn.

V spremenjenih razmerah, v primeru viška ponudbe, kar si lahko samo zamislimo, bi prišlo do kratkotrajne nezaposlenosti resursov, vendar bi na splošno delovali naprednejši kriteriji selekcije, kar bi stimuliralo uvajanje novih proizvodov in proizvajalcev, izboljšanje kvalitete in zanesljivost kvalitete, kjer bi se celo monopolisti obnašali kot tekmeci. Zaradi tega je nevzdržna teza, da sta tržišče in blagovna proizvodnja sama po sebi izvor nezaposlenosti resursov, ciklusov, izvor neenakosti in celo privatno-lastniških profitarških odnosov. V uravnoteženih odnosih ponudbe in povpraševanja tržišče razporeja dohodek po načelu »za enako delo enak osebni dohodek« in »enaka akumulacija za enaka angažirana poslovna sredstva«. Uresničenje teh načel je hkrati tudi zagotovilo učinkovite rasti in polne zaposlitve vseh razpoložljivih resursov.

21. Rekel bi, da je učinkovitost gospodarjenja v zadnji instanci povezana z razvijanjem samoupravnega sistema. Da ne bi bilo z znamenito formulo »zadnje instance« izmikanja in izogibanja jasnim odgovorom, je treba povsem jasno poudariti, da smo imeli določeno srečo, da testiramo, kar je prineslo samoupravljanje, odkar je bilo uvedeno, pa skoraj do tistega dne, ko je bilo dejansko opuščeno in ko se je prešlo v drugo fazo razvoja samoupravljanja – v družbo združenega dela.

Samoupravljanje je ena od možnih poti do svobode, vendar ne sme pri tem zanemariti različnih poti udejanjanja ekonomskega procesa. Samoupravljanje – to idejo z »enormno prevratniško energijo« – je treba ščititi zato, ker je samoupravljanje ustrezna oblika družbene organizacije, v kateri se opravlja ne samo demokratični nadzor delavcev nad razpolaganjem z družbenimi sredstvi, temveč tudi podreja njihova uporaba delovnim in življenjskim interesom delavcev. Samoupravljanje bo potrebno ščititi tem manj, če bodo mehanizmi, preko katerih se samoupravljanje udejanja (delitev po delu, blagovnost gospodarjenja, planiranje in drugo) ne le materialistično, temveč realistično koncipirani in uvedeni v realno življenje.

Če se zgubi občutek za realističnost, prihaja do izumetničenih družbenih aranžmajev. To se je zgodilo nam. Izhajali smo iz naivne vere, da bodo ljudje – prepuščeni sami sebi – dobri, plemeniti, delovni, solidarni, da je samoupravna družba na jugoslovanski ravni razvoja neoporečno jasna in harmonična družba. Samoupravljanje ni mašična formula, vendar je vseeno empirično ugotovljeno, da je samoupravljanje iskani in možen

okvir družbenoekonomskega sistema in da brez proizvodnje ni rešitve nobenega vprašanja. Zato velja odstraniti izumetničene rešitve in se nagniti k naravnim družbenim aranžmajem, ki so v skladu z realnostmi in samoupravnim značajem družbe.

Prev. B. Kante

DRAGUTIN V. MARSENIĆ

Blagovna proizvodnja in (samoupravni) socializem

I

V nasprotju s predvidevanji klasikov marksizma se je blagovna proizvodnja ohranila tudi v socialistični družbi. Prizadevanja v prvih letih socialistične graditve, da se jo ukine, so se v vseh socialističnih deželah izjalovila. Faza togega centralističnega planskega upravljanja socialističnih gospodarstev in popolnega ignoriranja blagovnega gospodarstva je bila samo prehodna zgodovinska sekvenca v sosledju socialističnega razvoja. Kolikor daljši je bil ta razvoj, toliko pogostejši postajajo kot njegovi sopotniki tudi elementi blagovnega gospodarstva. S tem je blagovno gospodarstvo postajalo vse bolj sestavni del socialistične družbenoekonomske realnosti. Hkrati se je seveda socialistična stvarnost vse pogosteje soočala s povsem ideološkimi podmenami o socialistični družbi in njenem gospodarstvu, po katerih se s planskimi akcijami vzpostavljajo harmonične medčloveške relacije, izenačujejo interesi posameznikov in njihovih ožjih in širših družbenih, ekonomskih in politično-teritorialnih asociacij in organizacij z interesi gospodarstva in družbe v celoti. Prodiranje blagovnega gospodarstva v socialistično realnost je potekalo vzporedno z decentralizacijo upravljanja oziroma s krepitvijo poslovne avtonomije delovnih kolektivov gospodarskih podjetij. V Jugoslaviji se je ta proces začel že v začetku 50-let in je potekal zelo burno. V drugih socialističnih deželah teče počasi in z mnogimi zastoji. Ponekod in včasih dobiva tudi dramatične oblike. Okostenele državne in partijske strukture še vedno ocenjujejo avtonomijo podjetij (in njej lastno in pravzaprav neizogibno blagovno-denarno obliko ekonomskega obnašanja) kot negacijo temeljnih ekonomskih načel socializma. V decentralizaciji vidijo pojav, ki ogroža njihov družbeni in politični položaj ter na njem zgrajen tudi privilegiran ekonomski položaj. Vendar ni nobenega dvoma, da se socialistični druž-

benoekonomski sistem – dolgoročno gledano – giblje v smeri zakonite decentralizacije upravljanja. Ta decentralizacija upravljanja poteka v utesjenih materialnih pogojih, na katerih socialistična družba utemeljuje svojo eksistenco in funkcioniranje. Limitiranost materialnih možnosti narekuje ekonomsko racionalno ravnanje. To pa je mogoče zagotoviti samo z blagovnimi kriteriji gospodarjenja. Potemtakem diktirata blagovno proizvodnjo v socializmu dve skupini razlogov. Prva je nizka raven razvitosti materialnih proizvodnih sil in iz te izvirajoča vsesplošna redkost dobrin. Limitiranost dobrin predpostavlja, da se dobrine podvržejo tržnemu vrednotenju. V drugo skupino razlogov štejemo relativno (manjšo ali večjo) upravljalško avtonomijo gospodarskih subjektov in svobodo potrošnikov, da zasluženi denar porabijo v skladu s potrebami in željami. V pogojih vsesplošne limitiranosti dobrin sta avtonomija ekonomskih subjektov in svobode izbora mogoči samo ob eksistenci blagovnega gospodarstva. Blagovna proizvodnja v socializmu ne more biti le začasno stanje, temveč relativno trajnejše družbeno razvojno obdobje. Gre preprosto za to, da bo moral socializem kot družbenoekonomski sistem vse hitreje iskati oporo v samoupravni avtonomiji gospodarskih subjektov in v svobodi izbora potrošnikov, hkrati pa materialno-ekonomska limitiranost dobrin (s katero se bo soočal še zelo dolgo časa) tako avtonomijo in svobodo omogoča le v okviru blagovnega gospodarstva. Zato danes tudi ni mogoče ponuditi nikakršne znanstvene napovedi o tem, kdaj bo blagovna proizvodnja v socializmu odpravljena, ker tudi ni mogoče predvideti, kdaj bo postal socializem družba izobilja, v kateri ne bo več potrebna racionalna blagovno-denarna kalkulacija.

II

Naša dežela je z uveljavljanjem samoupravljanja že po logiki stvari prva spoznala resnico o nujnosti blagovne proizvodnje v socializmu. Pokazalo se je pravzaprav, da se na zatečeni ravni gospodarske razvitosti samoupravljanje brez blagovne proizvodnje ne more uveljaviti. Toda v začetku 70-tih let se je pojavila zamisel o samoupravnem socializmu brez blagovnega gospodarstva. Bistvo zamisli je v tem, naj bi tržno menjavo nadomestila dogovorjena, sporazumno vnaprej določena menjava. Cene, ki se oblikujejo na tržišču kot rezultat spontane konfrontacije ponudbe in povpraševanja, naj bi bile z dogovori in sporazumi vnaprej fiksirane. Podjetij kot blagovnih proizvajalcev ni več, ustanovljene pa so bile temeljne organizacije kot njihova samoupravna negacija. Temeljne organizacije se združujejo v raznovrstne asociacije, znotraj katerih se razvija proizvodno in poslovno sodelovanje kot negacija njihovih tržnih povezav in odnosov. Ni več rizika posamičnega blagovnega proizvajalca, nadomesti ga skupni rizik asociacije – pogojno rečeno – blagovnih proizvajalcev. Po takem načelu poteka tudi delitev poslovnega rezultata: dohodek

pripada vsem članom asociacije (temeljnim organizacijam) v skladu z njihovim prispevkom v delu in sredstvih pri ustvarjanju dohodka.

Zamisel o samoupravnem socializmu brez blagovnega gospodarstva se je institucionalno najbolj očitno izražala v družbenoekonomski obravnavi proizvodnih dejavnikov. Z njih je bila predvsem odstranjena lastniška lupina. Do njih nima preprosto nihče lastniške pravice. Upravljajo jih tisti, ki z njimi delajo. V ekonomskem smislu to pomeni, da si ni moč prisvajati dohodka na temelju lastnine. Še več, zanikuje se prispevek teh sredstev v pridobivanju in doseganju dohodka. Zaradi tega tudi ni ekonomskih kriterijev, po katerih bi moral tisti, ki delajo z družbenimi sredstvi, obvezno izločati del dohodka za povečevanje (razširjeno reproduciranje) teh sredstev. To je prepuščeno njihovi volji, čeravno jim ustava načelno (samo načelno!) nalaga dolžnost, da v svojem in družbenem interesu stalno izboljšujejo in povečujejo družbena sredstva za proizvodnjo. Načelno je tudi razglašeno, da mora biti akumulacija odvisna od višine dohodka, ki ga prejema delavec. Tudi to je skregano z logiko blagovnega gospodarstva. Kajti blagovno gospodarstvo predstavlja ekonomsko valorizacijo kapitala. Ta valorizacija temelji na kazalcu, koliko so delovna sredstva prispevala k ustvarjenemu dohodku. Po logiki stvari bi morala biti možnost za večji dohodek delavca ekonomsko utemeljena v večjem skupnem dohodku, katerega rezultat bi bila večja akumulacija. Vendar pa akumulacija v blagovnem gospodarstvu ne bi smela »trpeti« zaradi posledic neučinkovite uporabe sredstev, ko npr. njihova uporaba ne prinaša nekega normalnega oziroma pričakovanega dohodka. Nasprotno, akumulacija mora biti v tržnem gospodarstvu vnaprej določena in to v sorazmerju z vrednostjo sredstev – ne bi smela biti torej odvisna samo od višine dohodka delavca. Posledice neučinkovite uporabe sredstev so v blagovnem gospodarstvu zelo rigorozne. V našem gospodarskem sistemu pa uporaba družbenih sredstev sploh ni podrejena kriterijem blagovnega gospodarstva.

V blagovnem gospodarstvu se tudi reprodukcija delovne sile ekonomsko valorizira v osebni dohodku. Ta valorizacija pa seveda ne pomeni, da bi morala delovna sila po svojem družbenoekonomskem statusu dobiti značaj blaga. Kljub temu pa bi morali poznati nekatere okvire in razsežnosti gibanja osebnih dohodkov. Ti okviri bi morali biti dovolj široki, da bi omogočali boljše nagrajevanje delavcev, ki s svojim produktivnim delom več prispevajo k ustvarjanju dohodka. Prav tako pa bi morali biti osebni dohodki pri slehernem gospodarskem subjektu posebej odvisni od uspešnosti njegovega poslovanja. Ta logika blagovnega gospodarstva ni institucionalno vgrajena v naš gospodarski sistem in s tega vidika ta sistem ignorira blagovno gospodarstvo.

Tako kot je zanemarjeno vrednotenje proizvodnih dejavnikov po kriterijih blagovnega gospodarjenja, je zanemarjeno tudi ekonomsko obravnavanje dohodka. Dohodek se nekritično enači s priznanim, tržno valoriziranim delom tistega delovnega kolektiva temeljne organizacije, ki

je dohodek ustvaril. S tem je zanemarjeno elementarno bistvo blagovnega gospodarstva, da v njem ne prihaja do ekvivalentne menjave v smislu pridobivanja enakega dohodka za enako količino živega dela. Vsak blagovni proizvajalec prinaša na tržišče z blagi, ki jih realizira, novoustvarjeno vrednost, ki je izraz porabe živega dela v proizvodnji teh blag. Toda na tržišču dosega dohodek, ki je lahko manjši ali pa večji od njegove novoustvarjene vrednosti. Vsak blagovni proizvajalec si po logiki tržne menjave z ustvarjenim dohodkom prilašča svojo lastno in še del tuje novoustvarjene vrednosti, ali pa del svoje novoustvarjene vrednosti »odstopa« drugim blagovnim proizvajalcem. To smo v načelu »priznali« v našem gospodarskem sistemu, ko smo ugotovili, da je dohodek rezultat dela delovnega kolektiva temeljne organizacije združenega dela, vendar pa tudi celotnega družbenega dela. Toda družbeni značaj dohodka v sistemu kljub temu ni institucionalno razvit in dorečen. Izogibamo se opredelitvi o ex ante danih sestavinah dohodka, o njegovi ekonomski strukturi. V teoretskih javnih razpravah dobivajo tista mnenja, ki pripisujejo del ustvarjenega dohodka delovnega kolektiva pogojem, v katerih ta posluje – ne pa delu samem – domala politične in ideološke kvalifikacije. Dohodek je po pravilu tolikanj večji, kolikanj je večja produktivnost dela delovnega kolektiva, produktivnost dela pa določajo različne okoliščine, kot so med drugim tudi obseg in učinkovitost sredstev za proizvodnjo, stopnja razvitosti znanosti in njena tehnološka uporabnost, naravni pogoji in še mnogi drugi dejavniki. Toda čim večja je produktivnost dela, tem manjša je vrednost proizvedenih blag, se pravi, toliko manj je v njihovi vrednosti zastopana novoustvarjena vrednost. Očitno je torej, da dohodek posameznih blagovnih proizvajalcev ni enostavno tržna valorizacija njihovega dela. Izenačevanje dohodka z delom, se pravi z novoustvarjeno vrednostjo blagovnih proizvajalcev, ki je praviloma veljalo za enostavno blagovno proizvodnjo, ne velja za razvitejša blagovna gospodarstva, kajti upoštevati je treba tudi družbenoekonomske razmere, v katerih delujejo.

Z negativnim odnosom do blagovnega gospodarstva se srečamo tudi na drugih področjih. Najbolj se zrcali v obravnavanju uporabe sredstev za investicije. Samoupravno združevanje dela in sredstev smo izpostavili kot generalno načelo pri koncentraciji družbene akumulacije in pri realizaciji investicijskih projektov. S tem smo institucionalno najavili postopno zmanjševanje kreditnih odnosov. Tudi v tem primeru je postal rizik za investicije skupen: za tistega, ki združuje sredstva in za tistega, ki ta sredstva uporablja. Obresti kot naravni spremljevalec kreditnega odnosa je v samoupravnem združevanju dela in sredstev nadomestila udeležba dajalca sredstev v dohodku uporabnika sredstev (nadomestilo za združena sredstva). Ta udeležba dajalca sredstev v skupnem dohodku (v obliki povračila za združena sredstva) je spremenjena oblika obresti. Gre pa pravzaprav za to, da so obresti fiksna obveznost uporabnika zunanjih virov financiranja, v drugem primeru pa ima uporabnik združenih sredstev dolžnost, da sredstva in nadomestilo za njihovo uporabo vrača le glede na

dohodek, ki ga z uporabo teh sredstev doseže. Torej gre tudi tukaj za enak odnos do družbenih sredstev, kot v prej opisanih primerih. Enostavno ni ekonomske prisile, da se sredstva učinkovito uporabljajo, niti ni akumulacija v obliki povračila za združena sredstva dosledno usklajena z obsegom združenih sredstev. Akumulacija je, kot tudi v prej navedenih primerih, odvisna od ustvarjenega dohodka. Osebni dohodki, izdatki za splošno in skupno porabo imajo prednost pred akumulacijo. To je seveda v opreki z blagovnim gospodarstvom.

Trgovina je v našem gospodarskem sistemu dolžna, da se povezuje s proizvodnjo, da z njo deli rizik v pogledu realizacije proizvodov. Samostojnost trgovine v odnosu do proizvodnje in proizvodnje v odnosu do trgovine oziroma njuna pravica, da se povežeta, združujeta na prostovoljni osnovi, so naravni atributi blagovnega gospodarstva, ki jih v našem sistemu nadomešča obvezno združevanje.

Nekaj zgoraj navedenih primerov pravzaprav kaže, da je blagovno gospodarstvo postavljeno na samo obrobje našega družbenoekonomskega sistema.

III

So pa tudi mnenja, da so mnoge institucionalne rešitve, o katerih je bil govor v drugem delu tega prispevka, samo institucionalni izraz družbenega stanja, ki se imenuje »socialistično samoupravno blagovno gospodarstvo«. Že prej smo ugotovili, da blagovno gospodarstvo in socializem v čisto teoretskem smislu nista združljiva. Socializem kot družbenoekonomski sistem lastnino nad materialnimi pogoji proizvodnje izključuje iz osnov za prisvajanje in udeležbo v delitvi. Kot sistem temelji na delitvi po delu. Torej je le delo osnova za prisvajanje, ne pa tudi pogoji, v katerih to delo poteka. V blagovnem gospodarstvu, posebej v njegovih razvitejših oblikah, pa je delo le eden od pogojev za udeležbo v delitvi in prisvajanju dohodka. Razen dela so možne osnove za prisvajanje dohodka oz. za prerazdelitev novoustvarjene vrednosti na tržišču tudi sredstva, naravni viri, odnosi med ponudbo in povpraševanjem itd.

Socializem kot sistem medčloveških odnosov se že od nekdaj opira na skupništvo proizvajalcev in njihovih organizacij; predpostavlja namreč, da združeni proizvajalci upravljajo z izmenjavo proizvedenih dobrin in s tem obvladujejo celoto svojih ekonomskih odnosov. V socializmu dobiva proizvodnja neposredno družbeni značaj, delo je združeno. Blagovna proizvodnja predpostavlja ločene posamične blagovne proizvajalce, med katerimi se vzpostavljajo zveze pretežno prek blagovne menjave. Družbeni značaj proizvodnje se potrjuje šele na tržišču in preko tržišča. Odnosi med blagovnimi proizvajalci se izražajo kot odnosi med njihovimi produkti.

Socializem močno poudarja načelo solidarnosti kot socialni izraz skupništva. To načelo se uveljavlja tudi med gospodarskimi subjekti v

njihovih raznovrstnih asociacijah in med delavci znotraj posameznih gospodarskih subjektov. Potrjuje se tudi v odnosih med regijami, to je med regionalnimi skupnostmi proizvajalcev in občanov. Blagovno gospodarstvo načela solidarnosti ne pozna. Vedno favorizira le ekonomsko superiornejše posameznike, gospodarske subjekte, regije.

Socializem predpostavlja enotnost interesov. V bistvu to pomeni, da se posamični interesi v okviru proizvodnih enot stapljajo v enoten interes delovnega kolektiva in da se interesi delovnih kolektivov zlivajo v enoten družbeni interes oziroma se naposled z njim poistovetijo. Predpostavlja tudi enotnost interesov različnih teritorialno-ekonomskih segmentov nacionalnega gospodarstva. Socializem predpostavlja, da je mogoče razlike v interesih med posamezniki, med ožjimi in širšimi socialnimi grupacijami in proizvodnimi enotami presegati z njihovimi zavestnimi akcijami – s sporazumevanjem in dogovarjanjem. V nasprotju s tem blagovno gospodarstvo vselej predpostavlja dominacijo interesov ekonomsko močnejših in superiornejših socialnih grupacij, regionalnih ekonomskih segmentov in posameznikov. Ta dominacija se izraža v vseh fazah družbene reprodukcije in je izrazito povzroča tudi v delitvi kot dejanju prilaščanja proizvedenih dobrin.

Teh nekaj opomb govori o teoretski nezdružljivosti socializma in blagovnega gospodarstva. Toda dejanskost je drugačna. Graditev socializma poteka v razmerah, v katerih je obstoj blagovne proizvodnje neizbežen. Ustaljena sintagma »socialistična blagovna proizvodnja« ima torej tolikanj smisla, kolikanj recimo tudi »blagovni socializem«. Navedeni sintagmi izražata spoznano nujno, da se socializem izgrajuje na neustrezni materialni osnovi, kar mu vsiljuje tudi uporabo sredstev in metod, ki ne izvirajo iz njegovega naravnega bitja, pač pa iz logike nujno prisotnega blagovnega gospodarstva. Socializem mora biti potemtakem v pogojih obstoječe limitiranosti materialnih resursov kombinacija tako blagovnega gospodarstva kot zavestnega upravljanja z gospodarskimi tokovi.

Blagovno gospodarstvo samo po sebi poraja neenakosti, ki presegajo meje, ki jih je v socializmu mogoče tolerirati. Zato je dosleden družbeni nadzor neenakosti, ki spremljajo blagovno gospodarstvo, ena od socialno-ideoloških nalog socialističnega zavestnega upravljanja v gospodarstvu in družbi. Vendar ta nadzor ne sme težiti k popolni odpravi neenakosti, ker bi to pomenilo odpravo same blagovne proizvodnje; to pa je iz objektivnih razlogov (ki niso odvisni od volje ljudi) praktično nemogoče. Nasprotno, neenakosti je treba celo »negovati«, ker so gibalec napredka, vendar ne smejo ogrozati družbenega jedra socialističnega produkcijskega odnosa.

Seveda pa tudi blagovno gospodarstvo ob vseh svojih odlikah ni vedno gibalec pozitivnih razvojnih tokov. V dinamičnem strujanju odnosov med blagovnimi proizvajalci se neprestano porajajo stanja, ki so objektivna zavora gospodarskega razvoja. Zato ne smemo spregledati trajne potrebe, da se mora tudi z blagovnim gospodarstvom upravljati. Predvsem je treba

skrbeti, da se ne bi spreminjalo v različne oblike omejene konkurence, v katerih njegovi pozitivni učinki odmirajo. Kot stihijen, spontan ekonomski proces pa blagovno gospodarstvo objektivno teži k tem neželenim stanjem ukinjanja konkurence med blagovnimi proizvajalci. Blagovno gospodarstvo morajo dopolnjevati zavestne družbene akcije, katerih cilj je utiranje tistih ekonomskih razvojnih smeri, ki bi jih sicer sploh ne bilo, če bi bile prepuščene spontanim akcijam posameznih blagovnih proizvajalcev. Razvojni tokovi morajo biti potemtakem rezultat stalnega srečevanja blagovnega gospodarstva z zavestnimi planskim usmerjanjem.

Zavestno plansko usmerjanje mora potekati po dveh tirih. Po eni strani je lahko rezultat samostojnih organizacijskih aktivnosti gospodarskih subjektov; to usmerjanje se lahko uveljavlja npr. z njihovim združevanjem in s koordinacijo njihovega poslovnega obnašanja – na podlagi medsebojnih sporazumov in dogovorov. Po drugi strani pa mora imeti v tem planskem usmerjanju svoj obvezni delež tudi ustrezna aktivnost države – njena makroekonomska politika. Dokler bo obstajalo blagovno gospodarstvo, sta oba tira zavestnega planskega usmerjanja nujno potrebna, skoraj si ne moremo zamisliti družbenega stanja, v katerem bi ekonomsko politiko v makroekonomskih relacijah vodili združeni gospodarski subjekti brez pomoči države.

V blagovnem gospodarstvu pa ne more biti učinkovita nobena od omenjenih oblik zavestnega usmerjanja gospodarskih tokov, če zanemari ta blagovno naravo gospodarskih subjektov, katerih ekonomsko dejavnost želita pognati v željeno smer. To praktično pomeni, da morata obe obliki zavestnega usmerjanja (bodisi kot samoorganizirana dejavnost gospodarskih subjektov ali kot makroekonomska politika, ki je še vedno vezana na državo) uporabljati arzenal mehanizmov blagovnega gospodarstva. Drugače povedano: zavestno usmerjanje gospodarskih tokov bi moralo vključevati vse stimulative vzvode blagovnega gospodarstva za učinkovitejše gospodarjenje in tudi vse sankcije blagovnega gospodarstva za ekonomske napake. Potemtakem bi moralo imeti tudi afirmativen odnos do vseh kategorij blagovnega gospodarstva, kot so npr. ekonomska in tržna valorizacija proizvedenih dobrin in proizvodnih dejavnikov, realno valoriziranje stroškov, izgub, dobičkov itd. Naloga zavestnega usmerjanja pa je seveda tudi v tem, da za vsak posamični subjekt ustvarja take pogoje gospodarjenja, da si bo ta v skladu s kriteriji blagovnega gospodarjenja prizadeval maksimizirati svojo ciljno funkcijo in s tem doseči tudi sam cilj, ki ga zavestno usmerjanje postavlja.

Zavestno usmerjanje vedno pomeni tudi pospeševanje enih ter upočasnjevanje drugih gospodarskih sektorjev; pomeni tudi regionalno pre-razdelitev proizvodnih dejavnikov in gospodarskih aktivnosti zaradi zmanjševanja regionalnih ekonomskih disparitet. Če naj bi gospodarski subjekti v tem procesu aktivno sodelovali, jih mora k temu spodbujati zavestno usmerjanje. V tem procesu pa lahko aktivno sodelujejo le tedaj, če se s spodbudami stimulirajo tržna stanja, na katera bodo reagirali in si

prizadevali, da kot blagovni proizvajalci maksimirajo svojo ciljno funkcijo.

IV

Dosedanja razmišljanja potrjujejo tisto že zdavnaj poznano krilatico, da manjka našemu samoupravnemu gospodarstvu tako ustrezno zavestno usmerjanje kot tudi potrebno upoštevanje tržišča. Zaradi tega, ker nam je tržišče potrebno in je tudi neizbežno – mi pa ga ignoriramo – se nam pojavlja v deformirani in v nenadzorovani obliki. Ker zavestno usmerjanje, namreč samoorganizirane dejavnosti gospodarstva ne upoštevajo tržnih kriterijev in kriterijev blagovnega gospodarjenja, smo v stalnem razkoraku med tistim, kar želimo in nameravamo s sporazumevanjem in dogovarjanjem doseči, in tistim, kar se v gospodarskem življenju dejansko dogaja. S tem se odpira prostor za zavestno usmerjanje, ki se ga loteva država. Vendar pa to ni tista zvrst državne ekonomske politike, o kateri smo že govorili. Kajti tudi ta makroekonomska politika mora upoštevati tržišče in ustvarjati institucionalno klimo za racionalno ekonomsko obnašanje gospodarskih subjektov – pa tudi za njihovo samoorganiziranje. Toda soočeni smo z državnimi intervencijami, s katerimi se naravnost omejuje vsakršna svoboda gospodarskih subjektov; sem sodijo omejitve na področju investicij, osebnih dohodkov, cen ipd. Teh državnih intervencij ni mogoče pojasniti niti upravičiti s težavami ekonomskih razmer, v katerih je naše gospodarstvo že vrsto let. Te intervencije so preprosto izraz ignoriranja tržišča in blagovnega gospodarstva, pretiranega zaupanja v samoorganiziranje gospodarstva in v samoupravno sporazumevanje, ki ni zgrajeno na blagovnih kriterijih gospodarjenja. Nujno potrebno je torej, da se vzpostavlja komunikacija med blagovnim gospodarstvom in samoupravnim sporazumevanjem ter samoorganiziranjem gospodarstva, in da je na taki podlagi zasnovana in da iz tega tudi izrašča makroekonomska politika. Zdi se, da vidi v tej smeri rešitve tudi stabilizacijski program.

Prev B. Kante

Kakšno vlogo prepustiti blagovnim zakonitostim?

1. Razprave o »ohranjanju ali nadaljnjem ukinjanju blagovne oblike gospodarstva v svetu in pri nas« nikoli ne ponehajo iz preprostega razloga, ker imata obe značilni obliki urejanja ekonomskih problemov družbe, tj. blagovna in naturalno-planska, vsak za sebe določene pomanjkljivosti in prednosti. Ekonomski teoretiki so že zdavnaj ugotovili, da tržni mehanizem ni racionalen v vseh pogledih (npr. pri alokaciji investicij), zato ga lahko uspešno nadomesti planski mehanizem, medtem ko je na nekaterih drugih področjih, kot je npr., distribucija potrošnih dobrin, trg še zmeraj bolj učinkovit kot plan. Zato ne gre za dilemo »ali trg – ali plan«, temveč za dilemo »kje trg in kje plan«. Gre, skratka, za izoblikovanje sistema, ki ima dva segmenta, tržnega in planskega, z določitvijo sektorjev, kje dominira eden, in kje drugi.

2. Če tako ocenjujejo komplementarnost enega in drugega mehanizma in ugotovimo njuno večjo skupno učinkovitost in racionalnost, potem ne more biti dvoma, da tudi naš, socialistični način produkcije mora na tej stopnji razvoja produktivnih sil kar najbolj izrabiti oba mehanizma, tedaj ohranjovati blagovno produkcijo povsod tam, kjer so njeni rezultati večji, kot pa bi bili brez nje. Večja učinkovitost blagovne produkcije, ki se kaže v večji količini družbenega produkta, ki je na razpolago za zadovoljevanje družbenih potreb, je temeljni vzrok za njeno ohranjanje v socializmu. In obratno, tam, kjer blagovna produkcija ni učinkovita, tam je potrebno uvajati planiranje oz. planski mehanizem.

3, 4. Družbena lastnina kot temeljni produkcijski odnos je prvi pogoj za osvobajanje dela in demokratizacijo v procesih odločanja, njena dosledna reprodukcija na razširjeni podlagi pa dokaz za to, da smo dokončno ukinili vse druge naslove prilaščanja ustvarjenega produkta razen *dela*. Grobo rečeno: ta njena značilnost se bo pa uveljavljala samo takrat, če bomo od vseh uporabnikov družbene lastnine zahtevali, da jo uporabljajo pod enakimi pogoji. Načelno lahko to dosežemo na dva načina: ali prepustimo trgu, da določa njeno »oceno uporabe«, ali pa se v okviru planskega mehanizma in razvojnih ciljev dogovorimo o enakih pogojih za uporabo, ki pa se bodo po svoji notranji vsebini nujno približali določeni »ceni uporabe«, bodisi v obliki »načrtovane stopnje akumulacije« glede na uporabljena sredstva bodisi v obliki »minimalne stopnje akumulacije« itd. . . . Družbena lastnina vsekakor dopušča blagovno produkcijo in jo v

naših razmerah celo stimulira ter ji daje prednost, saj dosledni in *popolni tržni mehanizem* po svoji naravi skrbi za to, da se uveljavlja predvsem tisto, kar je družbeno priznano. Pravim popolni trg, ki ga pa moramo šele vzpostaviti, kajti monopolizirani trg je ravno tako nezaželen kot razni birokratski načini upravljanja družbene reprodukcije in družbenega kapitala. Ohranjanje blagovne produkcije ob družbeni lastnini pa istočasno pomeni, da nam je uspelo razviti tak sistem, v katerem smo odpravili izkoriščevalske odnose v smislu prilaščanja presežne vrednosti na podlagi lastnine nad produkcijskimi sredstvi. Prosta konkurenca torej ni nezdržljiva z družbeno lastnino, nasprotno, s svojim že preoblikovanim mehanizmom in pravili igre lahko pripomore k hitrejšemu izoblikovanju »enakih pogojev uporabe družbenega kapitala«, ter skupaj z dogovorjenim mehanizmom delitve k afirmaciji in reprodukciji družbene lastnine.

S temi vprašanji je povezana razmejitev med planom in trgom. Ta razmejitev nam dá odgovor na vprašanje, kakšno vlogo prepustiti blagovnim zakonitostim. Če se opredelimo za sistem, v katerem se bo probleme investiranja v velike nove zmogljivosti in probleme celotne infrastrukture in superstrukture, razreševalo s pomočjo planskega mehanizma, vse drugo pa bomo prepustili tržnemu mehanizmu, potem je jasno, na katerih področjih bodo delovale blagovne zakonitosti, in kakšna naj bi bila njihova vloga.

5, 6. Blagovna produkcija ne more biti drugačna kot konkurenčna. Blagovne producente mora ekonomsko prisiljevati h kar največji učinkovitosti pri uporabi produkcijskih dejavnikov: družbenega kapitala, naravnih virov in živega dela. Taka konkurenca zahteva množico blagovnih producentov, ne pa samo enega.

7. Trgovina in banka sta izraz delitve dela in specializacije v razviti blagovni produkciji oziroma v krožnem toku družbenega kapitala te razvite blagovne produkcije. Za področja, kjer je blagovna produkcija dominantna, morata svoji vlogi nemoteno odigravati tudi trgovina in banka. Tam, kjer bi se izoblikovali drugi odnosi, ki se bistveno razlikujejo od blagovnih odnosov, npr. kot posledica delovanja planskega mehanizma ali drugih oblik povezave med producenti, pa se morata tudi vlogi trgovine in banke prilagoditi.

V razmerah blagovne produkcije mora (zato) denar imeti vse svoje funkcije: merila vrednosti in cene, menjalnega sredstva, plačilnega sredstva, zaklada (premoženja) in svetovnega denarja. Če temu ni tako, potem se dogaja to, kar imamo sedaj pri nas, namreč, da dinar ne opravlja več skoraj nobene funkcije zadovoljivo, in da se na njegovo mesto vsiljujejo druge (oz. ga izpodrivajo) trdne valute.

8. Če smo se opredelili za to, da imamo na določenih področjih blagovno produkcijo, moramo tudi dopustiti, da na teh področjih tržni

mehanizem prosto oblikuje cene. Če namreč trgu odvzamemo funkcijo oblikovanja cen, nimamo več konkurenčnega trga in tudi ne razvite blagovne produkcije. Namesto tega se lahko pojavijo »administriranje«, »monopolno dogovarjanje«, »kartelno« dogovarjanje, h kateremu objektivno teži vsako dogovarjanje in sporazumevanje skupine proizvajalcev, ki se v tem primeru kaj lahko sporazumeva na račun drugega, najčešče na račun končnega potrošnika.

9. Razviti trg v samoupravnem socialističnem gospodarstvu bi moral omogočiti oblikovanje cen vsem sestavinam, potrebnim za produkcijo določenega produkta, ki ima družbeno priznano ceno. Le tako bi ekonomske zakonitosti prišle do izraza. Če tega ni, potem se lahko zgodi (kot se sedaj često dogaja), da za produkcijo določenega produkta ne obračunamo pravih stroškov družbenega kapitala in naravnih virov ter celo živega dela, tako da na koncu ne vemo natančno, kakšni so resnični družbeni stroški take produkcije. To je seveda samo drugačen izraz za pomanjkanje meril pravilne razvrstitve redkih produkcijskih faktorjev.

10, 11. Ta nepravilna razvrstitev produkcijskih faktorjev je samo zunanji izraz nesorazmerne delitve družbenega sklada dela. Ta neskladja so eden od največjih vzrokov za našo sedanjo gospodarsko krizo in nestabilnost. Vse to kaže na to, da se je naša sedanja gospodarska struktura izoblikovala mimo objektivnih ekonomskih zakonitosti, da, skratka, zakon vrednosti pri nas ni opravljal svoje funkcije v zadostni meri. Družbeni sklad dela se je zato razporejalo dokaj voluntaristično, često mimo ekonomskih zakonitosti, na temelju političnih odločitev zunaj gospodarske sfere. Vse to je preprečevalo, da bi ekonomski sistem lahko zaživel v obeh svojih segmentih (planskem in tržnem) in omogočil, da bi se izoblikovala za naš način produkcije specifična normalna cena, ki bi izražala vsebino našega temeljnega produkcijskega odnosa in pomagala uresničevati glavne cilje družbene reprodukcije. Do njenega izoblikovanja in pozitivnega delovanja bi nujno prišlo, če bi trdno zasnovanemu ekonomskemu sistemu le dopustili, da bi nemoteno deloval v daljšem časovnem obdobju. Tako pa smo ga, še pogosteje pa elemente ekonomske politike, nenehno spreminjali, in s tem preprečevali in onemogočali, da bi se dolgoročno izkristalizirale dolgoročne kategorije, med katere spada tudi normalna cena. Taka normalna cena bi nujno opravljala funkcijo primarne delitve (saj tako delitev opravljajo tudi sedanje tržne cene), ko bi razdeljevala novoustvarjeno vrednost po panogah in posameznim organizacijam; vsebovala bi lahko že tudi elemente namenske delitve (npr. ceno družbenega kapitala, amortizacijsko stopnjo, določene davčne in prispevne stopnje), vendar pa ne vseh elementov. Za dokončno namensko delitev bi bilo potrebno izdelati dodatni mehanizem in v okviru tega postaviti družbene norme in merila delitve, ki bi vsekakor vsebovale tudi že elemente »personalne delitve dohodka«.

13. Vsaka razvita blagovna produkcija teži k maksimalizaciji dohodka s tem, da ga diferencirano primerja tudi s sredstvi, ki so bila uporabljena v produkciji, ter del dohodka celo izloča v soglasju s tem in zato, da lahko plača ceno uporabe teh sredstev. To, kar je za nas značilno in posebno, je to, da v svojem sistemu že imamo planske elemente uporabnovrednostnega motiva odločanja in organiziranja dela družbene reprodukcije. Praviloma je to povsod tam (oziroma bi moralo biti povsod tam), kjer imamo (ali bi morali imeti) plansko razreševanje ekonomskih problemov, kjer, skratka, ni trga in se uporabnovrednostni motiv ponuja sam po sebi kot naravni motiv in merilo odločanja. V svoji teoretski podlagi ima naš sistem to problematiko urejeno, izvedbeni mehanizmi pa mu preprečujejo, da bi to izrabili in učinkovito uporabili. S tem pa ohranjamo po nepotrebnem blagovno produkcijo tudi tam, kjer ni več potrebna.

14. Dohodkovni odnosi spadajo v temeljne blagovne odnose. Če mislimo, da so naša specifičnost, potem jih zamenjujemo z določenimi odnosi, ki nastajajo kot neblagovni, planskonaturalni. Dohodek je rezultat blagovnih odnosov in dohodkovni odnosi so lahko le odnosi med blagovnimi producenti. Z dohodkovnimi odnosi tržnega mehanizma torej ne moremo odpravljati, ker se v kvazi obliki ponovno vzpostavlja. Resnično premagovanje le-tega je mogoče z učinkovitim planiranjem, ki obsega tudi dograjeno metodologijo.

15. Tveganje je povezano z vsako blagovno produkcijo. Praviloma ga nosi tisti, ki lahko v takem načinu produkcije realizira ekstra dohodek kot rezultat večje produktivnosti. Možnost realizacije ekstra dohodka je ravno stimulacija za prevzemanje tveganja. Taki ekstra dohodki, ki so rezultat boljše organizacije proizvodnje, hitrejšega uvajanja moderne tehnologije, hitrejšega prilagajanja potrebam trga, bi morali biti brez nadaljnega nagrada za te blagovne producente, iz katere se lahko oblikuje tudi sklad za pokrivanje nepredvidenih izdatkov, ki so posledica prevzemanja tveganja.

16. Dosledno na podlagi družbene lastnine in samoupravljanja izpejlan ekonomski sistem bi vsekakor zmanjšal vlogo države. Po svoji naravi bi številne odločitve in funkcije prešle na svobodno združeno delo, ki bi jih spontano vzpostavljalo prek tržnega mehanizma ali pa zavestno, s planskim mehanizmom, po svojih neodtujenih kanalih odločanja in dogovarjanja.

17. Pri učinkoviti alokaciji produkcijskih faktorjev sta potrebna oba mehanizma: planski in tržni. Planski za velike investicijske posege, tržni za stare zmogljivosti in njihova majhna prilagajanja spremenjenim okoliščinam družbenega povpraševanja.

18. Kar se tiče enotnega jugoslovanskega trga, lahko rečemo, da spoštovanje ekonomskih zakonitosti pomeni, da se uveljavlja enotni trg, pomeni spoštovanje zakonitosti trga in tedaj tudi enotnega jugoslovanskega trga.

19. Tržne zakonitosti delujejo v obe smeri: k večji in k manjši zaposlenosti. V kombinaciji s planskim mehanizmom bi njihovo prosto delovanje v našem primeru težilo k večji in učinkovitejši zaposlenosti živega dela, pa tudi stvarnih produkcijskih faktorjev.

20. Samoupravno blagovno gospodarstvo ima latentno enaka protislovja kot vsaka druga razvita oblika blagovne produkcije, le da ni nujno, da se izražajo oziroma uveljavljajo. Vgrajeni obrambni mehanizmi, kot, npr., delitveni mehanizem, ki zagotavlja delitev po delu in reprodukcijo družbene lastnine, preprečujejo deformacije in ekscese, ki jih ima, npr., blagovna produkcija v kapitalizmu. V takih razmerah se ne bi smelo na noben način pojavljati temeljno protislovje, kakršno je protislovje, ki se kaže v »družbenem značaju produkcije in privatnem prisvajanju presežne vrednosti«.

21. Večja »socialističnost«, pod katero razumemo predvsem odpravo vseh naslovov in privilegijev, ki bi mimo dela opredeljevali človekov položaj v družbi, naj ne pomeni manjše učinkovitosti gospodarjenja. Znotraj tega »bolj socialističnega sistema« naj bi še zmeraj veljale stroge ekonomske zakonitosti, ki uporabnike družbenih sredstev in drugih produkcijskih faktorjev navajajo k razumni in varčni uporabi in ekonomiziranju.

22. Na videz ali v resnici je tako: nerazvita področja (in to ne samo pri nas) se zavzemajo za čim bolj širokogrudni dotok sredstev za razvoj, a hkrati za njihovo čim bolj nekontrolirano porabo. Nekontrolirana poraba pa seveda nima nič opraviti s tržnimi zakonitostmi, ima pa lahko s »centralno-planskimi«, kajti ta sistem je bil doslej na tem področju vselej neučinkovit in je puščal regionalnim dejavnikom veliko mero voluntarizma.

Blagovna proizvodnja v socialističnem samoupravnem načinu proizvodnje

(njena družbena pogojenost in temeljne značilnosti)

Blagovna proizvodnja se je objektivno vsilila kot ena skupnih značilnosti v zgodovini dosedanjega razvoja socializma. To z drugimi besedami pomeni, da se socialistično gospodarstvo nesporno razvija kot blagovna proizvodnja (z vsemi splošnimi značilnostmi in zakonitostmi blagovne proizvodnje), z bistvenimi elementi vsebine blagovnih odnosov in protislovij, ki so ji lastna. Vendar to ne pomeni, da se družbena pogojenost in kvalitativna določenost blagovnih odnosov poistovetita in izpraznita v splošnih značilnostih, ki so lastne sistemom blagovne proizvodnje nasploh.

Ko se lotevamo analize družbene pogojenosti (vzrokov) in določenosti blagovne proizvodnje v socialističnem načinu proizvodnje, dejansko ne smemo izgubiti spred oči Marxovo stališče, da »sta produkcija blaga in cirkulacija blaga pojava, ki pripadata najbolj različnim načinom produkcije, čeprav v različnem obsegu in na različni stopnji. Zato še prav nič ne vemo o tem, kakšna je differentia specifica [specifična razlika] teh načinov produkcije, in je zato ne moremo presojati, če poznamo le tiste abstraktne kategorije cirkulacije blaga, ki so jim skupne«. ¹ Zato se, kot prvo, postavlja vprašanje vzrokov blagovne proizvodnje v tem načinu proizvodnje.

Znano je, da je vsem oblikam blagovne proizvodnje lastna družbena delitev dela in da se le-ta pojavlja kot inicialni vzrok nastajanja blagovne proizvodnje. Le-ta je pomembna tudi kot splošen pogoj socialistične samoupravne blagovne proizvodnje. Ta družba namreč dejansko podeduje od kapitalizma družbeno delitev dela in jo naprej razvija ter izpopolnjuje. Družbena delitev dela pogojuje, da poteka proizvodno osamosvajanje (diferenciranje) delovnih kolektivov socialističnih proizvajalcev v proizvodnji določenih vrst materialnih dobrin. Le-ti se namreč opredeljujejo za proizvodnjo materialnega proizvoda ene ali druge vrste kot uporabne vrednosti (ali manjšega števila le-teh). Toda njihova samostojnost je relativna, kajti družbena delitev dela objektivno pogojuje tudi potrebo po vzpostavljanju določenih odnosov med temi proizvodno samostojnimi gospodarskimi subjekti.

Kakšni odnosi se tukaj vzpostavljajo? Prvo; očitno je, da nezadostna razvitost proizvodnih sil ne dovoljuje delitve teh materialnih dobrin po

¹ K. Marx: Kapital I, Cankarjeva založba, Ljubljana 1961, str. 130.

potrebah. V tem primeru se s preskrbovanjem materialnih dobrin ne bi mogle zadovoljiti vse potrebe. Za tak sistem delitve materialnih dobrin je potrebna znatno višja raven proizvodnih sil. Odnosi med osnovnimi gospodarskimi subjekti se tudi ne morejo vzpostaviti preko zavestno organizirane, neposredne naturalne distribucije uporabnih vrednosti (kot je to značilno za rodovno skupnost ali državno lastniški socializem). In to zato ne, ker na tej ravni razvitosti družbene delitve dela in proizvodnih sil družbe to ni mogoče, ne da bi nastali veliki problemi v delitvi družbenega fonda dela in v materialni strukturi gospodarstva. Poleg tega, kar je še bolj bistveno, tak sistem delitve materialnih dobrin ne zagotavlja takega razvoja proizvodnih sil, ki je objektivno mogoč in nujno potreben, ker ne spodbuja proizvajalcev k izpopolnjevanju proizvodnje, tako da prihaja spodbuda za razvoj proizvodnih sil od tistih dejavnikov (zunaj proizvodnje), ki opravljajo to distribucijo materialnih dobrin. Potemtakem je blagovna proizvodnja objektivno vsiljena kot edino mogoča alternativa ustreznega razpolaganja z materialnimi dobrinami, kot mehanizem vzpostavljanja sorazmerja v razporejanju družbenega fonda dela, oziroma kot sistem odnosov med proizvajalci, ki zagotavljajo razvoj proizvodnih sil.

Osnovni gospodarski subjekti so torej – ker nimajo možnosti, da proizvajajo vse vrste materialnih dobrin, ki so jim potrebne, da bi trenutno in trajno zadovoljili svoje raznovrstne potrebe (kot proizvajalci in potrošniki) – prisiljeni, da svoje proizvode medsebojno zamenjujejo, oziroma odstopajo drugim proizvajalcem. Toda pri tem se ne vzpostavljajo neposredne zveze naturalne distribucije uporabnih vrednosti med njihovimi proizvajalci (kot je to primer v družbah naturalnega gospodarstva), temveč se osnovne družbene zveze in odnosi med njimi vzpostavljajo preko proizvodov dela, ki se spreminjajo v blago.² Samo preko blaga se namreč lahko udejanijo pogoji za normalno reprodukcijo teh gospodarskih subjektov kot samoupravnih proizvodnih enot (blagovnih proizvajalcev) in samo na tej ravni razvitosti proizvodnih sil lahko poteka proces družbene proizvodnje. Drugače povedano: bistveni pogoj za njihovo eksistenco je uresničevanje ekvivalentne blagovne menjave, v okviru katere posamezni blagovni proizvajalci zagotavljajo protivrednost za svoje blago. Blagovni proizvajalci z doseganjem protivrednosti za proizvedeno blago ustvarjajo pogoje, da si neovirano in trajno zagotavljajo raznolike materialne proizvodne dobrine, ki so jim nujno potrebne kot blagovnim proizvajalcem (zaradi obnove potrošenih sredstev za proizvodnjo kot tudi za potrebe njihovega povečevanja), kot tudi potrošne dobrine za reproduciranje osebnosti neposrednih proizvajalcev, ki sestavljajo delovni kolektiv.

Sledi sklep, da sta družbene delitev dela in nezadostna raven razvitosti proizvodnih sil pomemben vzrok blagovne proizvodnje tudi v socialističnem samoupravnem načinu proizvodnje.

² Širše o tem glej v delu dr. A. Vacića: *Uzroci robne proizvodnje u socijalizmu*, Naučna knjiga, Beograd 1966, str. 265 in druge.

Drugi bistven vzrok blagovne proizvodnje v socialističnem samoupravnem načinu proizvodnje je povezan neposredno s samoupravljanjem kot družbenim odnosom. Predpostavka samoupravljanja in njegovo materialno bistvo je namreč odločanje delavcev o pogojih in rezultatih svojega dela. Njihov skupen rezultat, dosežen v pogojih družbene lastnine in združevanja dela, je blago. Da bi delovni kolektivi samoupravnih blagovnih proizvajalcev odločali o rezultatih svojega skupnega dela, morajo dosegati protivrednost za svoje blago. Ko delovni kolektivi kot samoupravni blagovni proizvajalci dosegajo protivrednost za produkte skupnega dela, ki se z blagovno menjavo potrjujejo kot blaga, si ravno s tem ustvarjajo možnost, da odločajo o rezultatih skupnega dela (realizirani vrednosti blaga) in da jih preko tržišča zamenjajo za različne proizvode in potrošne dobrine, s tem pa možnost, da si zagotavljajo existenco kot proizvajalci in potrošniki.

Blagovni značaj socialističnega samoupravnega načina proizvodnje je torej pogoj za razpolaganje z rezultati skupnega dela delovnih kolektivov socialističnih samoupravnih blagovnih proizvajalcev. To pomeni, da je blagovna oblika proizvodnje pogoj razvoja samoupravnih odnosov proizvodnje, oziroma samoupravni gospodarski subjekti brez te oblike proizvodnje ne bi mogli samostojno odločati o pogojih in rezultatih svojega dela. Iz tega sledi, da se brez blagovne proizvodnje v tem stadiju razvoja proizvodnih sil ne bi mogla uresničevati niti delitev po delu, ki v pogojih blagovne proizvodnje existira kot delitev po delu in rezultatih dela, družbeno priznanih v obliki blaga. Z drugimi besedami, proizvodi dela delavcev v združenem delu se morajo pojavljati kot blaga ne samo zaradi podedovane ravni razvitosti proizvodnih sil in družbene delitve dela, temveč tudi zato, ker morajo delovni kolektivi temeljnih gospodarskih subjektov skupno delati in upravljati s proizvodnjo določenih uporabnih vrednosti in razpolagati s rezultati skupnega dela.³ Ker je to mogoče doseči edino v pogojih blagovne proizvodnje, se samoupravno odločanje delavcev o skupnih rezultatih dela pojavlja kot najbolj bistven dejavnik družbene pogojenosti blagovne proizvodnje v socialističnem samoupravnem načinu proizvodnje. Kar pomeni, družbena delitev dela in nezadostna razvitost proizvodnih sil je splošen pogoj, samoupravno odločanje o skupnih rezultatih dela pa osnovni, bistveni dejavnik družbene pogojenosti blagovne proizvodnje v tem načinu proizvodnje.

Na temelju do sedaj povedanega se lahko ugotovi, da je spreminjanje proizvodov dela v blago bistveno obeležje socialističnega samoupravnega načina proizvodnje. Sledi namreč, da so temeljni gospodarski subjekti v socialističnem samoupravnem načinu proizvodnje proizvajalci blaga, da je blagovna proizvodnja v tej obliki proizvodnje dominantna oblika gospodarjenja in da je to pomembna proizvodnja glede na to, da je zasnovana na relativno razviti tehniki in tehnologiji. Vendar pa lahko le z analizo

³ Glej dr. M. Korač: *Socialistički samoupravni način proizvodnje* – II, Izdavački centar Komunist, Beograd 1980, str. 21.

družbenih obeležij socialističnega samoupravnega načina proizvodnje odkrijemo značilnosti te zgodovinske oblike blagovnega gospodarstva in njegove zakonitosti. Kajti poleg tega, da so socialistični odnosi družbeni pogoj blagovne proizvodnje, so tudi najbolj bistven dejavnik, ki določa specifični zgodovinski družbeni značaj (*differentia specifica*) te zgodovinske oblike blagovne proizvodnje. Družbena določenost blagovnega značaja družbene proizvodnje in njene osnovne značilnosti dejansko izvirajo predvsem iz podružbljenih sredstev za proizvodnjo.

Znano je, da je Karl Marx ugotovil, da je v enostavni blagovni proizvodnji temeljni gospodarski subjekt privatni lastnik (obrtnik ali individualni kmetijski proizvajalec), ki je hkrati neposredni proizvajalec in blagovni proizvajalec. V tem sistemu blagovnega gospodarstva poteka blagovna proizvodnja kot »enotnost procesa dela in procesa ustvarjanja vrednosti«⁴, da je osnovni smoter te oblike blagovne proizvodnje – zagotavljanje eksistence drobnih blagovnih proizvajalcev in njihovih družin in da le-ti ta smoter dosegajo s posredovanjem blagovne proizvodnje, prisvajajoč rezultate dela na temelju privatne lastnine in svojega individualnega dela, ki ga vlagajo v proizvodnjo blaga.⁵ V takem sistemu se splošna anarhičnost njihovih zvez in odnosov (»vsi skrbijo le zase, nihče pa za druge«) vsiljuje kot edino mogoči mehanizem blagovnega obtoka.

V kapitalističnem sistemu blagovne proizvodnje, v katerem se vsi materialni in subjektivni dejavniki procesa proizvodnje kot tudi rezultati tega procesa pojavljajo kot blago, je osnovni gospodarski subjekt industrijski kapitalist, privatni lastnik podjetja, v katerem delajo mezdni delavci⁶ kot neposredni proizvajalci, ki so s kapitalistom zasnovali bazični proizvodni odnos, ko so prodali svojo delovno silo kot blago. V tem sistemu blagovne proizvodnje poteka proces proizvodnje kot »enotnost procesa dela in procesa oplajanja vrednosti«⁷, oziroma oplajanja kapitala. Znano je, da se ta smoter uresničuje zaradi tega, ker so mezdni delavci prisiljeni, da v kapitalističnem procesu dela preko potrebnega časa za reprodukcijo svoje delovne sile, ustvarjajo v višku delovnega časa presežno vrednost, ki je v tem sistemu blagovne proizvodnje osnovni smoter, motiv organiziranja proizvodnje. Osnovni smoter tega sistema blagovne proizvodnje je torej proizvodnja presežne vrednosti (oziroma prilaščanja profita) in na tej osnovi povečevanje (oplajevanje) kapitala. Kapitalist lahko dosega navedeni, v primerjavi z enostavno blagovno proizvodnjo bistveno različen smoter proizvodnje zaradi značaja osnovnih (bazičnih) produkcijskih odnosov v kapitalističnem družbenoekonomskem sistemu – odnosov kapitala do meznega dela, ko si kapitalisti prilaščajo celotne

⁴ K. Marx: Kapital I, nav. izd., str. 223.

⁵ K. Marx je pokazal, kako razvoj proizvodnih sil in ekonomska diferenciacija blagovnih proizvajalcev vodita do uničenja tega tipa blagovnega gospodarstva. Glej Kapital I, nav. izd., str. 857–858.

⁶ K. Marx je tudi pokazal, da je privatna lastnina kot zelo bistven pogoj vzpostavljanja kapitalističnih odnosov proizvodnje kvalitativno različna glede na privatno lastnino privatnega lastnika v pogojih enostavne blagovne proizvodnje. Glej Kapital I, nav. izd., str. 858–859.

⁷ K. Marx: Kapital I, nav. izd., str. 223.

rezultate dela mezdnih delavcev na temelju monopola privatne lastnine nad sredstvi za proizvodnjo.⁸ V tem sistemu blagovne proizvodnje prihajajo ekonomski in drugi interesi blagovnih proizvajalcev v vse hujša nasprotja. »Vsakdo skrbi samo zase, edina sila, ki jih povezuje in spravlja v vzajemni odnos, pa je sila njihove sebičnosti, njihovih posebnih koristi, njihovih privatnih interesov.« (Karl Marx)

V blagovni proizvodnji, ki je lastna socialističnemu samoupravnemu načinu proizvodnje so osnovni gospodarski subjekti – delovni kolektivi socialističnih samoupravnih proizvodnih enot (TOZDI) blagovni proizvajalci. Torej je prvič v zgodovini obstaja blagovne proizvodnje gospodarski subjekt (ki deluje kot blagovni proizvajalec) skupnost neposrednih proizvajalcev, združenih v ustrezen delovni kolektiv. Poleg tega je to prvi zgodovinski tip blagovnega gospodarstva, v katerem – zaradi podružbljenosti sredstev za proizvodnjo – lastnina ni temelj za upravljanje s sredstvi, za odločanje o proizvodnji in prisvajanje rezultatov dela. Sedaj je namreč temelj tega odločanja in skupnega razpolaganja z rezultati skupnega dela, ki se dosegajo s posredovanjem blagovne menjave, skupno delo članov delovnega kolektiva TOZD-a. V okvirih takó doseženih rezultatov dela si posamezniki prisvajajo tudi sredstva za individualno osebno potrošnjo. Glede na navedene značilnosti se ta tip blagovnega gospodarstva razlikuje tako od enostavne kot od kapitalistične blagovne proizvodnje.

Tisto, kar je analogno v tem sistemu blagovne proizvodnje z enostavno blagovno proizvodnjo (v nasprotju s kapitalistično proizvodnjo), je smoter proizvodnje – eksistenca neposrednih proizvajalcev. Ta podobnost se kaže v tem, da so v obeh teh sistemih osnovni gospodarski subjekti neposredni proizvajalci. Vendar iz do sedaj povedanega jasno sledi, da se tudi ta, v bistvu identičen smoter proizvodnje udejanja na dva različna načina. Drobni blagovni proizvajalci si namreč prisvajajo rezultate svojega dela na temelju privatne lastnine nad sredstvi za proizvodnjo in na temelju njihovega individualnega dela. V nasprotju z njimi so samoupravni blagovni proizvajalci objektivno prisiljeni, da se do rezultatov dela, ki se pojavljajo v obliki blaga, obnašajo kot da do sredstev v družbeni lastnini. To pomeni, da je družbeni (nelastniški) značaj blaga kot tudi sredstev, s katerimi so proizvedena, enak. Posledica takega družbenega produkcijskega odnosa pa je ta, da jih lahko edino njihovo delo pripelje v medsebojne povezave in odnose odvisnosti. Dejansko namreč morajo proizvajati in realizirati svoje blago le v primeru, če prav tako ravna tudi drugi delovni kolektivi, od katerih so v procesu reprodukcije neposredno odvisni – in da se v skladu s takim spoznanjem v medsebojnih menjalnih odnosih tudi temu ustrezno obnašajo.⁹ Z drugimi besedami,

⁸ K. Marx je prišel do spoznanja, da zakonitosti razvoja blagovne proizvodnje in razvoj proizvodnih sil v tem načinu proizvodnje privedejo do negacije kapitalistične privatne lastnine, do uničenja, oziroma preseganja te oblike blagovnega gospodarstva in do potrebe spreminjanja kapitalistične privatne lastnine in družbeno lastnino. Glej K. Marx: Kapital I, nav. izd., str. 860 in Kapital III, Cankarjeva založba, Ljubljana 1973, str. 182–183.

⁹ Glej dr. M. Korač, cit. delo, str. 20.

zavestno spoznanje o obstoju take vzajemne odvisnosti med delovnimi kolektivi kot blagovnimi proizvajalci, ki ne temelji na lastnini, temveč na njihovem delu, je ena bistvenih značilnosti, po katerih se ta zgodovinska oblika blagovne proizvodnje razlikuje od drugih. V nasprotju z drobnimi in kapitalističnimi blagovnimi proizvajalci, katerih interesi so zaradi privatne lastnine v medsebojnem antagonističnem navzkrižju, bi blagovni proizvajalci v socializmu morali biti objektivno prisiljeni, da hkrati in v enaki meri skrbijo tako za sebe kot tudi za druge blagovne proizvajalce. Zaradi podružbljanja sredstev za proizvodnjo in glede na to, da jih izključno njihovo delo pripelje v medsebojne povezave in odnose odvisnosti, so si socialistični samoupravni blagovni proizvajalci v svesti vzajemne odvisnosti; to pa je razlog, da morajo skrbeti zase in za druge blagovne proizvajalce, s katerimi poslujejo. Toliko močnejši bi moral biti tudi njihov interes, da vsi skupaj prek samoupravnega sporazumevanja in dogovarjanja vzpostavljajo in urejajo svoje odnose menjave. Ta posebnost blagovne proizvodnje socialističnega samoupravnega produkcijskega način izhaja iz bazičnega odnosa – združevanja dela delavcev – s čemer se pokaže, da izvira družbena določenost blagovne proizvodnje prav iz značaja produkcijskega načina, v okviru katerega se ta odvija.

Povsem naravno je pričakovati, da bo samoupravno sporazumevanje in dogovarjanje o odnosih menjave odpravljalo tudi kratkoročne konkurenčne interese posameznih blagovnih proizvajalcev, ki so značilni za dosedanje zgodovinske oblike blagovne proizvodnje. Drugače povedano: tudi konkurenca blagovnih proizvajalcev (kot splošna lastnost blagovne proizvodnje) se v tem produkcijskem načinu spreminja in dobiva nekatere nove zgodovinske značilnosti.¹⁰ Te značilnosti se tičejo npr. obnašanja subjektov blagovne menjave, nosilcev ponudbe in povpraševanja po blagu, kot tudi izhodišče in motivov ter drugih bistvenih elementov procesa blagovne menjave.

Navedene značilnosti blagovne proizvodnje v socialističnem samoupravnem načinu proizvodnje (v primerjavi z enostavno in kapitalistično blagovno proizvodnjo), ki izvirajo iz značaja temeljnih produkcijskih odnosov tega načina proizvodnje, so najbolj bistvene posebnosti blagovne proizvodnje v socialističnem samoupravnem načinu proizvodnje.

Vse, kar je bilo do sedaj povedano, dovoljuje, da napravimo sklep, da je blagovna proizvodnja v pogojih socialističnega samoupravnega načina proizvodnje objektivno pogojen sistem gospodarjenja. Toda pomembno je, da le-ta ni nikakršen ostanek enostavne ali kapitalistične blagovne proizvodnje, temveč je to nova oblika blagovne proizvodnje (ki ima tudi zgodovinsko nove zakonitosti in se tudi sam zakon vrednosti – ravnotežna

¹⁰ »Oblike tržišča in blagovne proizvodnje so spremljale vse družbene sisteme, odkar je človek postal sposoben proizvajati ne samo zase, temveč tudi za druge. In ni tržišče določalo značaja proizvodnih odnosov, temveč narobe, proizvodni oziroma razredni odnosi značaj tržišča.« (E. Kardelj: Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, »Komunist«, Beograd, 1977, str. 68.)

cena – pojavlja v posebni zgodovinski obliki). Zato tudi govorimo o socialistični samoupravni blagovni proizvodnji kot zgodovinsko novi obliki blagovne proizvodnje.

Prev. B. Kante

IVAN STOJANOVIĆ

Blagovna proizvodnja – od Marxa do sodobne socialistične prakse

»V kolektivistični, na skupni lastnini produkcijskih sredstev temelječi družbi producenti svojih produktov ne menjavajo; prav tako se tudi delo, potrošeno za produkte, ne pojavlja kot vrednost teh produktov, kot neka njihova stvarna lastnost, ker zdaj – v nasprotju s kapitalistično družbo – individualno delo ni več po ovinku, marveč neposredno sestavni del celotnega dela«. (Kritika gothskega programa, Komunist, Ljubljana 1975, str. 33.)

Posebno med jugoslovanskimi ekonomisti – teoretiki ni redko stališče, da je Marx »dopuščal« blagovno produkcijo v socializmu (kot »nižji fazi« komunizma), vendar ne v komunizmu (oziroma njegovi »višji fazi«). Kljub temu pa se lahko iz nekaterih njegovih stališč sklepa, da so takšne interpretacije vprašljive. Takšno je na primer naslednje Marxovo stališče: »Menjava živega dela za opredmetenega, to je postavljanje družbenega dela v formi nasprotja kapitala in mezdnega dela – je zadnji razvoj razmerja vrednosti in proizvodnje, ki temelji na vrednosti«. (Iz Grundrisse.)

Bilo bi povsem napačno, če bi iz vzporejanja navedenih Marxovih misli in pa dejstva, da blagovna proizvodnja eksistira tudi v socialističnih družbah napravili sklep, da ne obstaja »spoj« med Marxom in obstoječimi socializmi, kar nekateri že počno, posebej filozofi. Namreč, bistveno je razumeti, da socializem še ni »neposredno družbena« proizvodnja, da morajo biti v njem posamezniki še vedno – iz več razlogov (recimo, ker je socializem »obkrožen« s kapitalizmom) – podrejeni družbeni proizvodnji, s tem seveda, da ta proizvodnja vse manj »eksistira kot nekakšna usoda izven njih« in vse bolj postaja podrejena posameznikom, ki jo uporabljajo kot svojo skupno silo. Ključnega pomena je tu že navedeno Marxovo stališče (iz Grundrisse), da »ne more biti nič bolj napačno in nesmiselno, kot na temelju menjalne vrednosti, denarja, predpostaviti, da imajo združeni posamezniki kontrolo nad njihovo celotno proizvodnjo«. Sociali-

zem ne pomeni »kontrola združenih posameznikov nad njihovo celotno proizvodnjo«, toda toliko kolikor predstavlja proces preseganja menjalne vrednosti in denarja, pomeni tudi postopno vzpostavljanje kontrole združenih proizvajalcev nad deli njihove celotne proizvodnje. Socializem bo prerasel v komunizem tedaj, ko bo vzpostavljena »kontrola združenih posameznikov nad njihovo celotno proizvodnjo«. Proces vzpostavljanja te kontrole ni nekaj, kar se lahko ustvari »čez noč«. Zato so potrebna desetletja. To, da socialistično-komunistično naravnane sile prevzamejo oblast (z oboroženim ali parlamentarnim bojem), je šele ena od prvih stopenj procesa prehajanja k vzpostavljanju »kontrola združenih posameznikov nad njihovo celotno proizvodnjo«.

Prav tako je bistveno vedeti, izhajajoč iz citata v Kritiki gothskega programa, da socializem še ni »družba, ki temelji na skupnostnih načelih«, temveč je šele proces progresivne (revolucionarne) vzpostavitve takšne družbe; da socializem prav tako še ni družba, ki »temelji na skupni lastnini nad sredstvi za proizvodnjo«, temveč samo proces progresivne (revolucionarne) vzpostavitve takšne oblike lastnine. V socializmu delo posameznikov še ni »neposredno sestavni del celotnega dela, temveč je to delo v revolucionarnem procesu, da to postane«. Sredstva za proizvodnjo v socializmu še niso, če parafraziramo Engelsovo idejo iz Anti-Dühringa, »prevzeta v lastnino družbe«, temveč so v procesu tega revolucionarnega prevzemanja; in zaradi tega pomenita v tem procesu državna in skupinska lastnina nekaj, kar je naprednejše v primerjavi s privatno lastnino, seveda v tem smislu, da se tudi ti dve obliki lastnine, torej državna in skupinska revolucionarno presegata z družbeno lastnino. Iz vsega povedanega je razumljivo, da socializma ne moremo obravnavati kot neko dovršeno družbenoekonomsko formacijo, temveč samo kot revolucionarni proces preseganja ene formacije (kapitalistične) z drugo (komunistično).

Ideje o razmerju med blagovno produkcijo in socializmom, podobne zgoraj navedenim pri Marxu in Engelsu, lahko zasledimo tudi pri njunih naslednikih. Tako je Kautsky o socializmu pisal kot o družbi, v kateri anarhično blagovno produkcijo nadomesti zavestna planska organizacija družbene proizvodnje. Še natančneje je to idejo razvil avstromarksist Neurath. Prav tako so tudi ruski revolucionarji menili, da pomeni socializem konec blagovne proizvodnje, oziroma da bo blagovno proizvodnjo zamenjala direktna alokacija proizvodnih faktorjev in distribucija produktov, kar je še posebej razvidno iz programa KP(b) Rusije, ki je bil sprejet na 7. kongresu 1919. leta. Teoretično ga je posebej utemeljeval Buharin.

Toda, z novo ekonomsko politiko (NEP) pride do širjenja ideje o nujnosti blagovnih odnosov v socializmu, čeprav so ti sami po sebi nekaj nesocialističnega. (Lenin je svobodno trgovino označeval za kapitalizem, vendar to ne ogroža proletariata, dokler le-ta drži oblast v svojih rokah; Preobraženski je v podobnem duhu pisal o zakonu vrednosti kot o »pritisku preteklosti«). S prvimi petletkami so bile kategorije blagovne

produkcije kot so denar, cene, krediti in podobno, sprejete. Stališče sovjetske ekonomske teorije blagovne proizvodnje v socializmu se s Stalinovim delom *Ekonomski problemi socializma v ZSSR iz 1952.* leta še bolj izoblikujejo: vzrok za blagovno proizvodnjo v socializmu je obstoj dveh oblik lastnine (državne in kolhozne), med katerima se vzpostavljajo ekonomske vezi prek blagovne menjave; proizvajalna sredstva niso blago, ker jih razporeja država, zaradi tega se proizvajajo kot blago le sredstva za osebno porabo; s preraščanjem kolhozne lastnine v državno lastnino in z delitvijo po potrebah bo blagovna proizvodnja v socializmu odpravljena; ekonomskih zakonitosti ni mogoče spreminjati, pač pa jih je moč izkoristiti na podlagi njihovega spoznavanja; zakon vrednosti je v socialističnem gospodarstvu podrejen planiranju.

Do teoretsko bogatejših razprav o značaju blagovne produkcije v socializmu prihaja med ekonomisti iz socialističnih dežel vzhodne Evrope šele po smrti Stalina, posebej pa v šestdesetih letih.

Obstoj blagovnih kategorij, ali točneje, njihovo ohranjanje v sedanjosti (ob podmeni, da v prihodnosti popolnoma odmrejo), se pojasnjuje predvsem z nemožnostjo družbe, da prek nekaterih svojih oblik organiziranosti racionalno razpolaga z vsemi proizvodi in da temu primerno uravnava celotno proizvodnjo na podlagi družbenih potreb. V bistvu gre za problem razvitosti tehnike, posebej tehnike planiranja in upravljanja z gospodarstvom. Paradoks je v tem, kar posebej izpostavlja ugledni sovjetski ekonomist Fedorenko, da z vse večjim razvojem proizvodnih sil, posebej tehnike, kategorije blagovne proizvodnje v socializmu ne odmirajo, temveč postajajo še pomembnejše – vsaj občasno in ponekod. Že to je zadosten razlog za ponovno analizo vzrokov in perspektiv blagovne proizvodnje v socializmu.

V bistvu že sama praksa dokazuje, da je blagovna proizvodnja najbolj racionalna oblika organizacije sodobnega gospodarstva, ne samo kapitalističnega, temveč tudi socialističnega gospodarstva, čeprav vsebujeta ti dve obliki blagovne proizvodnje, katerih skupna značilnost je, da prihajajo proizvodi do potrošnika prek menjave proizvodov različnih producentov, oziroma kupoprodaje proizvodov s pomočjo denarja, tudi bistvene razlike: za kapitalistično blagovno produkcijo je najbolj značilna privatna lastnina nad proizvodnimi sredstvi, dočim socialistično proizvodnjo karakterizira preseganje privatne lastnine. Toda ne smemo spregledati tega, da tudi v razmerah, ko nimamo opraviti s kapitalistično privatno lastnino nad sredstvi za proizvodnjo, lahko prihaja do »kapital-odnosa« – odtujevanja presežnega dela od tistih, ki ga ustvarjajo. V pogojih državne ali skupinske lastnine nad sredstvi za proizvodnjo namreč dejansko lahko prihaja med ljudmi do svojevrstnih mezdnih odnosov. V bistvu bi lahko v vseh tistih primerih, ko je del blagovnih producentov prisiljen, da svoje proizvode prodaja po ceni, ki je nižja od potrošenega dela za njihovo proizvodnjo, govorimo kot o nekakšnem mezdnem odnosu teh proizvajalcev nasproti tistim, ki te proizvode kupujejo ali si jih prisvajajo. Iz vidika

analize blagovne produkcije v socializmu je bistvenega pomena prav odpiranje poti za odpravljanje omenjenih oblik mezdnih odnosov.

Bistvena značilnost sodobnih gospodarstev sta visoka specializiranost producentov in njihova izrazita medsebojna odvisnost. V teh pogojih deluje zakon sorazmerne razdelitve fonda družbenega dela v svojih zgodovinskih oblikah – prek zakona vrednosti in zakona planiranja družbene proizvodnje. Mesto in pomen tržišča se morata v sodobnih ekonomskih sistemih določati predvsem skoz njegove različne funkcije: regulativno funkcijo, v kateri se tržišče pojavlja kot samodejen regulator celotne družbene proizvodnje; koordinativno, saj je bistvena vloga tržišča prav v povezovanju ekonomskih subjektov – ponudbe (proizvodnje) in povpraševanja (potrošnje); alokativno, selektivno, informativno (tržišče posreduje informacije, kaj naj kdo proizvaja, kako in za koga), distributivno, itd.

Mnogo je avtorjev, ki zatrjujejo, da je tržišče najbolj učinkovit regulator potreb po različnih proizvodih in storitvah (katerih število po nekaterih ocenah v modernih gospodarstvih presega milijon – »od igle do lokomotive«). V koncepcijah o »suverenosti potrošnikov« je zlasti poudarjeno, kolikšen pomen ima za racionalno organizacijo ekonomskega življenja družbe pravilno spoznavanje potreb. Očitno je tržišče najbolj učinkovit mehanizem za ugotavljanje potreb – vendar ne vseh, oziroma samo tistih, ki so »plačilno sposobne«. Potrebe, ki jih izraža tržišče, so predvsem tiste, ki so bistveno odvisne od višine denarnih dohodkov kupcev. Prav tako pa je tudi očitno, da gre pri potrebah, ki jih ugotavlja tržišče, v mnogih primerih za manipuliranje s potrebami, pri čemer posebej vztrajajo kritiki sodobnega kapitalizma – od Gulbraitha do nove levice.

Tržišče je mehanizem, na katerega ima država v sodobnem kapitalizmu močan vpliv – s planiranjem in ekonomsko politiko. V socializmu mora biti ta vpliv še močnejši. Ta kompleks vprašanj – razmerja med blagovno proizvodnjo (tržiščem), planom, združevanjem – je eno tistih sklopov vprašanj, okrog katerih prihaja v Jugoslaviji tudi v osemdesetih letih do večjih razhajanj.

Protislovja blagovne proizvodnje v samoupravnem socializmu

Zahteva po sočasni krepitvi dveh na videz nasprotnih elementov gospodarskega sistema, plana in trga, hkrati z zahtevami po večjem združevanju, sporazumevanju in dogovarjanju, je značilnost najbolj pogostih razmišljanj jugoslovanskih ekonomistov o bistvenih sodobnih »sistemskih« vprašanjih samoupravnega socialističnega gospodarstva. Zahteva po tej krepitvi pa je tudi objektiven kazalec potreb samoupravne ekonomske prakse, hkrati pa tudi eno največjih protislovij te prakse.

V bistvu so tudi izkušnje jugoslovanskega gospodarstva pokazale, da je problem učinkovite organizacije družbene proizvodnje mnogo bolj

zapleten, kot se je nekdanj domnevalo, namreč pred začetkom, med potekom in po končani oboroženi revoluciji. Čeprav je v času tako imenovanega administrativnega upravljanja z gospodarstvom plan prevzel osnovno funkcijo zakona vrednosti, pa sistem totalnega planiranja ni mogel funkcionirati brez blagovnodenarnih, cenovnih odnosov, brez katerih ni mogoče vzpostavljati ali izražati nekaterih bistvenih ekonomskih odnosov: sestavljati sintetične plane, določati makro-ekonomska razmerja, vpeljati evidenco stroškov proizvodnje, uspešno nadzorovati delo podjetij, izvajati materialno stimulacijo dela itd.

Transformacija v bistvu državne lastnine nad sredstvi za proizvodnjo v samoupravno lastnino, torej prehod iz centralističnega planiranja in upravljanja z gospodarstvom v samoupravljanje, sta pripeljala v jugoslovanskih razmerah do razvoja blagovnega značaja proizvodnje. Ali drugače povedano: uveljavitev načela, da odločitve o vprašanih enostavne in razširjene reprodukcije vse bolj prehajajo v roke delavcev in delovnih kolektivov, je peljalo k temu, da se njihova medsebojna razmerja vse bolj vzpostavljajo prek blagovne menjave. S tega vidka je razvoj blagovne oblike gospodarstva v Jugoslaviji v neposredni zvezi z razvojem samoupravljanja. Pomembno vlogo je pri tem odigralo tudi stališče, da planiranje ne more biti edini regulator gospodarstva, ter da se delovanje zakona vrednosti (posebej v njegovi osnovni funkciji – zvajanje posamičnih individualnih delovnih časov na družbeno potreben delovni čas) tudi v socializmu pojavlja kot objektivna ekonomska zakonitost. Zakon vrednosti je res eno izmed gibalnih sil družbenega razvoja; producenti blaga so s tem, da si z menjavo prisvajajo več kot pa sami vlagajo vanjo, stimulirani za večjo storilnost, za prilagajanje proizvodnje potrebam in željam potrošnikov. Nekaterim fenomenom – kot na primer pojava potrošniške družbe in njej ustrezne mentalitete, ki se poraja iz krepitve tržnega značaja gospodarstva – pa se je posvečalo premalo pozornosti.

Ekonomska samostojnost gospodarskih subjektov in gospodarjenje po načelih rentabilnosti sta dve bistveni značilnosti obdobja samoupravljanja. Od leta 1952 so začela podjetja v Jugoslaviji svobodno nastopati na tržišču. Vendar se je graditev sistema – predvsem ekonomskih odnosov med gospodarskimi subjekti – odvijala počasi, prvenstveno zaradi strukturalnih disporporcev. V bistvu se je gospodarski razvoj vse do sprejetja drugega petletnega plana (1957–61) razvijal po koncepcijah, ki so bile sprejete pred uvajanjem samoupravljanja; to pa je negativno vplivalo na graditev sistema ekonomskih (tržnih) odnosov med gospodarskimi subjekti. Ugodni pogoji za uresničevanje tedanje politike razvoja so bili utemeljeni na relativno nizkih cenah energije, surovin, reprodukcijskega materiala in transportnih storitev. Vse to je spremljala inflacija.

Proti temu se je država bojevala z nekaterimi ukrepi za administrativno kontrolo tržišča. Po drugi strani se je vse bolj krepilo spoznanje, da se samoupravljanje ne more uspešno razvijati, če ne obstaja objektivno vrednotenje rezultatov dela, spoznanje, da je racionalnost obnašanja

gospodarskih subjektov odvisna od sposobnosti sistema, da jim ustvarja splošne pogoje za tako racionalno obnašanje; med temi splošnimi pogoji pa imata poseben pomen tržno obnašanje ekonomskih subjektov in planiranje razvoja gospodarstva. Tako smo v začetku šestdesetih let prišli do spoznanja, da je potrebno hitreje razvijati tržne odnose. Z gospodarsko reformo iz leta 1961 smo poskusili vsaj delno zadovoljiti to potrebo, toda želenih rezultatov ni bilo. Prišlo je celo do vrste negativnih pojavov, ki so terjali novo gospodarsko reformo. Začela se je 1965. leta. Ena njenih bistvenih teženj je bil nadaljnji razvoj tržnih odnosov v gospodarstvu – vse do takšnega »preurejanja« cen, v katerega bodo vnešene korekture na podlagi kriterija svetovnih cen. Seveda je tudi v obdobju po reformi iz leta 1965 še prihajalo do vrste neugodnih gospodarskih gibanj, hkrati pa do spoznanja, da je potrebno nadalje razvijati gospodarski sistem, posebej tržne oblike gospodarjenja.

Toda obenem s spoznano potrebo po razvoju tržnih oblik gospodarjenja se je utrjevala tudi zavest o tem, da je za razvoj družbe iz mnogih razlogov pogubno, če bi začeli zaradi naštetih vlog – tržišče fetišizirati. Gre za zavest, da je vsakršen fetišizem, pa naj gre za fetišizem tržišča ali za fetišizem državnega planiranja ali za nekaj tretjega – ne samo neumesten, temveč izrazito škodljiv za razvoj gospodarstva in družbe, posebej v pogojih, ko se ti fetišizmi začenjajo uveljavljati tudi v praksi. Od sedemdesetih let dalje, točneje od ustave iz leta 1974 in od Zakona o združenem delu iz leta 1976 se pojavlja nov fetišizem, tisti, v katerem bolj ali manj prevladuje ideja, da je možno z združevanjem dela, samoupravnim sporazumevanjem in z družbenim dogovarjanjem že sedaj skoraj popolnoma odpraviti tržno gospodarjenje in državno regulativo.

Prav bi bilo, da bi samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje potiskalo državo iz sfere urejevanja odnosov med ekonomskimi subjekti. V resnici pa se dogaja prav nasprotno. V bistvu je doseg teh institucij jugoslovanskega družbenoekonomskega razvoja določen s stopnjo razvoja proizvajalnih sil, razumljenih v najširšem smislu. Na sedanji stopnji razvoja teh sil se s samoupravnim sporazumevanjem in družbenim dogovarjanjem ne moreta ukiniti niti tržišče niti država, moreta pa v določeni meri delovati proti stihiji tržišča in državnemu voluntarizmu. Kolikor pa se samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja lotevamo s pozicij samovoljnosti in premajhne ekonomske in splošne družbene odgovornosti, se tržišče in država – namesto da bi njuna vloga usihala, spet vračata na tista področja gospodarskega življenja, na katerih izkazujeta sporazumevanje in dogovarjanje največ šibkosti. Tako se država v Jugoslaviji, četudi je načelno pripravljena odstopiti od ambicije, da bi urejala pomembnejša ekonomska razmerja, še vedno prevečkrat pojavlja kot rabsodnik in s tem utesnjuje vlogo blagovne proizvodnje, ki temelji na objektivnih ekonomskih zakonitostih.

Ni malo jugoslovanskih teoretikov, politikov in gospodarstvenikov, ki govore o tem, da potrebuje sedanje samoupravno socialistično gospodar-

stvo več tržišča in planiranja ter manj voluntarizma in državnega razsodništva. Pogrešamo temeljita prizadevanja, da bi te več ali manj splošno sprejete teze konkretnije razčlenili in v praksi hitreje uresničevali. Teorija samoupravnega planiranja je še vedno premalo razvita. Ko gre za tržišče, lahko trdimo, da smo proučevanje njegove strukture predolgo zanemarjali, kajti tržišča so lahko konkurenčna ali monopolna – in to v različnih stopnjah in variantah. Družbeno-ekonomske posledice enih in drugih so lahko različne. Pri konkurenčnih trgih prevladuje pozitivne, pri monopolnih negativne posledice. Prav zaradi tega se mora pri vsakršnem razvoju tržnega značaja gospodarjenja, torej tudi v sodobnih jugoslovanskih razmerah začetem procesu združevanja dela in sredstev, upoštevati tendenco ustvarjanja monopolnih pozicij na trgu in še navzočih neenakih pogojev gospodarjenja. Kajti vse do takrat, dokler se taki pogoji gospodarjenja pojavljajo v izrazitejši obliki, so resna zavora za uresničevanje cilja, da socialistična družba uveljavi takšno prisvajanje rezultatov dela, ki bo temeljilo na deležu posamičnega dela v proizvodni celotnega družbenega dela, oziroma so zavora v uresničevanju delitve po delu – tega bistvenega načela socializma. Neenaki pogoji gospodarjenja so tudi prepreka za uresničevanje načela, da imajo v socializmu vsi ljudje, ki delajo, enake ekonomske in politične pravice v razpolaganju s skupnimi (družbenimi) sredstvi za proizvodnjo.

Ko govorimo o blagovni proizvodnji in tržišču v Jugoslaviji, je pomembno razumeti tudi fenomen, da ima lahko tudi združevanje dela in sredstev monopolen značaj; četudi pravni predpisi to prepovedujejo, je take prepovedi le težka uveljavljati, ker je dejansko izredno težko ugotoviti, ali ima nek ekonomski subjekt na trgu monopolen položaj ali ne. Po drugi strani je empirično dokazano, da je za jugoslovansko gospodarstvo značilna heterogenost tržnih in proizvodnih struktur – v njem se pojavljajo tako monopoli kot polipoli (konkurenca), predvsem pa oligopoli, omejena konkurenca in vse druge slabosti, ki jih prinašajo s seboj tržne strukture. Poskusi države, da bi odnose na tržišču usmerjala k uveljavljanju dejanskih načel samoupravljanja in združevanja dela, povzročajo praviloma več negativnih kot pa pozitivnih družbeno-ekonomskih učinkov.

V kategoriji blagovne produkcije v samoupravnem sistemu je poleg samega blaga izredno pomemben dohodek. Razmerja v primarni delitvi so tisti sektor gospodarstva in gospodarskega sistema, v katerem prihajajo zakonitosti in protislovja blagovne proizvodnje najbolj do izraza. Bistveno protislovje obstaja med družbeno lastnino in blagom, posebej če družbene lastnine ne razumemo kot proces uresničevanja, temveč kot dejstvo, kot nekaj kar je že uresničeno.

Združevanje dela ne pomeni odpravljanja tržišča, čeprav tako trdijo nekateri jugoslovanski teoretiki. Na to nas navaja tudi več pasusov v Zakonu o združenem delu. V njem je npr. govora o oblikovanju cen »na podlagi delovanja zakona tržišča« (člen 62), »če upoštevamo trajnejše

odnose v gibanju cen in druge pogoje na tržišču« (člen 63); dalje govori zakon o zagotavljanju dohodka »s prilaganjem zahtevam domačega in tujega tržišča« (člen 46.), o nujnosti »prilaganja dejavnosti TOZD zahtevam tržišča« (člen 47.) itd. Vse to seveda ne pomeni, da samoupravno združevanje dela ne prinaša nove družbene kvalitete ekonomskim povezavam, do katerih prihaja v procesih družbene reprodukcije. Ta nova kvaliteta bi se morala pokazati v preseganju državnega intervencionizma. Preseganje tržnega mehanizma bi se moralo izražati v samoupravnem brzdanju stihijne blagovne proizvodnje in tržnih odnosov, ne pa tudi v zanikanju tistih lastnosti blagovne proizvodnje in tržnega gospodarjenja, ki so še vedno nezamenljive z vidika racionalnosti gospodarjenja, še zlasti pa z vidika resničnega vzpodbujanja k rasti produktivnosti dela, ekonomičnosti porabe sredstev itd. Na ta način bi bilo združevanje dela, sporazumevanje in dogovarjanje naravnano k zavestnemu samoupravnemu organiziranju družbene produkcije, tako da bi sami proizvajalci obvladovali delovanje zakona vrednosti.

V vseh oblikah združevanja bi moralo planiranje odigrati veliko bolj pomembno vlogo kot pa jo je imelo doslej. Planiranje kot sredstvo zavestnega vplivanja na gibanja gospodarstva in razvoj družbe je v bistvu atribut sodobnosti, ki je značilen za družbe z različnimi družbenimi odnosi in ekonomsko-političnimi usmeritvami. V primerjavi z nekaterimi danes obstoječimi sistemi planiranja tako na Vzhodu kot na Zahodu samoupravno planiranje še vedno nima celostne teoretske razdelave, zlasti kadar govorimo o njegovi »operacionalizaciji«. Kar zadeva samoupravno planiranje, je za Jugoslavijo vsaj delno značilno to, da smo prišli do situacije, ko se od prakse pričakujejo rešitve, ki niso mogle vzkliti iz teorije.

Temeljna zamisel sistema samoupravnega planiranja, ki pa je hkrati glede na nevarnost prevelike decentralizacije tudi najbolj protislovna, je ta, da morajo biti TOZD-i glavni nosilci planiranja v tem smislu, da vsi plani drugih nosilcev planiranja izhajajo iz planov TOZD. Vendar mora biti planiranje vedno »dvosmerno: od spodaj navzgor in od zgoraj navzdol« (Edvard Kardelj: *Samoupravljanje v Jugoslaviji*, Beograd 1977, str. 29), kar je načelo, ki ga nikakor ne smemo zanemariti. Posebej pomembno je, da morajo TOZD-i v svojem planiranju kot tudi v svojem celotnem delovanju upoštevati tudi interese družbe kot celote. Eden od načinov uveljavljanja splošnih družbenih interesov je tržišče, čeprav opravlja tržišče to funkcijo s celo vrsto pomanjkljivosti. Zato lahko odigra iskanje optimalne komplementarnosti plana in tržišča svojo vlogo tudi v sistemu združevanja dela. In s tega vidika je treba tudi razumeti prizadevanja za uresničevanje že omejenega načela: več tržišča in več planiranja.

Socialistično tržno oziroma tržno usmerjeno gospodarstvo

Terminom »blagovna proizvodnja«, »blagovna oblika gospodarstva«, »socialistična blagovna proizvodnja« dajejo razni avtorji različni pomen. Zato bi bilo bolj zaželeno govoriti o tržnem oziroma tržno orientiranem socialističnem gospodarstvu v nasprotju z administrativnim, boljše rečeno, administriranim, po pravilu centralistično administriranim – v bistvu netržnim socialističnim gospodarstvom. O teh vprašanih potekajo razprave, poleg drugega, zaradi (različne) učinkovitosti in racionalnosti gospodarjenja in alokacije omejenih (tehničnih in naravnih) proizvodnih dejavnikov, v eni ali drugi obliki gospodarstva, zaradi (načina in uspešnosti) reševanja makroekonomskih problemov, pa tudi stopnje in strukture gospodarske rasti, zaposlenosti, inflacije in zunanje ekonomskih, tj. plačilno-bilančnih odnosov, ravno tako pa tudi zaradi problema delitve in položaja proizvajalcev ter reševanja širših socialnih problemov.

Kar se tiče misli klasikov marksizma glede socialističnega gospodarstva in njegovih problemov, je treba reči naslednje. V nasprotju z drugimi socialističnimi pisci, predvsem socialisti-utopisti, je Marx analitik obstoječe dejanskosti svojega časa, kapitalizma njegove dobe. Zaradi svoje znanstvene tankovestnosti se v glavnem ni hotel spuščati v predvidevanja, še manj pa v projekte in modele prihodnje socialistične družbe. Marx je organizacijo socialističnega gospodarstva in socialističnih družbenoekonomskih odnosov prepustil graditeljem te družbe in torej tudi znanstvenim delavcem na področju ekonomskih znanosti v socialističnih deželah. Marx se je v glavnem omejil na poudarjanje družbene (namesto privatne) lastnine nad sredstvi za proizvodnjo kot osnovno značilnostjo socializma. Govori o ponovnem združevanju sredstev za proizvodnjo z neposrednimi proizvajalci v socializmu, potem ko je v kapitalizmu prišlo do njihove razdružitve.

Glavna skupna značilnost socialističnih gospodarstev se kaže v družbeni lastnini nad osnovnimi sredstvi za proizvodnjo. Kar pa zadeva vidik obširnosti družbene nasproti individualni obliki gospodarjenja, obstajajo kajpada razlike.

Osnovna razlika med administrativnim in tržnim (tržno orientiranim) socialističnim gospodarstvom se izraža v upravljanju z gospodarskimi tokovi, v sprejemanju gospodarskih odločitev. V prvem primeru dela to država (na različnih ravneh) z administrativnim, direktivnim planiranjem, v drugem primeru relativno samostojni delovni kolektivi. Ta drugi primer ustreza samoupravnemu socialističnemu gospodarstvu. To je tudi njegova

osnovna, zgodovinska specifičnost. Dileme obstajajo glede pogojev, v katerih mora delovati proces samoupravnega sprejemanja gospodarskih odločitev (o obsegu in strukturi proizvodnje, investicij, zaposlenosti, plasmaja blaga in storitev, cen, razporejanja dohodka in delitve osebnih dohodkov). Do dilem prihaja predvsem glede mesta in vloge ekonomskih zakonitosti in tržišča, tržnega mehanizma, tržnega tekmovanja, ekonomske motivacije, ekonomske prisile, tveganja, prenašanja ekonomskih posledic in podobnega v socialističnem samoupravnem gospodarstvu po eni, in ekonomske politike in planiranja po drugi strani.

Prva dilema se tiče mesta in vloge ekonomskih zakonitosti in tržišča. Samoupravljanje v gospodarstvu, po našem mišljenju, prihaja najpopolneje do izraza v pogojih čim popolnejšega delovanja ekonomskih zakonitosti, tržišča, tržnega mehanizma, ponudbe in povpraševanja, torej v pogojih tržnega oziroma tržno orientiranega socialističnega samoupravnega gospodarstva. Če hoče naše gospodarstvo ostati samoupravno, mora funkcionirati v pogojih delovanja ekonomskih zakonitosti, mora biti tržno orientirano gospodarstvo. To seveda ne pomeni, da tržišče v sodobnih pogojih je, oziroma da je lahko popolnoma konkurenčno na vseh svojih področjih, niti ne pomeni, da je treba vztrajati na uvajanju tržišča tam, kjer je le-to tehnološko neracionalno, na primer v nekaterih bazičnih vejah, področjih infrastrukture, prometa, komunalnih storitev in temu podobno. Čim popolnejše in čimbolj neovirano delovanje tržišča, ponudbe in povpraševanja, svobodnega tržnega tekmovanja, ob zatiranju monopolnih in oligopolnih pojavov tam, kjer je to potrebno, bi privedlo do ustrežnejše razmestitve omejenih resursov, do večje racionalnosti, produktivnosti in učinkovitosti, do znižanja proizvodnih stroškov po enoti proizvoda in do znižanja cen, do krepitve konkurenčnih sposobnosti gospodarstva na mednarodnem tržišču, do povečanja izvoza, ugodnejše trgovinske in plačilne bilance in zunanje likvidnosti.

Omejenost, še bolj pa odsotnost tržnega tekmovanja na domačem tržišču – tudi to je potrebno poudariti – vodi tako do zmanjševanja konkurenčnih sposobnosti gospodarskih organizacij kot gospodarstva v celoti na zunanjem tržišču, z vsemi negativnimi posledicami na področju zunanje trgovinskega poslovanja, posebej težav v izvozu, na področju trgovinske in plačilne bilance in pretirane zunanje zadolženosti.

Druga dilema zadeva mesto in vlogo ekonomske politike in – s tem povezano – države v samoupravnem gospodarstvu. Samoupravnemu gospodarstvu je po našem mišljenju nujno potrebna aktivna in ustrezna ekonomska politika. In to predvsem na glavnih makroekonomskih področjih: na področju gospodarske rasti (boja proti recesijam in gospodarskim zastojem) in njene strukture; na področju zaposlenosti in zaposlovanja (boja proti nezaposlenosti); na področju stabilizacije cen (boja proti inflaciji, in to tako proti tisti, ki se poraja kot rezultat pretirane emisije in kreditov, kot tudi proti drugim oblikam stroškovne oziroma dohodkovne, strukturne, monopolne, administrativne, uvozne inflacije); in na področju

zunanje ekonomskih odnosov. Ekonomska politika je nujna tudi na področju monopolov (naravnih in umetnih) in na področju razporejanja dohodka in delitve osebnih dohodkov. Stimulativna ekonomska politika in seveda določene sistemske rešitve so neogibno potrebne na področju proizvodnje surovin, energije, hrane in zmanjševanja pretirane uvozne odvisnosti.

Našemu gospodarstvu je – in to čimprej – potrebna politika oziroma družbeni dogovor o realnih stopnjah amortizacije, ki bodo zagotovile enostavno reprodukcijo in se bodo tudi avtomatsko in permanentno prilagajale inflacijski stopnji, oziroma dogovor o avtomatski in permanentni revalorizaciji osnovnih sredstev, če nočemo, da pride do pojava, ki ga na žalost že čutimo, da se del družbenih sredstev preliva v vse oblike potrošnje, od osebne do splošne in skupne, in da se topi družbeni kapital, kar ima celo pahljačo negativnih ekonomskih posledic.

Taka politika oziroma družbeni dogovori so neogibni tudi na področju razporejanja dohodka na fond tekoče potrošnje in akumulacije, da bi akumulacija ne bila več razidualna postavka, ostanek pri razporejanju dohodka, da bi se povečala akumulativna in reprodukcijska sposobnost gospodarstva. Dogovorjena minimalna in normalna akumulacija bi pomenila izpolnitev obveznosti gospodarskih organizacij, predvidene z ustavo, da zagotavijo razširjeno reprodukcijo na osnovi samofinanciranja.

Izredno koristno bi bilo usmerjati del osebnih dohodkov, prihrankov prebivalstva v proizvodne tokove družbenega sektorja (seveda proti plačilu fiksne ali variabilne nagrade), kar bi bil tudi prispevek k povečanju ravni skupne gospodarske aktivnosti in zaposlenosti.

K temu mora prispevati tudi bolj odmerjena, racionalnejša in počasnejša splošna in skupna poraba in ustrezne sistemske rešitve na teh področjih, predvsem glede določanja stopenj prispevkov.

Ustrezna, dovolj elastična in zadržana politika oziroma družbeni dogovori o delitvi osebnih dohodkov so neogibni tako v gospodarski kot negospodarski sferi. Le-ti bi lahko izhajali od pogojno nekvalificiranega delavca. Na področju gospodarstva bi delovali v smeri večje akumulativnosti, tj. stopnje gospodarske rasti, večje stabilnosti cen in doslednejše uporabe načela socialističnega nagrajevanja po kvantiteti, kvaliteti in rezultatih dela.

Ekonomska politika – to je treba poudariti – ni sinonim za državno administriranje. V naših razmerah bi morala in lahko zadobila obliko najširših družbenih dogovorov. V njenem koncipiranju bi moralo vse bolj sodelovati do najvišjih ravni organizirano združeno delo. Trajnejše opredelitve ekonomske politike je treba preliti v sistemske (zakonske in podobne) rešitve,

Ker nimamo ustrezne ekonomske politike, se porajajo in zastrujejo resni makroekonomski problemi na področju gospodarske rasti (obsega in strukture), zaposlenosti, inflacije in zunanje ekonomskih odnosov, kar vodi k vse večjemu vpletanju države v gospodarska področja, do pretira-

nega administriranja, posebno na področju cen, do nedopustnega zoževanja in omejevanja delovanja tržišča, tržnega mehanizma in medsebojnega tržnega tekmovanja.

Vse to slabi položaj združenega dela, vodi k zastoji samoupravnih odnosov, spodbuja državni, administrativni voluntarizem, ki je sam po sebi praviloma nepovezan in neracionalen; vodi do deformacij v primarni delitvi, otopeva neizogibne motive gospodarjenja, zmanjšuje učinkovitost in racionalnost poslovanja; usmerja gospodarske organizacije k temu, da terjajo rešitve za svoje ekonomske probleme od države – in sicer s pritiski na povečanje cen – namesto širjenja tržišča, tržnega tekmovanja, ki je predpogoj za večjo učinkovitost in racionalnost poslovanja, produktivnost, zniževanje stroškov in seveda tudi cen. Predpostavka tega je, kajpada, odmerjena politika na področju primarne emisije denarja in kreditov.

Tretja dilema zadeva mesto in vlogo planiranja v samoupravnem gospodarstvu. Planiranje v samoupravnem tržnem, tj. tržno orientiranem gospodarstvu je – po našem mišljenju – ne samo mogoče, temveč tudi neizogibno. Vendar ima to planiranje poseben značaj in poti za realizacijo planskih prioritet. V samoupravnem planiranju morajo priti do izraza gospodarska usmeritev in interesi delovnih organizacij. Delovne organizacije morajo sodelovati v koncipiranju planov. Razen tega mora planiranje obseči tudi splošne nacionalne prioritete. V družbenem planu Jugoslavije bi morala priti do veljave našemu gospodarstvu tako nujno potrebna, skupno dogovorjena in znanstveno utemeljena strategija in politika dolgoročnega gospodarskega razvoja, delitve dela oziroma alokacij, ki bi zagotovila racionalnost in komplementarnost velikih investicijskih naložb, tehnološko nujno skladnost, da bi se tako izognili dragim investicijskim napakam. Toda planiranje ne bi smelo omejevati – in tukaj so pogosto dileme – samoupravnosti, svobode gospodarskih organizacij v sprejemanju ekonomskih odločitev, samoupravnega značaja našega gospodarstva. Selektivna in diferencirana ekonomska politika, predvsem beneficirana kreditna, davčna, zunanjetrgovinska in tem podobno politika je najprimernejša oblika za uresničevanje tistih planiranih nalog, za katere se je opredelila družbena skupnost – zlasti na področju splošnih nacionalnih gospodarskih prioritet.

V jugoslovanskem samoupravnem gospodarstvu mora nujno priti do radikalnih preobratov, vendar ne v smislu spreminjanja temeljev samoupravnega gospodarskega sistema, temveč v smislu teoretske in praktične revitalizacije teh temeljev s krepitvijo pozicije in vloge združenega dela, zmanjševanja državnega administriranja, čim popolnejša delovanja objektivnih ekonomskih zakonitosti, tržnega mehanizma in zdravega tržnega tekmovanja. Aktivna ekonomska politika in samoupravno planiranje sta in morata biti samo neizogibna dopolnitev in korektiv delovanja tržišča. To seveda predpostavlja določene spremembe in boljše rešitve v mehanizmu našega gospodarskega sistema, v zakonodajni in drugi regulativi.

Dileme se pojavljajo tudi glede mesta in vloge samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov. Ti sporazumi in dogovori so – po našem mišljenju – nujno potrebni, posebno na področju samoupravnega planiranja. Vendar – tudi to je treba jasno poudariti – le-ti ne smejo in ne morejo niti približno nadomestiti objektivnih ekonomskih zakonitosti, tržne orientacije gospodarstva, delovanja tržnega mehanizma in zdravega tržnega tekmovanja, kar velja še posebej za področje oblikovanja cen. Samoupravni sporazumi glede cen so potrebni in zaželeni samo na področju reprodukcijske, vertikalne povezanosti organizacij združenega dela. Zunaj tega ne bi smeli vplivati na področje cen, ker bi to pripeljalo do omejevanja tržnega tekmovanja in do ustvarjanja de facto kartelnih, monopolnih, se pravi do praviloma neupravičeno visokih cen.

Kar se torej tiče oblikovanja cen, bi jih bilo treba v samoupravnem gospodarstvu v zunajmonopolni sferi prepustiti tržišču in čim popolnejšemu tržnemu tekmovanju, seveda ob trezni emisijski in kreditni politiki. Intervencije na področju cen bi se morale, preko družbenih dogovorov, utesniti na področja, ki so v monopolnem ali polmonopolnem položaju. Z družbenimi dogovori, v katerih bi sodelovali predstavniki širše družbene skupnosti, bi se morale torej držati na uzdi samo tiste cene, ki so rezultat naravnega in umetnega oziroma tehnološkega monopolnega, se pravi privilegiranega položaja.

Iz vsega tega, kar je bilo doslej povedanega, je razvidno, da delovanje blagovnih zakonov ne blokira razvoja produkcijskih odnosov v socialistični smeri. Nasprotno, le-te blokira država, če prevzema nase funkcijo odločanja o ekonomskih zadevah, ki so zunaj področja makroekonomske politike in planiranja.

Kar se tiče gospodarskih subjektov, je potrebno reči naslednje. Razdrobljeno in nepovezano gospodarstvo ne more pripeljati do resnih sprememb, do zniževanja proizvodnih stroškov, večje produktivnosti, zniževanja cen, večjega izločanja za akumulacijo, tj. razširjeno reprodukcijo, do večje konkurenčne sposobnosti. Samoupravno gospodarstvo potrebuje integrirano velikoserijsko proizvodnjo. Samo velike sestavljene organizacije združenega dela, veliki sistemi lahko pripeljejo do radikalnega zasuka v tekočih gospodarskih gibanjih in na zunanjetrgovinskem prizorišču. Zaradi tega dobiva dolgoročneje združevanje dela in sredstev – zlasti v okviru reprodukcijskih celot – izjemen pomen. Drobnopodno gospodarstvo se pojavlja kot nezamenljiva dopolnitev te dejavnosti. Z apeli se skoraj nič ne doseže. Mnogo več se da doseči z neoviranim delovanjem ekonomskih tržnih zakonitosti, s stimulativnimi rešitvami in ukrepi ekonomske politike. V tem smislu bi bilo nujno potrebno ponovno proučiti in spremeniti nekatere dosedanje institucionalne rešitve, ki zadevajo osnovne organizacije združenega dela in ki povzročajo atomiziranje, imobilizacijo, zmanjševanje realne akumulacije gospodarskih organizacij, nepotrebno širjenje kreditnih odnosov in kreditne odvisnosti.

Enotno in čim širše domače tržišče bi ustvarjalo pogoje za integracijo proizvodnje. To je nujno potrebno za hitrejši gospodarski razvoj dežele v celoti. Obseg tržišča in tempo gospodarskega razvoja sta, praviloma, v neločljivi vzročno-posledični zvezi. Zato sta razširitev in ohranitev enotnega jugoslovanskega tržišča naš izjemno pomemben problem in trajna naloga. Odprava republiških, pokrajinskih, občinskih barier in drugih dejavnikov, ki ovirajo enotnost jugoslovanskega tržišča; predvsem odprava nepotrebne administrativne vmešavanja; dopuščanje delovnim kolektivom, da v okviru stabilnih sistemskih rešitev in ukrepov ekonomske politike, rigoroznih ekonomsko-tržnih pogojev sprejemajo gospodarske odločitve in z njimi povezana tveganja ter ekonomske sankcije; sprememba nekaterih sistemskih rešitev, predvsem na področju davka in prispevkov in kompetenc nižjih družbenopolitičnih skupnosti, se – poleg drugega – vsiljujejo kot neodložljiva naloga.

Ekonomski kriteriji in motivi, ekonomska prisila, prenašanje tveganja in materialno-finančne odgovornosti na gospodarske subjekte bi morala biti prevladujoča vodila. V tem smislu je potrebno izvajati politiko realnih (aktivnih in pasivnih) obrestnih mer ne samo za prebivalstvo, temveč tudi za delovne organizacije; take obrestne mere bi lahko kompenzirale inflacijsko erozijo depozitov (varčevanja) in kreditov, uvedle večjo racionalnost, stimulirale varčevanje, destimulirale pa potrošnjo in investomanijo, ublažile inflacijo, onemogočale neutemeljeno prelivanje sredstev nekaterih v korist drugih.

Po drugi strani je treba dosledneje uveljavljati politiko tečaja dinarja, ki bi moglo pripeljati do njegove konvertibilnosti. Zato je nujno potrebno vzpostaviti organiziran devizni trg; brez tega se medsebojni ekonomski, pa tudi ne samo ekonomski odnosi preveč zapletajo.

Realni devizni tečaj domače valute in realna obrestna mera – torej tudi realna obrestna mera za deponiran dinarski dohodek gospodarskih organizacij, ki bi nadoknadila oz. onemogočala inflacijsko razvrednotenje dinarja, ob hkratnem zagotavljanju prioritete v nakupu deviz na organiziranem deviznem trgu – so ekonomski predpogoji za drugačno obnašanje tistih gospodarskih organizacij, ki pridobivajo devizni dohodek, za njihovo pripravljenost, da odstopijo bankam, tj. deviznemu trgu svoje devize za dinarje, da se celoten dohodek gospodarstva obračunava v domači valuti in da postane dinar edino plačilno sredstvo v državi.

Samoupravno jugoslovansko gospodarstvo ne bi smelo biti zaprto, avtarkično. Zanj je treba zagotoviti ne le enotno domače tržišče, temveč tudi postopno vse bolj široko odpiranje do tujine, pa tudi do zunanje konkurence. Treba je povečati in stimulirati izvoz in zagotoviti bolj organiziran nastop na zunanjem tržišču, vendar v ustrezni obliki in strukturi perspektivno povečati tudi uvoz.

Vsemu temu, kar je bilo zgoraj povedanega, je treba dodati še nekaj ugotovitev. Prvič. Trgovinska dejavnost lahko in najpogosteje mora v razmerah čim popolnejšega delovanja tržišča funkcionirati kot samostojna

dejavnost. *Drugič*. Bančni sistem bi moral biti enotno organiziran za celotno in enotno jugoslovansko področje, in sicer kot sistem, ki opravlja usluge za gospodarstvo in prebivalstvo, vendar pa ne ustvarja dobička oziroma anonimnega kapitala. *Tretjič*. Tržni mehanizem mora izvajati alokacijo in realokacijo proizvodnih dejavnikov na vseh tistih področjih, kjer se lahko uveljavlja in je to povsem upravičeno; vendar se mora uveljavljati tudi planiranje – in sicer ob ustrezni selektivni in diferencirani ekonomski politiki – na drugih področjih, kjer se tržišče ne more uveljaviti ali bi bilo njegovo uveljavljanje tehnološko neracionalno. *Četrtič*. Popolnejše delovanje ekonomskih in tržnih zakonitosti, ob ustrezni ekonomski politiki in samoupravnem planiranju, bi moralo pripeljati do racionalnejše in učinkovitejše proizvodnje; do višje stopnje in ustreznije strukture gospodarske aktivnosti, gospodarske rasti; v skladu s tem tudi do naraščanja zaposlenosti in do večje diferenciacije dohodka na temelju dela. *Petič*. Socialistično blagovno proizvodnjo, ki bi delovala kot ekonomski organizem, je treba čimbolj razvijati in dosegati večjo učinkovitost gospodarjenja in večje gospodarske rezultate. Ob povečevanju skupnega družbenega dohodka je možno ob ustrezni socialni in davčni politiki dosegati večjo »socialističnost« družbe kot celote. Torej bi bilo napačno razvijati »socialističnost« gospodarstva, ga spreminjati iz ekonomskega v socialni in administrativni organizem, ki bi dosegal manjše gospodarske učinke, manjši družbeni proizvod, potiskal delitev v vse večjo egalitarnost (ne pa v delitev po kvantiteti in kvaliteti vloženega dela), ki bi torej udejanjal »enakost v siromaštvu«. *Šestič*. Teza, da se ekonomisti iz razvitejših področij zavzemajo za izrazitejše tržno gospodarstvo, iz manj razvitih pa za izrazitejše centralizirano, plansko gospodarstvo, ni brez osnove. Toda vseeno, čim popolnješe tržno gospodarstvo (seveda ob ustreznih rešitvah v gospodarskem sistemu in ob aktivni ekonomski politiki in planiranju) bi bilo naklonjeno razvoju tako razvitejših kot manj razvitih področij. V tem smislu bi bilo nujno potrebno neprimerno večje angažiranje ekonomske znanosti pri koncipiranju pravih in pravočasnih rešitev v gospodarskem sistemu, v sistemu ekonomske politike in planiranja.

Vloga in mesto blagovne proizvodnje

(v razvoju sistema socialističnega samoupravljanja)

Četudi se lahko reče, da se vsi znanstveniki marksistične opredelitve lotevajo analize in ocene pojavnih oblik in fenomenov družbenoekonomskega razvoja s pozicij zgodovinsko-dialektične metode, so rezultati njihovih raziskovanj in pogledov vseeno neredko različni.

Te razlike se v največjem številu primerov pojavljajo kot posledica različnega obravnavanja te zgodovinske komponente oziroma časovnih horizontov in sploh mesta in vloge časovnega dejavnika v družbenoekonomskem razvoju, s tem pa seveda tudi v transformaciji družbenoekonomskih odnosov.

V tem smislu nas naše lastno razvojno izkustvo uči in opozarja, da je obdobje treh desetletij hkrati zelo dolgo in zelo kratko.

To obdobje je namreč dolgo v primerjavi z delovno dobo ene generacije.

Vendar je tudi zelo kratko, ko gre za fenomene transformacije družbenoekonomskih odnosov.

Zgodovina razvoja socializma nedvomno kaže, da je mnoge probleme, pa tudi krize, ki so ga spremljale in ki ga z nezmanjšano silovitostjo spremljajo še naprej, povzročil neustrezen odnos do zakonitosti blagovne proizvodnje nasploh in do zakona vrednosti posebej.

Vendar ni niti treba še posebej poudarjati, da so se temeljne slabosti porajale kot posledica dejstva, da se je prvi konkreten socialistični model začel razvijati na bedi in siromaštvu.

Zgodovinska škoda je, da so Leninove ideje NEP-a tako hitro odstopile mesto Stalinovim pojmovanjem o delovanju zakona vrednosti v socializmu v smislu znane primerjave delovanja elementarne elektrike v obliki strele in električnega toka, ki ga je proizvedel in smotrno uporabil človek.

In četudi se je Stalin v svojih znanih tezah v letih neposredno pred svojo smrtjo glede kritike učbenikov politične ekonomije ostro in zelo odločno ograbil od takega pojmovanja vloge in mesta zakona vrednosti, pripisujoč ga neznanju in zablodam nekaterih vodilnih sovjetskih ekonomistov, smemo upravičeno trditi, da so inercija in ostanki takih interpretacij vseeno dajali osnovni ton in pečat razvoju večine dežel s socialistično družbeno ureditvijo.

Vsa prizadevanja za uvajanje družbenoekonomskih reform v povojnem obdobju v različnih deželah s centralistično-plansko ureditvijo, so

bila usmerjena h korekciji pojmovanja zakona vrednosti in k povečanju vloge ekonomskih in tržnih zakonitosti v funkcioniranju gospodarskega sistema.

Toda iskustvo vseh teh prizadevanj in poskusov družbenoekonomskih reform v različnih socialističnih deželah je nedvomno pokazalo, ali bolje rečeno, potrdilo iz teorije in prakse znano dejstvo, da vsak nov korak v smeri povečanja vloge ekonomskih zakonitosti deluje z ogromno silo na razgradnjo moči in vpliva centralistične birokratske strukture, ustvarjajoč predpostavke in prostore za redistribucijo družbenoekonomske moči v korist proizvodnih dejavnikov in subjektov na nižjih ravneh odločanja.

Kolikor je bila posamezna socialistična dežela bolj pripravljena sprejeti, tolerirati in podpirati te procese, toliko so bili tudi poskusi družbenoekonomskih reform dejavnejši in narobe.

Vendar pa ti problemi niso samo idejno-teoretske narave, temveč so najtesneje povezani z zelo odločilnimi in urgentnimi družbenoekonomskimi implikacijami.

V sintetičnem (in nekoliko poenostavljenem) izrazu se ti problemi zvajajo na fenomen učinkovitosti v razvoju socialističnih sistemov.

S tem v zvezi ni pretirano reči, da je kriza sodobnega socializma v neposredni funkcionalni soodvisnosti s problemi učinkovitosti, oziroma – bolje rečeno – neučinkovitosti.

Eno temeljnih protislovij vseh socialističnih družb se kaže v pojavu, da so te družbe materialno vse bogatejše, da pa se v njih ta raven bogastva ne odraža ustrezno v ustvarjanju in dvigovanju temu primernih življenjskih razmer.

Iz te ocene žal ne moremo povsem izvzeti niti Jugoslavije. Tudi mi smo soočeni z dolgoletnim trendom upadanja ekonomske učinkovitosti in družbene rentabilnosti investicij in sredstev.

Druga plat te medalje je padanje stopnje rasti družbene produktivnosti dela.

S tem je povezana še ena pomembna ugotovitev oz. protislovje.

Že vrsto let namreč poudarjamo, da anticipiramo potrošnjo prek velikega deficitarnega financiranja njenih posameznih delov, posebno investicij, kot tudi prek velikega zadolževanja v tujini. Po drugi strani pa glede proizvodnih dejavnikov in uporabljene tehnologije, še posebno pa glede, vsaj formalne, kvalificiranosti našega delavskega razreda ne zaostajamo bistveno za občutno razvitejšimi deželami in gospodarstvi.

Iz tega protislovja nedvomno sledi sklep, da smo bogatejši, kot pa dejansko moremo bogatejše živeti.

Vzrok za to protislovje je isti kot tudi pri drugih socialističnih deželah. Neučinkovitost.

Iz vsega, kar je bilo povedanega, ni preveč težko dognati, da je temeljni vzrok te neučinkovitosti v končni posledici isti, in da se zvaja na neustrezno obravnavo ekonomskih zakonitosti nasploh, posebej na »prepir« z zakonom vrednosti.

Ko gre za Jugoslavijo in naš sistem socialističnega samoupravljanja, je treba resnici na ljubo reči, da sta tovrstna obravnava ekonomskih zakonitosti in omenjeni »prepir«¹ prej deviaciji in deformaciji kot pa opredelitvi.

Toda, bodisi že kakorkoli, ta vprašanja so temeljnega pomena za nadaljnji razvoj socializma tako v svetu kot pri nas.

S tem v zvezi nas nakopičeno razvojno izkustvo v svetu in pri nas, kot tudi ustrezna teoretska posploševanja, pa tudi naša sodobna praksa zelo resno učijo in opozarjajo, da ustvarja vsako nezmerno omejevanje ekonomskih in tržnih zakonitosti, kriterijev in odnosov zelo ugodne pogoje in predpostavke za krepitev etatističnih, birokratskih, tehnomenažerskih, pa tudi centralističnih tendenc.

Skladno s tako naravnostjo razmišljanja moremo zlahka ugotoviti, da so ekonomske zakonitosti, samoupravljanje, učinkovitost in demokratični in humani človeški odnosi medsebojno zelo tesno povezani in sprepleteni, oziroma gredo z roko v roki.

In narobe, oviranje ekonomskih zakonitosti, etatizem, zaostajanje in pojemanje samoupravljanja, kot tudi zaostajanje v razvoju socialistične samoupravne demokracije so ravno tako medsebojno povezani in gredo z roko v roki.

Dolgi časovni trendi uveljavljanja neučinkovitosti in s tem v zvezi kriznih pojavov v mnogih deželah sodobnega socializma, niso ostali brez ustreznega vpliva tudi na idejno-teoretska gibanja.

Namesto Marxovih predvidevanj in Leninovih misli o tem, da mora socializem kot svetovno gibanje v naslednjem obdobju dokazati svoje prednosti in se potrditi na ravni kontinuitete zviševanja družbene produktivnosti dela oziroma na ravni ekonomske učinkovitosti, so se pojavile ideje o tem, da v razvoju sodobnega socializma teh preferenc, glede na nekatere druge, ni treba vedno postavljati v prvi plan.

Kaj to pomeni s stališča Marxove ekonomske teorije in filozofije, ni potrebno posebej komentirati in natančneje razčlenjevati.

Toda tisto, kar je treba in kar se mora komentirati, je dejstvo, da taka stališča implicitno pomenijo priznavanje nemoči in demobilizacijo tistih sil in dejavnikov, ki krčijo pot socializmu kot svetovnemu procesu.

Niti ni potrebno posebno poudarjati, da ti pojavi nimajo nikakršnih vzrokov v neki dejanski in objektivni nemoči ali inferiornosti socialističnega sistema in njegovih modelov, temveč izražajo zgolj okoliščino, da je moč socialistične birokracije tako velika, da se v spopadu med željo po ohranitvi svoje lastne moči in redistribucijo te moči v korist proizvodnih dejavnikov in subjektov, kar je pogoj za reševanje krize in izhod iz nje, raje odloča za ohranitev svojih lastnih pozicij, pa tudi za ceno revizije Marxove ekonomske teorije in filozofije znanstvenega socializma.

Toda omenjena protislovja sodobnega socializma, posebno na področju učinkovitosti in neučinkovitosti, so tako velika, da z velikansko silo pritiskajo na poglobljevanje krize.

Zaradi tega so v vseh teh deželah stalno navzoči tako splošni poskusi kot tudi konkretne iniciative za družbenoekonomsko reformo, ki naj omogočijo večji prostor za ekonomske in tržne zakonitosti.

To so že po naravi stvari zelo težavni in mučni procesi, ki nujno terjajo več iniciative in decentralizirane samoiniciative vseh gospodarskih subjektov in delovnih ljudi v celoti.

V tej luči nam je seveda tudi mnogo bolj razumljivo stališče v referatu generalnega sekretarja CK KP ZSSR na zadnjem plenumu, da je njihova dolgoročna orientacija družbeno samoupravljanje.

Ko gre za Jugoslavijo, bi lahko rekli, da sta ideologija in filozofija naše družbenoekonomske reforme, ki je sicer nismo tako poimenovali, ker ima svoje temelje že v ustavi SFRJ iz leta 1974, podana v dokumentih Kraigherjeve komisije oziroma v Dolgoročnem programu ekonomske stabilizacije.

Povezujoča rdeča nit vseh dokumentov tega programa je upoštevanje ekonomskih zakonitosti in tržnih mehanizmov, kriterijev in odnosov, pri čemer mora biti upoštevano tudi enotno jugoslovansko tržišče in vplivi nanj, posebej pa pariteto cen na domačem in svetovnem tržišču. Ekonomske zakonitosti in blagovnost proizvodnje so koncipirane tako, da morajo prežemati ne samo vse odnose na enotnem jugoslovanskem tržišču, temveč tudi vse strateške predpostavke dolgoročne razvojne politike (posebej glede na vključevanje v mednarodne ekonomske tokove, na vlogo znanosti, tehničnega napredka in strategije tehnološkega razvoja), vse gospodarske sistemske rešitve, vse ukrepe ekonomske politike in vse odnose v sistemu družbene – zlasti razširjene reprodukcije. Ti poudarki imajo poseben pomen glede na to, da smo zabredli v krizo prav zaradi podcenjevanja vloge ekonomskih znanosti v vseh teh segmentih družbene reprodukcije.

V tem kontekstu je težišče sprememb na pogojih gospodarjenja. Te spremembe so naravnane k temu, da se morajo, prek razvoja tržišča in plana, ustvarjati taki pogoji gospodarjenja, v katerih bo moralo biti obnašanje naših osnovnih gospodarskih subjektov, tj. delavcev, organiziranih v temeljne in druge organizacije združenega dela, v temelju določeno z ekonomsko nujno in prisilo, šele marginalno pa z neposredno prisilo države.

Naše sedanje razmere so gotovo povsem v opreki z značilnostmi centralistično-planskih sistemov in gospodarstev.

Druga pomembna sprememba v pogojih gospodarjenja predvideva prekinitev trenda skupinskolastniškega obnašanja pri uspešnih organizacijah in prekinitev socializacije izguž pri neuspešnih.

Tretja pomembna sprememba teh pogojev predpostavlja afirmacijo temeljnega motivacijskega sistema, tj. sistema dohodka v tem smislu, da bo v nasprotju z obstoječo situacijo, največji del rasti dohodka temeljil na kvalitativnih dejavnikih gospodarjenja, komaj marginalni del pa na spremembi relativnih cen.

Pri vsem tem je treba seveda upoštevati, da niti blagovna proizvodnja niti tržišče nista že sama po sebi idealni institucionalni osnovi niti za samoupravni niti za kakršenkoli drugi predpostavljen model socializma.

Kljub temu pa bo treba blagovno proizvodnjo z ekonomskimi zakonitostmi in s tržiščem še naprej resno upoštevati, ker so to zgodovinske, za to fazo razvoja objektivno dane kategorije.

S tem v zvezi nas tako naše izkustvo kot tudi izkustvo drugih uči in opozarja, da sama politična oblast delavskega razreda in družbena lastnina ne moreta odpraviti blagovnega značaja proizvodnje z vsemi njenimi protislovji.

Pri vsem tem je seveda moč govoriti o razlikah in določenih modifikacijah v pojavnih oblikah protislovij blagovne proizvodnje.

V tem kontekstu lahko govorimo posebej takrat, ko gre za protislovje med družbenim delom in zasebnim prilaščanjem.

Ko obravnavamo protislovja blagovne proizvodnje, je treba reči, da tudi delitev po delu ni nikakršen ideal socializma, temveč izraz zgodovinsko danih potreb in nujnosti.

In čeravno smo zelo pogosto nedosledni v uporabi načela delitve po delu in po rezultatih dela (tako zaradi deviacij v sistemu delitve kot zaradi pretirane uporabe kriterija solidarnosti), je treba vseeno reči, da se tudi v uporabi tega načela pojavljajo nekatere objektivne omejitve.

Namreč, če bi hoteli biti popolnoma dosledni v njegovi uporabi, potem bi bile razlike v osebnih dohodkih, pa tudi socialne razlike (utemeljene na dela) znatno večje.

Ko gre za tržišče v razmerah politične oblasti delavskega razreda, družbene lastnine, sistema združenega dela, dohodka in dohodkovnih odnosov, tedaj lahko govorimo tudi o nekoliko spremenjenih okvirih in vsebinah.

To se, po vsem sodeč, nanaša na klasično tržišče kapitala in delovne sile.

Te razlike se pojavljajo zlasti zaradi različnosti v značaju lastnine in motivacijskega sistema.

Toda to je za sedaj še bolj idejno-teoretska opredelitev in politekonomska teza, medtem ko se v praksi pojavljajo tendence tako enega kot drugega tržišča.

Če pa vendar govorimo o tržišču v razvoju sistema socialističnega samoupravljanja, je treba reči, da to ne more biti niti vsemogočno svobodno tržišče 19. stoletja niti perfektno neoklasično tržišče 20. stoletja.

V našem sistemu mora imeti tržišče tudi nekatere značilnosti organiziranega tržišča, upoštevajoč tudi vlogo in politiko tržnih in blagovnih rezerv in politiko zaščite ter politiko vpliva in pritiska svetovnega tržišča in svetovnih cen na naše cenovne paritete. To tržišče mora omogočati, da se cene za največji del proizvodov oblikujejo pod vplivom ponudbe in povpraševanja ob ustreznih pritiskih in vplivih svetovnega tržišča.

Na ta način se bo pod vplivom enotnega jugoslovanskega in pritiskom svetovnega tržišča zmanjševal razpon v cenah posameznih proizvodov in uslug.

Če se gleda teoretsko in če tako koncipirano tržišče funkcionira, bi morale te razlike konec koncev (in brez kakršnihkoli administrativnih intervencij) izginiti.

Nadaljnja značilnost tega tržišča je stimulacija svobodne cirkulacije blaga, dela znanja in sredstev, vključujoč tudi procese združevanja dela in sredstev prek dogovarjanja in sporazumevanja.

Niti ni potrebno posebno poudarjati, da se mora kot bistven segment neovirane cirkulacije blaga, dela in sredstev na enotnem jugoslovanskem tržišču razvijati tudi devizni trg.

Izkustvo dosedanjega razvoja nam nadvomno potrjuje, da brez razvoja tega trga ne moremo dosledno uresničevati niti politike realnega kurza niti politike izvozne ekspanzije. Vse to pa so hkrati tudi bistvene predpostavke gibanja h konvertibilnosti dinarja.

In četudi si teoretsko lahko zamislimo, da bo nadaljnji razvoj sistema socialističnega samoupravljanja v širših časovnih horizontih pripeljal do postopne transformacije tržne konkurence v delovno kooperacijo, kar bi v končni posledici pripeljalo tudi do odprave nekaterih klasičnih značilnosti blagovne proizvodnje, imajo te teoretske predpostavke v tej fazi našega razvoja le obrobni praktičen pomen.

To posebno poudarjamo zato, ker pripelje vsako nasilno pospeševanje tega procesa, tj. vsak poskus negiranja ali preskakovanja tiste vloge, ki jo v tej fazi razvoja objektivno morajo imeti ekonomske zakonitosti in tržišče, do upočasnitve objektivno možnih kriterijev in transformacij.

Če gledamo nekoliko bolj dolgoročno, to upočasnuje gibanje na dolgotrajni mučni poti k osvoboditvi dela.

Če pa gledamo nekoliko bolj kratkoročno, ima to zelo hude posledice tako za učinkovitost gospodarjenja kot za kvaliteto družbenih odnosov.

Zato ni pretirano, če rečemo, da se lahko samo preko bolj blagodejnega delovanja ekonomskih zakonitosti in tržišča – ob ustrezni vlogi sistema samoupravnega družbenega planiranja, v tej fazi razvoja ustvarjajo taki institucionalni okviri in pogoji gospodarjenja, v katerih bodo delavci v združenem delu obvladali celoten dohodek, zlasti pa višek dela in akumulacijo.

Toda taki pogoji gospodarjenja predpostavljajo, da je tudi sistem samoupravnega družbenega planiranja v funkciji spoznanega delovanja ekonomskih zakonitosti.

To pomeni, da more in mora biti sistem samoupravnega družbenega planiranja le nekakšen korektiv v rokah združenega dela in zavestnih subjektivnih družbenih sil za ublaževanje stihijnega delovanja ekonomskih in tržnih zakonitosti, zlasti zakona vrednosti.

Vendar to nikakor ne pomeni, da sistem (planiranja) ne sme imeti tudi usmerjajoče in koordinirajoče ter alokativne funkcije.

V tem smislu si mora sistem samoupravnega družbenega planiranja izbojevati vlogo, da lahko uresniči geslo, da planirati pomeni vnašati elemente znanosti v razvojno politiko.

To velja posebej za vlogo in mesto institucij dogovorov in sporazumov v razvoju sistema socialističnega samoupravljanja nasploh in sistema samoupravnega družbenega planiranja posebej.

Namreč, te institucije se lahko blagodejno uporabljajo samo v funkciji in v okvirih ekonomskih zakonitosti in ekonomskih znanosti.

Sledi sklep, da imajo lahko te institucije zelo pomembno vlogo v razvoju sistema socialističnega samoupravljanja, vendar ne morejo biti nikoli substitut tržnih kriterijev in odnosov.

Fetišizacija institucij dogovora in sporazuma v smislu političnih dogovorov na ravni federacije o tako pomembnih vprašanjih, ki neposredno zadevajo probleme notranje in zunanje likvidnosti, je pripeljalo naše gospodarstvo in družbo v stanje preinvestiranosti in prezadolženosti, ker niso bile upoštevane tudi ekonomske zakonitosti.

Resnici na ljubo je navzlic temu treba reči, da vzrokov tega pojava ne moremo iskati samo v ekonomski sferi, ker je le-ta po svoji naravi multidisciplinarna.

V raziskovanju globljih vzrokov tega pojava ne bi smeli obiti niti vloge subjektivnih sil, četudi to presega okvir in namen teh razmišljanj.

Zato se bomo na koncu omejili samo na sklep, da vprašanje večjega ali manjšega upoštevanja ekonomskih zakonitosti in tržnih kriterijev in odnosov ni vprašanje naše volje.

To je nekaj, kar v tej fazi našega družbenoekonomskega razvoja objektivno obstaja in deluje mimo naše volje.

Kolikor te zakonitosti in to delovanje v smislu spajanja objektivnih zakonitosti družbenoekonomskega razvoja bolj spoznamo in doumemo, toliko bo tudi naše prizadevanje za hitrejši in učinkovitejši razvoj bolj smotrno, uspešno – in narobe.

Glede tega velja spomniti na besede Vladimirja Bakarića, da so ekonomske zakonitosti zares zakonitosti in da kot take tudi delujejo, ali pa niso zakonitosti. Toda te so res zakonitosti in delujejo, pa naj nam to ugaja ali ne, pa naj nam bo to prav ali ne.

Sicer pa ima kriza, s katero se v vse bolj zaostreni obliki v zadnjih časih soočata naše gospodarstvo in družba, svoj sintetični povzročitelj oz. skupen imenovalec – v neupoštevanju ekonomskih zakonitosti, s čimer se že dalj časa vsi strinjamo.

To se nam je hudo maščevalo, vendar bo dejanska cena napak in zablod toliko manjša, kolikor bomo te zakonitosti doslednejše upoštevali v prihodnosti.

Prev. B. Kante

O značaju proizvodnje v socializmu

I

Kot je znano, je vprašanje značaja proizvodnje v socializmu postalo predmet živega zanimanja mislecev že od pojava prvih teorij o socializmu. Praksa socialistične izgradnje ga je še bolj potencirala in tako so se pojavile mnoge dileme.

Znano je, da Marx kot znanstvenik (kar velja tudi za Engelsa) ni rad pisal o bodoči socialistični oziroma komunistični družbi, ni rad »dajal receptov za kuhinjo bodočnosti«. Toda nekaj malega je vendar napisal: prvič, ob znanstveni analizi kapitalističnega načina proizvodnje, kažoč, kako se lahko razrešujejo nekatera nasprotja kapitalizma in kakšne rešitve se lahko pričakujejo po tem; drugič, ob obravnavanju nekaterih izkušenj pariške komune, in tretjič, ko je kritiziral nekatere postavke drugih teoretikov o bodoči družbi.

Bila bi medvedja usluga Marxu in njegovi znanstveni teoriji (tisti, ki jo je praksa potrdila), še posebej pa medvedja usluga izgradnji socializma, če bi danes, sto let po Marxovi smrti, trdili, da je precizno definiral socialistične proizvodne odnose. Če izhajamo iz tega, da je teorija miselno preizkušena praksa, da je praksa kriterij resničnosti ali neresničnosti teorije, tj. iz tega, da gre pot spoznanja od konkretnega opazovanja k abstraktnemu mišljenju in od njega spet v prakso, potem je jasno, zakaj se nekatere Marxove postavke o socializmu niso pokazale za pravilne – ker niso bile zasnovane na analizi prakse, ki je takrat še ni bilo.

Če se danes trdi, da je vse, kar je Marx napisal o socializmu, pravilno, in da se pri tem ignorirajo izkušnje socialističnih dežel, potem je to pravi dogmatizem. Nепreverjene postavke (hipoteze) mislecev ne bi smele določati družbenega življenja, temveč narobe, družbeno življenje mora določati znanstveno teorijo kot miselno preizkušeno prakso.

Kot je pokazalo izkustvo nekaterih socialističnih dežel, je v razmerah dominacije političnega voluntarizma mogoče regulirati družbeno življenje po nepreverjenih postavkah najvplivnejših posameznikov za določen, na srečo relativno kratek čas, vendar ob velikanski škodi za določeno družbo. Vendar sem prepričan, da se to ne more imenovati znanstveno vodenje družbe, temveč nesrečna avantura, ki jo je doletela in ki jo je treba preseči, da bi družba obstala in napredovala.

Na žalost tako teorijo kot prakso socializma v mnogočem odlikuje dogmatizem, kar je večino sodobnih socialističnih dežel privedlo v veliko krizo, predvsem na gospodarskem področju.

Na primer, v Sovjetski zvezi so ob obravnavanju projekta sedanje ustave (sprejete leta 1977) obstajali predlogi, da se dovoli povečanje

kmetijskih površin, ki jih kolhozniki, delavci in uslužbenci uporabljajo kot ohišnice (do tedaj okrog 1% kmetijskega zemljišča), da bi se povečala ponudba kmetijskih pridelkov (ker se, ko gre za nekatere pridelke, z ohišnic dobiva tudi preko tretjine tržnih viškov) in s tem ublažilo njihovo kronično pomanjkanje. Toda ocenjeno je bilo, da bi bila to koncesija privatnemu sektorju in škoda za socializem, in predlogi niso bili sprejeti. Zdi se, da je bolje biti lačen, kot narediti koncesijo privatnemu sektorju, tj. povečati ohišnice.

Ali, na primer, pogledjmo pri nas odnos do drobnega privatnega sektorja. Navzlic jasnim pozitivnim opredelitvam v vrhovnih vodstvih (v zadnjem času), prihaja v praksi do silovitih odporov. Zemljiški maksimumi v zasebnem kmetijstvu se trdoglavo ohranjajo (v večini primerov) na ravni, ugotovljeni pred tridesetimi leti in to v okoliščinah, ko velike kmetijske površine ostajajo neobdelane in ko primanjkuje mnogih kmetijskih pridelkov. Proti vse večji tendenci k uravnilovki v delitvi osebnega dohodka v okviru delovnih kolektivov se ničesar ne stori, čeravno je jasno, da je le-ta ena izmed najpomembnejših dejavnikov, ki v zadnjih letih vodi do tega, da ima pri nas stopnja rasti produktivnosti dela negativen predznak. Nasprotno, nekateri ukrepi ekonomske in socialne politike vse bolj vodijo k uravnilovki.

Toda naj se vrnem k temi mojega prispevka. Po slabem izkustvu sovjetske republike v obdobju vojnega komunizma ter nič boljšem izkustvu Kampučije v času Pola Pota in Kitajske v času kulturne revolucije, je popolnoma jasno, da je za socializem nevzdržna Marxova postavka, ki se glasi: »V kolektivistični, na skupni lastnini produkcijskih sredstev temelječi družbi producenti svojih produktov ne menjavajo; prav tako se tudi delo, potrošeno za produkte, ne pojavlja kot vrednost teh produktov, kot neka njihova stvarna lastnost, ker zdaj – v nasprotju s kapitalistično družbo – individualno delo ni več po ovinku, marveč neposredno sestavni del celotnega dela«,¹ Resnici na ljubo, Marx svojih »Obrobnih pripomb k programu nemške delavske stranke« niti ni hotel objaviti niti ni tega storil ko je bil še živ, tako da je iz tega očitno, kakšen pomen je pripisoval temu svojemu tekstu. Vendar so bile te »Obrobne pripombe...«, kot je znano, objavljene šele leta 1933 kot brošura pod naslovom »Kritika gothskega programa« in temu tekstu nekateri teoretiki in politiki pripisujejo pomen, ki ga le-ta vsekakor nima, česar se je zavedal tudi Marx – kar izhaja iz prej navedenega.

Neblagovni značaj proizvodnje v socializmu je predvideval tudi Engels.²

Lenin je pisal: »Kar se tiče socializma, je gotovo, da ga karakterizira uničenje blagovne proizvodnje«. »Dokler obstaja menjava, je o socializmu smešno celo govoriti«.³

¹ Kritika gothskega programa, MEID IV, Ljubljana 1968, str. 491.

² Glej Anti-Dühring, Ljubljana 1979, str. 263–264.

³ V. I. Lenin: PSS⁵ 17, str. 127 in PSS⁵ 43, str. 276.

Prepričan sem, da je vse manj razlogov, da se sumi v pravilnost postavke, po kateri bo konec meščanske družbe pomenil tudi konec blagovnega značaja proizvodnje. Težave so nastale, ko je prišlo do napačne razlage, kdaj se končuje razredna meščanska družba. Ko je z zmago velike oktobrske socialistične revolucije delavski razred prevzel politično oblast, se je menilo, da je to konec meščanske družbe in začetek odpravljanja blagovno-denarnih odnosov. Toda pojavile so se težke ekonomske posledice tega ukrepa, prišlo je do velikih razočaranj.

Veličina Lenina se, poleg drugega, vidi tudi v tem, da je javno nastopil proti zablodi, ki ji je tudi sam podlegel, in se je zavzel za novo ekonomsko politiko, za razvoj tržnega gospodarstva, za upoštevanje objektivnih zakonitosti gospodarskega življenja.

Lenin se zavzema za tako gospodarsko planiranje, ki bo čim bolj osvobojeno voluntarizma, s katerim se bo zavestno upoštevalo delovanje objektivnih zakonitosti, da bi bili rezultati ekonomske aktivnosti čim boljši. O tem nam najbolje govori njegova aktivnost v zvezi s pripravo plana GOELRO. V tej zadevi je angažiral najbolj sposobne znanstvene kadre; vse je bilo narejeno temeljito in z veliko pozornostjo. Če bi bil tudi kasneje na takšen način obravnavan odnos med planom in tržiščem, če ne bi prišlo do kipenja političnega voluntarizma in raznih improvizacij, sem prepričan, da socializem danes ne bi trpel zaradi tako velikih ekonomskih in drugih problemov. Kot je znano, se od leta 1928 na planiranje začena gledati drugače, v njem je vse bolj prisoten subjektivizem birokratskih struktur, ki so ga neogibno spremljale mnoge napake.

Na temelju zelo negativnih izkustev takega odnosa do objektivnih ekonomskih zakonitosti, do tržnega značaja gospodarjenja, je moralo priti glede dogmatskih podmen do otreznjevanja. V teoriji in praksi se začena dajati večji pomen blagovnemu značaju proizvodnje in tako se pojavljajo tudi koncepcije o baje novi zgodovinski obliki blagovne proizvodnje, o »socialistični« blagovni proizvodnji, ki ji nekateri naši ekonomisti dodajajo tudi atribut »samoupravna«. Ravno tako se tudi pojavljajo koncepcije, v katerih se precenjuje pomen tržišča in zapostavlja pomembnost planiranja, itn.

Naš gospodarski sistem in ekonomska politika sta se v zadnjih letih znašla v precepu med tržiščem in planom in po pravici se poudarja, da naše gospodarstvo ni niti tržno niti plansko in da je – poleg drugega – zaradi tega moralo priti do sedanje zelo resne ekonomske krize.

II

Temeljni vzrok blagovnega značaja proizvodnje je vsekakor delovanje zakona ekonomije, družbene zakonitosti. Na določeni stopnji razvoja proizvodnih sil, ki do danes ni nikjer presežena, ta zakon deluje v obliki zakona vrednosti, pri čemer se individualni delovni časi zvajajo na druž-

beno potreben delovni čas. S tem se najboljši proizvajalci nagrajujejo, najslabši pa kaznujejo. Do danes in v dogledni bodočnosti je to najpomembnejši motor ekonomskega napredka ne le v razvitih kapitalističnih deželah, temveč tudi v socialističnih državah.

Zakon sorazmerne delitve skupnega fonda družbenega dela izhaja iz zakona ekonomije družbenega dela. Sorazmerja v proizvodnji med posameznimi vejami, ki so se vzpostavljala preko mehanizma tržnih cen, so vzpodbujala napredek, toda danes to vse manj drži. Dosedanji razvoj proizvodnih sil je pokazal, da je zavestno, ex ante, vračunavanje zakona ekonomije družbenega dela najprej in v največji meri mogoče ravno na tem področju. Spontano vzpostavljanje sorazmerij v nizu sektorjev povzroča velike izgube, ki so za moderne družbe nesprejemljive. Spoznanja o nujnih proporcijah v gospodarskem življenju se lahko v praksi dejansko uporabljajo in v tem je – po mojem mišljenju – največji pomen planiranja.

Na temelju uporabe dosežkov sodobne znanstvenotehnične revolucije so razvite kapitalistične dežele danes dosegle tako stopnjo razvoja proizvodnih sil, da bi se nekatera pomembna sorazmerja morala vzpostavljati na mednarodni ravni. Niti tržišče niti dosedanja državna regulativa v okviru posameznih dežel ne omogočata uspešnega razreševanja nekaterih problemov iz tega področja in tako je prišlo do krize svetovnega kapitalističnega gospodarstva. Med tremi velikimi središči sodobnega kapitalizma – ZDA, Zahodno Evropo in Japonsko – so prisotna izrazita ekonomska nasprotja. Zato ni na vidiku mednarodnega reguliranja nekaterih sorazmerij v gospodarstvu in niti skorajšnjega izhoda iz obstoječe ekonomske krize.

Po mojem mišljenju do danes ne obstaja niti en znanstveni dokaz, ki bi upravičil uporabo atributa »socialistična« oziroma »samoupravna« pred pojmom blagovna proizvodnja. Pravilno je reči blagovna proizvodnja v socializmu oziroma blagovna proizvodnja v pogojih socialističnega samoupravljanja.

Kar se tiče razvoja proizvodnih sil, je ogromna večina socialističnih dežel še vedno zelo daleč od ravni, ki je že dosežena v visoko razvitih kapitalističnih državah. Zaradi tega ni mogoča nekakšna nova oblika organizacije družbenega življenja, posebno gospodarskega, ki bi bila uspešnejša od tiste, dosežene v kapitalizmu. In ne samo to. Nekatere visoko razvite kapitalistične dežele, kot na primer Švedska, imajo v svoji socialni politiki v najširšem pomenu tega pojma več sestavin družbenih odnosov, ki bodo odlikovali bodočo komunistično družbo, kot kakršnakoli današnja socialistična država. Dosedanje izkustvo je pokazalo, da je socializem določena intervencija v meščansko družbo, da bi se hitreje presegle nekatere njene slabosti v deželah, kjer je z revolucijo zrušena oblast kapitala, seveda s stališča interesov večine. O nekakšnih korenitih spremembah v družbenih odnosih ne more biti niti govora, razen v spisih ideologov-dogmatikov in utopistov, ki proklamirano in željeno prikazu-

jejo kot udejanjeno, kar nima zveze z dejanskostjo. Omenjena intervencija je včasih bolj ali manj uspešna, včasih pa, na žalost, tudi povsem neuspešna. Težnja, da se izgrajujejo novi družbeni in proizvodni odnosi, ima določen vpliv na pogoje delovanja zakonitosti blagovne proizvodnje, vendar to ni takega pomena, da bi se lahko pojavile nekatere nove zakonitosti in nekatere nove značilnosti blagovne proizvodnje, ki bi upravičevale uporabo omenjenih atributov.

III

Konkretnije govoreč o nujnosti blagovno-denarnih odnosov v socializmu, je treba najprej pokazati na značaj dela kot ekonomsko glavnega dejavnika proizvodnje. Delo v socializmu še ni prva življenjska potreba človeka, temveč predvsem sredstvo za življenje. Le-to je po mnogo čem heterogeno. Zelo so pomembne razlike v vsebini in posebno v značaju umskega in fizičnega, enostavnega in zapletenega, lahkega in težkega dela. Velika socialna neenotnost dela pogojuje, da je delo za večino ljudi sredstvo za življenje. Odtod tudi osebni interes delavca, da na temelju dela dobi čimveč sredstev, s katerimi bo zadovoljeval svoje potrebe.

Različne oblike dela se ne morejo neposredno meriti z isto fizično mero – delovnim časom. Razlike, povezane z značajem in socialno neenakostjo dela, napeljujejo na nujnost uporabe posrednih, blagovno-denarnih oblik v gospodarstvu socialistične družbe. V kolikor se proizvodi izdelujejo s socialno heterogenimi deli, ni drugega načina, da se le-ta ekonomsko izrazijo, razen preko zvajanja na kvalitativno enorodno abstraktno delo, pri čemer zapletena in težka dela veljajo kot multiplicirana enostavna in lahka dela, kar je možno le tedaj, ko se ekonomske dobrine pojavljajo v obliki blaga.

Materialni interesi ljudi izhajajo neposredno iz življenjske nuje, da se zadovoljujejo njihove potrebe. Samo ti interesi lahko v današnjih razmerah vplivajo na ljudi, da delajo. Materialna zainteresiranost je torej prvi notranji impulz za človekovo delo. Drugi impulz je moralne narave. Le-ta bo postal primaren šele tedaj, ko bo delo spremenilo svoj današnji značaj rutinske dejavnosti in postalo ustvarjalno, kar se nejasno očrtuje skozi razvoj kibernetike.

Družbena priznanja kot vzpodbuda za delo so tudi danes zelo pomembna le za majhno število ljudi. Občutki človeka, ki jih razvijajo družbene pohvale, se ne porajajo iz egoizma, temveč izražajo moralno zrelost osebnosti.

Delitev sredstev osebne potrošnje po delu je nujna kot sredstvo povezovanja materialnih interesov posameznika in družbe, kot ukrep ekonomskega vpliva na interese proizvajalcev s ciljem čim popolnejšega zadovoljevanja potreb družbe preko povečevanja učinkovitosti proizvod-

nje. Diferenciacija osebnih dohodkov z uporabo delitve po delu vpliva ne le na povečevanje učinkovitosti dela vsakega posameznika, temveč tudi na smotrnejšo delitev delovne sile.

V zvezi z zgoraj omenjenim je tudi nezadostna podružbljenost proizvodnje, zaradi česar gospodarsko planiranje nima možnosti, da bi ustrezno izrazilo objektivni proces razvoja proizvodnje. V takih razmerah se niti delo ne more izražati drugače kot sredstvo za življenje in tako je nujna tudi delitev po delu.

V razvoju proizvodnih sil je nujno čim boljše kombinirati pozitivne učinke, ki jih dajejo blagovno-denarni odnosi in delovanje zakona vrednosti po eni strani in plansko vzpostavljanje proporcev v narodnem gospodarstvu po drugi strani.

IV

Kar se tiče sedanje situacije v naši deželi, je treba reči, da je prišlo do množičnega ignoriranja objektivnih zakonitosti tržnega gospodarstva, pri čemer se vse manj upošteva delo kot temelj družbenih in ekonomskih odnosov.

Fundamentalno načelo, iz katerega bi morala izhajati neka socialistična družba, je načelo dela kot temelja eksistence in napredka družbe in posameznika, tj. načelo, po katerem so delo in njegovi rezultati temeljni kriterij vrednotenja ljudi in institucij, načelo, da so samo delo in njegovi rezultati temelj za prisvajanje dohodka in osebnih dohodkov, načelo, da se samo z delom ustvarjajo ekonomske vrednosti. Toda pri nas je v praksi to načelo skoraj v vseh oblikah odrinjeno, tj. delo vse bolj izgublja lastnost glavnega dejavnika vrednotenja prispevka posameznika in kolektiva k družbeni skupnosti.

Na primer, denarna masa se je ustvarjala na lahek način, brez kakršnekoli povezave z vloženim delom in njegovimi rezultati – da bi se pokrivali deficiti v proračunih družbenopolitičnih skupnosti, deficiti v megalomanskih investicijskih podvigih, katerih inspiratorji so najpogosteje zunaj združenega dela v gospodarstvu, deficiti v SIS-ih, izgube in drugo.⁴ S tem je popolnoma ignorirano delo kot ustvarjalec ekonomske vrednosti. Ustvarjal se je nezdrav denar, ki je bil vse manj mera vrednosti, v katerega se je vse bolj izgubljalo zaupanje. Delal se je videz, da se vsi problemi lahko rešujejo s tiskanjem denarja, kar je nedvomna zabloda.

Drugi primer je nepremišljeno zadolževanje v tujini – brez zadostne skrbi, kako se bodo izkoristili dobljeni krediti, brez zadostne skrbi, kako se bo vračal dolg z obrestmi. Zdi se, da so tisti, ki so jemali tuje kredite, računali, da bo nekdo drug, ne pa oni, vračali kredite in plačevali obresti. Ta drugi je v skrajnem primeru celotna naša dežela. Tudi tukaj je

⁴ V Ninu z dne 24. 4. 1983, str. 7 se navaja podatek, da je pri nas v prometu menic brez kritja v vrednosti okrog 150 milijard dinarjev.

odrinjeno načelo dela; prišlo je do velike zablode, kajti niti ena družba ne more, navzlic vsemu, v daljšem obdobju živeti na račun tujega dela, temveč samo na račun lastnega dela.

Socializacija izgub in skoraj vseh napak pri nas ravno tako popolnoma razveljavlja delo kot temelj družbenega življenja in odgovornega obnašanja. V imenu načela solidarnosti se stalno jemlje tistim, ki dobro delajo, da bi se pokrivale vsakršne napake in izgube tistih, ki slabo delajo. S tem se dosega dvojna destimulacija: tisti, ki dobro delajo, imajo od tega vse manj koristi, ker se jim vse več jemlje, tisti pa, ki slabo delajo, ne nosijo posledic, ki bi nanje vplivale, da bi se zbudili, da bi začeli dobro delati; lahko še naprej eksistirajo v slabem delu ali nedelu, pri čemer niso redki niti primeri, da so njihovi osebni dohodki celo večji od tistih, ki dobro delajo in pokrivajo njihove izgube.

Pojav, da se z dviganjem cen povečuje dohodek posameznih gospodarskih subjektov in celotnih vej, je množičen, Zelo se je razširilo tako imenovano parazitsko gospodarjenje s pomočjo cen, ki mu v mnogočem botrujejo družbenopolitične skupnosti in njihove upravljalne strukture. V primarni delitvi, ki se dogaja skozi mehanizem cen, so prisotni vse večji disproporci med vloženim delom in realiziranim dohodkom, kar povzroča številne in zelo negativne posledice. Razlike med vejami v povprečnih osebnih dohodkih so pri nas večje kot v kakršnikoli drugi deželi na svetu.

»Neverjetno je, vendar resnično in znanstveno dokazano, da se za enako delo v naši deželi prejemajo zelo različni osebni dohodki. Tako, na primer, se zaslužek zdravnika specialista giblje v razponu 1:9,67, trgovskega potnika 1:6,80, aviomehanika 1:3,21, bibliotekarja 1:3,53, elektrotehnika 1:15,44, livarja 1:4,44, snažilke 1:16,53 in tako naprej.

To kaže, koliko so osebni dohodki odvisni od veje, dejavnosti, delovne organizacije, ali gre za ‚bogato‘ ali za ‚siromašno‘ »hišo«.⁵

V okviru delovnih kolektivov je v delitvi osebnega dohodka vse bolj izražena tendenca k uravnilovki. Davek na celoten prihodek občanov, drugi davki in ukrepi ekonomske in socialne politike s svoje strani podpirajo tendenco k uravnilovki. Pri nas je ustvarjalno in proizvodno delo vse slabše nagrajeno. Boni za bencin in za razna druga blaga so ravno tako izraz vse močnejše tendence k uravnilovki.

V razmerah množičnega ignoriranja dela kot ustvarjalca ekonomskih vrednosti na vseh družbenih ravneh neogibno cvetejo vsakršne vrste špekulacije in bogatenje posameznikov na tej osnovi.

Devalvacija ekonomskih kriterijev je neogibno privedla do kršenja pravnega reda in moralnih norm.

Pri nas sta že več let obrestna mera za dinarsko varčevanje in obrestna mera za potrošniške in vse druge domače kredite znatno manjši od stopnje inflacije.⁶ Na ta način se vse pomembnejši del dohodka tistih, ki varčujejo,

⁵ Borba, 2.-3. 4. 1983, str. 4.

⁶ Po podatkih, ki jih navaja dr. Srboljub Jović, se je realna obrestna mera v industrijsko razvitih deželah v zadnjem obdobju gibala okrog plus 2%, pri nas pa je bila v zadnjih dveh letih pod minus 20% (glej Danas, 26. 4. 1983, str. 37).

preliva brez dela v korist tistih, ki jemljejo domače kredite. To je nova oblika eksploatacije, ki ima daljnosežne ekonomske posledice: dinarski prihranek je bolje potrošiti za kar si bodi, kot pa da ga uničuje inflacija, kar povzroča dodatni pritisk povpraševanja in povečanja cen; kredit je bilo treba vsekakor jemati, kajti vse večji del le-tega si je dolžnik brezplačno prisvajal, ker je bila realna obrestna mera vse manjša od ničle. S tem se je destimuliralo varčevanje in vzpodbujalo jemanje dinarskih kreditov ob odsotnosti ekonomske stimulacije, da se le-ti čim racionalneje izkoristijo (tj. ni zdrave investicijske politike) – kar vse nasprotuje elementarni logiki razumnega gospodarjenja. To je eden od najpomembnejših razlogov prevelike kreditne zadolženosti mnogih naših organizacij združenega dela kot tudi drugih subjektov, zaradi česar notranja nelikvidnost že preti z zelo resnimi posledicami. To je posebno potencirano z dejstvom, da so bili v zadnjih letih dinarski krediti pokriti iz emisije, ki ni imela realnega ekonomskega temelja.

Množično zapostavljanje dela kot kriterija vrednotenja ljudi in institucij, njegovo negiranje kot ustvarjalca ekonomskih vrednosti, kot temelja za prisvajanje dohodka in osebnih dohodkov nas nedvomno vodi, poleg drugih dejstev, v vse globljo krizo, v enakost v siromaštvu, v »komunizem siromašnih«, kar ni in tudi ne more biti cilj socialistične preobrazbe družbe. Včasih se pojavljajo tudi gledišča, da je najboljši komunist tisti, ki nima ničesar, kar je tipična ideologija »primitivnega komunizma«, ki ga je Marx zasmehoval.

Zapostavljanje načela dela in zloraba načela solidarnosti je privedla do novih oblik eksploatacije človeka po človeku. Konec koncev dobre delavce eksploatirajo nedelavci in špekulanti raznih vrst.

Eden od najpomembnejših pogojev, da bi naša družba izšla iz obstoječe krize, ki ji vse bolj preti, je vsekakor tudi to, da se takoj, na vseh ravneh in v vseh oblikah reafirmira delo kot temelj življenja in napredka tako posameznika kot različnih družbenih skupin. Na prizorišče družbenega življenja mora vse bolj prihajati avtoriteta dela, vse manj pa mora biti prisotna avtoriteta birokratske in tehnokratske moči. Kot je znano, je Marx socialistično družbo pogosto okvalificiral kot družbo dela.

Da bi se vse to udejanilo, je nujno potrebno upoštevanje objektivnih ekonomskih zakonitosti, je nujna konkurenca proizvajalcev skozi delovanje tržnega mehanizma, vendar tudi plansko vzpostavljanje proporcev v narodnem gospodarstvu.

Pri nas so se pojavila tudi gledišča, da je naša družba – menda – obvladala vse objektivne ekonomske in družbene zakonitosti in da se celotno družbeno življenje lahko regulira s predpisi. K temu je precej prispevala številna in uradno priznana literatura o imaginarnem svetu vsesplošnega dogovarjanja in sporazumevanja, kar nima zveze z dejanskim življenjem. Na temelju take orientacije je pri nas v zadnjih letih prišlo do ignoriranja tržnih in drugih zakonitosti, prišlo je do zanemarjanja bistvenih sestavin blagovne proizvodnje in tako se je močno razširil

voluntarizem in subjektivizem, ki nam povzročata ogromno ekonomsko škodo.

Ker omenjena gledišča niso pravilna, kajti niti naša niti katerakoli druga sodobna družba ni še odkrila, kaj šele obvladala vse objektivne zakonitosti, je v sporazumevanju in dogovarjanju v veliki meri prišel do izraza subjektivizem in voluntarizem udeležencev sporazumov in dogovorov; ti so se zelo pomnožili in se najpogosteje ne spoštujejo v odvijanju gospodarskega in družbenega življenja; zato so, poleg drugih razlogov, vse pogostejši administrativni ukrepi državnih organov, ki so tudi često zasnovani na subjektivizmu in voluntarizmu, tako da je prišlo tudi do inflacije državnih predpisov.

Ignoriranje objektivnih ekonomskih zakonitosti in naraščanje voluntarizma in subjektivizma je privedlo do tega, da nimamo realne amortizacije, realne obrestne mere, realne cene za uporabo družbenih sredstev, realnega deviznega kurza in realnega formiranja cen blag in uslug. V takih razmerah se neogibno krepi policentrični etatizem, ki vse bolj odriva samoupravljanje.

Naj končam. Reafirmacija blagovno-denarnih odnosov, tržnega gospodarstva z vsemi njegovimi parametri, je nujna predpostavka ekonomskega in vsakršnega napredka naše družbe.

Prev. B. Kante

STIPE ŠUVAR

Vladimir Bakarić – teoretik in borec revolucije

Naše komunistično gibanje je v več kot šestih desetletjih obstajanja in delovanja dalo veliko število zelo sposobnih ljudi, ki so bili ne le praktični revolucionarji, temveč tudi miselni arhitekti in vizionarji ter so marksistično misel znali uporabljati v družbenih razmerah v lastni deželi in hkrati prispevati k njeni aktualni plodovitosti v svetu.

Vladimir Bakarić je nedvomno eden takih ljudi. Potrdil se je kot eden najpomembnejših marksističnih teoretikov, ki so zrasli v našem komunističnem gibanju, in hkrati kot taka osebnost, ki v sebi združuje vizijo misleca in sposobnost revolucionarnega praktika.

V vsem tistem, po čemer obstaja in po čemer je v sodobnem svetu tudi priznana jugoslovanska teorija in praksa socializma, je tudi velik prispevek Vladoimirja Bakarića. Po tem se je uvrstil v velikane jugoslovanske socialistične revolucije. Pridobil si je tudi mednarodno afirmacijo ne le kot eden vodilnih politikov in državnikov socialistične Jugoslavije, neodvisne in neuvrščene dežele, ki razvija socialistično samoupravljanje, temveč tudi kot marksistični mislec, ki ima kaj povedati o socialističnem izkustvu svoje dežele, vendar tudi o razvojnih problemih sodobnega sveta, o epohalnih gibanjih in dogajanjih. V tem smislu so mu radi prisluhnil in ga zelo spoštovali tudi drugi, vsi tisti v komunističnih, socialističnih in narodno-osvobodilnih gibanjih, ki so odprti za tuja mišljenja in ki jim je do nadaljnjih revolucionarnih in naprednih sprememb v svetu. In ne le pri njih. Cenili so ga in spoštovali tudi pametni ljudje in politiki meščanske družbe, s katerimi se je srečeval in pogovarjal v svoji bogati, večdesetletni aktivnosti politika in državnika.

Vladimir Bakarić je imel leninsko sposobnost, danes vse redkejšo, da se teorija uporablja v praksi in da se iz prakse oblikujejo nova teoretska spoznanja.

Teorije ni krojil po meri prakse, vendar tudi ni vztrajal, sektaško in slepo, niti na knjižnih dogmah ne glede na tokove stvarnosti. V njegovem delu in življenju ni bilo – zaradi okoliščin in časa, vendar tudi po njegovi lastni zaslugi – skušnjave: ali biti le teoretik, ki stvari opazuje s strani in od

nekod iz zavetrja, z razdalje, v vlogi brezprizivnega sodnika s kake katedre, ki ima, glejte, pravdorek, in če družbena praksa ni v skladu z njegovim mišljenjem, potem tem slabše zanjo, ali pa biti samo čisti pragmatik, ene vrste tehnolog politične prakse, ki jo preišljajo drugi ali pa nihče. Je tako mislil kot tudi deloval, mislil, da bi deloval, iskal odgovore na vprašanja, ki jih vsiljuje protisloven razvoj tako naše družbe kot sodobnega sveta. In teh odgovorov ni iskal, da bi izrekal sodbo dejanskosti, zavzemal stališče moralistične indignacije, da bi si pral roke pred vsem, temveč da bi bil z močjo in disciplino revolucionarja, ki ne prenaša nobene malomeščanske zmršenosti, filistrskega radikalizma, ki se skriva tako izza revolucionarne poze kot marksistične fraze, ustvarjalno angažiran tako s teoretskimi kot s povsem praktičnimi, dnevnimi nalogami revolucije, revolucionarnih sprememb.

Za stvar revolucije se je opredelil v mladosti, ne da bi ga v to silili niti socialno poreklo, niti družinska beda in revščina, niti to, da ne bi imel možnosti narediti meščansko kariero. Vselej dosleden, neomajen, do konca tako miselno kot praktično angažiran pri delu naše revolucije, je zrasel v enega najbližjih Titovih soborcev, v eno največjih osebnosti naše partije, v arhitekta naše še neizkušene poti, na kateri se srečujemo z mnogimi težavami in delamo tudi veliko napak, vendar tudi dosežemo veliko uspehov in odpiramo trajno revolucionarno perspektivo.

V kratkem pogledu je težko celo tudi naštetih vse tisto, kar je Vladimir Bakarić dal kot svoj prispevek k marksistični misli in sploh k družbenim znanostim, teoriji jugoslovanske socialistične revolucije in posebno teoriji socialističnega samoupravljanja.

Napisal ni niti enega sistematskega znanstvenega dela. Nekatere poglobljene študije, kot npr. *Problemi zemljišne rente u prelaznoj etapi*, *Prednacrt ustava i raspodjela*, *Pitanja razvoja i izgradnje samoupravnih proizvodnih društveno-ekonomskih odnosa i zadaci Saveza komunista na tom području* (prispevek za izdelavo platforme za pripravo stališč in sklepov 10. kongresa ZKJ), so ostale ali nedokončane ali pa so nastale prigodno. Zavzet z državnimi in političnimi obveznostmi, ni imel časa, da bi se ukvarjal s sistematičnim znanstvenim delom, kot to dela profesor na kaki fakulteti ali raziskovalec v inštitutu. Vendar to ne pomeni, da teoretski opus Vladimirja Bakarića ni tako pomemben, vsebinski in impozanten, njegova misel pa poglobljena, zaokrožena, jasna in vselej zasnovana na osnovnih marksističnih spoznanjih, ki jih je tudi sam dogajal in dopolnjeval. Ta opus je razmetan v nekaj stotin člankov, nastopov, predavanj, govorov in pogovorov, vse tam od članka v »Izrazu«, katerega je tudi urejeval, leta 1939 pod naslovom »Nekoliko riječi o perspektivama napretka naše seljačke domovine« pa do nastopov in govorov, zbranih v njegovih zadnjih brošurah *Tito, Kardelj i revolucija* (1980) in *O ekonomskom i društvenom razvoju i nekim međunarodnim temama* (1982).

Vladimir Bakarić je bil izvrsten poznavalec Marxovega dela in metode. In nihče med našimi marksisti in teoretiki ni bolje poznaval Marxa,

vendar ne v smislu stresanja citatov napamet, temveč v smislu aplikacije Marxovih znanstvenih odkritij in njegovih posameznih formulacij in metodoloških postopkov na sodobno družbo. Ravno to, ker nikoli ni bil katedrski marksist, je Vladimirju Bakariću omogočalo, da je – sledeč Marxu – tako eksaktno kot živo analiziral probleme družbenega razvoja in da je formuliral lastna, izvirna spoznanja.

Tisto, s čemer se je Vladimir Bakarić največ ukvarjal v svojih razmišljanjih in v svojem pisanju v zadnjih desetletjih, tvori ogrodje v pravkar natisnjenih štirih zvezkih njegovih izbranih del *Socialistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, ravno tako pa tudi v prejšnjih zbirkah njegovih tekstov v izdaji. Školske knjige: *Društvene klase, nacije i socijalizam*. Njegova knjiga *O problemima sela i poljoprivrede*, ki je izšla že pred dvema desetletjema, uokvirja tudi tretjo glavno temo njegovega znanstvenega in publicističnega dela.

Poskušajmo, znotraj teh splošnih tematskih razponov, izločiti glavne teme, s katerimi se je ukvarjal Vladimir Bakarić, in hkrati naznačiti, v čem je njegov prispevek k socialistični teoriji ravno v obravnavi teh tem.

Problem ali problemi družbene reprodukcije neprestano – in lahko se reče najbolj – zaposlujejo Vladimirja Bakarića. To se vidi že tudi po tem, da so v njegovih delih in nastopih najpogostejši pojmi: proizvajalne sile, sredstva proizvodnje, sredstva dela, (neposredni proizvajalec, delavec, delavski razred, delovni človek, družbeni proizvod, družbena sredstva, proizvodnja, podjetje, družbeni odnosi, ekonomski (gospodarski) sistem, ekonomski (gospodarski) razvoj, vrednost, zakon vrednosti, presežna vrednost, delo, delovna sila, potrebno delo, presežek dela, proizvodnost dela, blago, tržišče, cena, akumulacija, investicije, denar in emisija denarja, dohodek, potrošnja, razdelitev, lastništvo, planiranje. To so torej pojmi marksistične politične ekonomije oziroma Marxove kritike buržoazne politične ekonomije. Z njimi danes mnogi zlahka ravnaajo. Vladimir Bakarić je pravzaprav skop v njihovi uporabi, ravno zato, ker jih vselej uporablja ustrezno, da bi poiskal odgovor na najbolj osnovno med osnovnimi vprašanji socialistične teorije in prakse: kako naj se socializem razvija z delovanjem zakonitosti kapitalističnega proizvodnega načina, ki jih nujno podeduje, vendar pa tudi z zavestnim vnašanjem elementov združevanja, delitve in menjave dela, s katerimi se te zakonitosti odpravljajo in gre družba v smeri asociacije neposrednih proizvajalcev.

V prvi, državlastniški fazi socializma, pa tudi v kasnejših fazah začetkov socialističnega samoupravljanja, poudarja Bakarić v svoji analizi že prehojenih etap našega socialističnega razvoja, so od delavca ločena vsa sredstva, ne pa samo presežna vrednost, šele z ustvarjanjem odnosov združene dela gre za to, da razpolaganje in upravljanje z vsemi družbenimi sredstvi preide na samoupravne asociacije združenega dela, s čemer se spočenja proces odprave presežne vrednosti. Vladimir Bakarić v tem smislu spominja, da gre za tisto, kar je Marx razumel pod spreminjanjem

presežka družbenega delovnega dne v potrebno delo, tj. gre za spreminjanje sredstev razširjene reprodukcije v stroške proizvodnje.

Vladimir Bakarić je poskušal, da v vsaki etapi družbenega razvoja sprevidi »vozelčke«, nosilce razvijanja socialističnih odnosov. Tako je v nekem nastopu na seji CK SKH januarja leta 1966 razlagal nekaj dotedanjih etap našega družbenega razvoja s temile besedami: »Če je sklop družbe neka mreža, potem se le-ta drži na vozlečkih. Te vozlečke smo nekajkrat zamenjali.« Naštel jih je: močna država, državna oblast, državna organizacija z zelo močnim aparatom – »vozelček« je bil ta aparat in »od njega je bilo odvisno, kako bomo uporabljali višek dela, kako bomo razvijali deželo«, potem je vlogo »vozelčka« prevzela občina s svojimi organi, pa direktor podjetja in uprava podjetja. Sedaj pa – pripominja Bakarić – v trenutku, ko se je šlo na tako imenovano gospodarsko reformo pred več kot desetletjem in pol – gremo dalje in poskušamo ustvariti instrumente, ki bodo delovni kolektiv in neposrednega proizvajalca naredili za definitiven »vozelček«, na katerem bo visela ali se držala mreža celotne družbe.

S tako imenovanimi delavskimi amandmaji k ustavi leta 1971 je definirana temeljna organizacija združenega dela kot prva oblika gibanja k asociaciji svobodnih proizvajalcev. Vladimirju Bakariću, ob Edvardu Kardelju, pripada največja zasluga za iskanje in najdbo tega novega »vozelčka«, na katerem poskušamo danes, in za daljše obdobje, utemeljiti celotno zgradbo naše družbe. V tem smislu je v pripravljalnem tekstu za platformo za sprejem stališč in sklepov 10. kongresa ZKJ pisal: »V tej enoti se morajo reflektirati v zametku vsi odnosi združevanja dela. Mora vsebovati elemente sodelovanja, razširjene reprodukcije, kredita itn. Vendar vse to vnaša v svoje združevanje in v združevanju dalje razvija (dviga na višjo stopnjo). V vseh predhodnih etapah je presežna vrednost – pojasnjuje v istem tekstu Vladimir Bakarić – zadržala relativno samostojno gibanje glede na tistega, ki jo ustvarja, in to je bilo še tisto stanje proizvodnih in družbenih odnosov, ki je daleč od tega, da delavca naredi za nosilca napredka.«

Kako se gibati nasproti asociaciji svobodnih proizvajalcev – to je tisto osnovno vprašanje, ki okupira vizionarsko, vendar ravno tako na zelo konkretno analizo družbene prakse usmerjeno misel Vladimirja Bakarića. On formulira pomembno marksistično spoznanje, da »proizvod človeškega dela dobiva obliko blaga, ko ni zavednega družbenega planiranja delitve dela«. Nadaljnji razvoj proizvodnih sil zahteva, da se planiranje krepí povsod v svetu. Kapitalistične kompanije, med katerimi so nekatere multinacionalne močnejše od mnogih držav, planirajo tržišče in povezujejo proizvodnjo s tržiščem. Planirajo pa tudi socialistične dežele, ki so nacionalizirale kapital. Toda povsod je proizvod še ostal blago in proizvodni odnosi se še pojavljajo kot odnosi med stvarmi. Podružbljanje proizvodnih sredstev še ni nikjer dokončano – doseže se, ko le-ta niso več

ločena od delavca-neposrednega proizvajalca. Združevanje dela v socialističnem samoupravnem sistemu vodi k temu dejanskemu podružbljanju.

Vladimirju Bakariću dolgujemo spoznanje o zgodovinskem mestu samoupravljanja v samem razvoju socializma od državnosocialistične faze k asociaciji svobodnih proizvajalcev. V platformo za pripravo stališč in sklepov 10. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije, ki je bila leta 1973 sprejeta kot pomemben teoretski dokument, je vnešena njegova misel, da samoupravljanje ni nikakršna zamenjava za socializem oziroma, da samoupravna družba ni neka popolnoma zaokrožena družbena celota z lastnimi notranjimi zakonitostmi, temveč da naš samoupravni sistem predstavlja, ravno tako, neko »prehodno etapo oziroma etapo prehoda od kapitalizma preko naše začetne (prve) faze socializma pa do (Marxove asociacije svobodnih proizvajalcev«, tj. do komunizma. »Samoupravna socialistična družba brez njene povezanosti z razvojem proti komunizmu (asociaciji svobodnih proizvajalcev) je nesmisel, ni mogoča in ne vodi nikamor. Samoupravna socialistična družba ni grajena na »svoji osnovi«, temveč vsebuje elemente tudi buržoazne družbe in socializma. Njena naloga je ravno nadaljnje premagovanje elementov buržoazne družbe. Če se ne spoštuje to načelo, se lahko zgodi, da se (začasno) krepijo elementi stare družbe, pa tudi da pride do kriz socialističnega razvoja.«

Vladimir Bakarić je v svojem pripravljalnem tekstu za platformo poudaril, da smo se do 21. seje predsedstva ZKJ leta 1971 soočali z začetki take krize, v sami platformi pa je ta njegova ocena podrobneje obdelana. V platformo je vgrajena tudi Bakarićeva definicija, da je samoupravna družba kot »prehodna etapa« oblika diktature proletariata. Zaradi sprememb oblike pa so mnogi predvidevali vsebino in je bil delavski razred pogosto degradiran iz subjekta v objekt. Ravno zaradi upoštevanja te »prehodnosti« in minljivosti etape samoupravljanja, »si moramo postaviti naloge, ki jih mora ta etapa izpolniti«. Le-te sestojijo v tem, da od »združevanja« s koncentracijo in centralizacijo družbenih sredstev, ki so ločena od delavskega razreda, »prehajamo na združevanje dela in na svobodno lastno organizacijo njegove delitve«.

Vladimir Bakarić je že tudi v svojih prejšnjih delih pojasnil bistvo in potrebo razvijanja proizvodnih odnosov, ki vodijo k pretvarjanju presežka dela v potrebno delo, na ravni razredne strukture pa k poistovetenju delavca in delovnega človeka.

Vse to so danes splošna spoznanja naše teoretske misli, katerih prvi formulator in razlagalec pa je bil Vladimir Bakarić. Vgrajena so tako v ustavo kot v zakon o združenem delu in v osnove našega političnega sistema socialističnega samoupravljanja, ki se še ustvarja na današnji etapi revolucije. Ob Edvardu Kardelju, ki je neumorno in z daljnovidnostjo doganjal osnove tega našega izvirnega in v svetu respektiranega političnega sistema, je Vladimir Bakarić nedvomno dal največji prispevek k teoretski utemeljitvi, pa tudi k praktično obdelavi poti družbenega raz-

voja, po kateri danes koraka socialistična Jugoslavija. Vsekakor, tu je bilo Titovo strateško vodstvo in njegovo določevanje kurza revolucije.

Vladimir Bakarić si razredno strukturo družbe in spremembe v njej ogleduje v luči razvojnih tendenc socializma, poskušajoč, da bi sprevidel, kaj se spreminja in kaj se je že spremenilo v proizvodnih odnosih in v skladu s tem tudi v družbenem položaju, vlogi in v medsebojnih odnosih razredov in slojev (delavskega razreda, kmetstva, birokracije in tehno-kracije, inteligence itn.). Tudi na tem področju so njegove analize, videnja in odkritja tako izvirna kot vzpodbudna ter so v veliki meri vplivala na teoretske usmeritve in razprave v družbenih znanostih pri nas. Naj omenimo njegovo znano distinkcijo med delavcem in delovnim človekom: »Delovni človek se razlikuje od delavca kot pripadnika delavskega razreda. Pri tem terminu ne gre za človeka, ki živi od svojega dela, temveč za človeka, čigar delo se alimentira iz viška dela. Vendar tudi ta človek dela.« Toda družbeni razvoj že gre v smeri, da bi se te kategorije stopile: »Povezovanje delovnih ljudi zunaj neposrednega proizvajalca z le-tem je eden od elementov likvidacije delavskega razreda kot razreda, ker se bodo le-ti navsezadnje znašli v menjavi dela na povsem isti poziciji.«

Vladimir Bakarić je imel redko sposobnost marksističnega analitika konkretne razporeditve razrednih sil v družbenem razvoju, sposobnost, da sprevidi ali najde tisto določujoče za obnašanje posameznih razredov in slojev ne enkrat za vselej, temveč ravno v konkretnih okoliščinah družbenozgodovinskega gibanja. To svojo sposobnost je izpričal že v predvojnem času, ko se je oglasil kot marksistični publicist. Npr., prvi je dal oceno, da v stari Jugoslaviji položaj kmetov in stanje v kmetijstvu nista bila več determinirana z ostanki fevdalizma, temveč – nasprotno – z razvojem kapitalističnih odnosov, bolje rečeno, s počasnim razvojem kapitalizma, ki je vodil v povečano brezperspektivnost vasi. Ta njegova sposobnost je še posebej prišla do izraza tudi v obdobjih NOB, ko je kot partijski in partizanski vodja z govorniškimi odrovi in v drugih priložnostih analiziral vlogo in obnašanje akterjev revolucije in kontrarevolucije.

Isto pa je nešteto krat prihajalo do izraza tudi v vsem povojnem obdobju, v vsakem trenutku, ko je bilo treba sprevideti razpored razrednih in političnih sil v družbi, da bi družba šla dalje po socialistični poti, da bi se razreševala družbena protislovja, odpravljale deformacije in bolje organizirale in delovale subjektivne socialistične sile.

Vladimir Bakarić je tudi analiziral in dajal ocene ključnih dogodkov in določenih pojavov, gibanj in osebnosti v naši novejši zgodovini in nam je tudi na tem področju formuliral mnoga in še kako respektabilna stališča in konstatacije, spet izpričujoč svoj smisel za videnje tistega določujočega, vendar ob abstrahiranju vsega vzporednega.

Omenimo, npr. njegove analize pogojev nastanka in propada stare Jugoslavije, ali našega kmečkega gibanja v preteklosti, ali vloge domače buržoazije pred in z nastopom vojne in revolucije.

Človek široke kulture in velike radovednosti tudi glede preteklosti – in da bi mogel bolje ugledati današnje dogodke in gledati v bodočnost, je Vladimir Bakarić razsojal – v glavnem iz komparativnih pobud – o nizu fenomenov tako evropske kot svetovne zgodovine in sodobnosti.

Ko se kaže na prispevek Vladimirja Bakarića k marksistični misli in k družbeni teoriji, se v nobenem primeru ne more obiti njegovega ukvarjanja z nacionalnim vprašanjem. Vladimir Bakarić – sin hrvatskega naroda, kot malega evropskega naroda, revolucionarni borec za njegovo samoodločbo v skupnosti drugih ravno tako malih bratskih narodov, ki danes živijo v jugoslovanski socialistični skupnosti, v vrstah vseh naših narodov in narodnosti enako spoštovan in ljubljen zastavonoša bratstva in enotnosti, komunist – a to potem pomeni tudi patriot in internacionalist – razmišlja in piše tudi o naciji in nacionalnem; vendar pa ni dovolj poudariti samo tega – razmišlja in piše na sledi marksistično-leninistične teorije nacionalnega vprašanja, toda na svoj način in spet z mnogimi izvirnimi objektivnimi in daje na tem področju pomemben prispevek k današnjemu fondu marksističnih spoznanj. Najbolj ga je zaposlovala pravica narodov do svobodnega razvoja. Sodobni svet nima druge poti, kot da afirmira »samostojno bit nacij« – je poudaril Vladimir Bakarić v nekem pogovoru leta 1977. Druga pot je blokovska razdelitev, ostajanje na prizorišču imperializma in neokolonializma, hegemonizem, vojna. Revolucija je začela z uspehom reševati nacionalno vprašanje v Jugoslaviji že tedaj, ko je KPJ v pripravljalnem obdobju revolucije zavzela stališče, da vsaka naša nacija prevzame odgovornost za svojo usodo in da naj se delavski razred s svojo avantgardo potrudi, da bo temeljna sila nacije. V NOB je odgovornost za razvoj prešla z buržoazije na delavski razred in je delavski razred tudi prevzel vlogo temeljne sile v vseh nacijah, ki so se združile v jugoslovansko socialistično skupnost. Ko delavski razred prevzame vlogo vodilnega razreda nacije, o čemer je govor še v *Komunističnem manifestu*, sodeluje in se povezuje – ravno zato, ker ima iste osnovne probleme – z delavskim razredom drugih nacij in z drugimi nacijami. Med našimi narodi, je pojasnjeval Vladimir Bakarić na konferenci za tuje in domače novinarje aprila leta 1977, ni vselej vladalo bratstvo in je bilo mnogo sporov. Združil pa jih je boj za svobodo, boj proti nemškemu in italijanskemu okupatorju med vojno, kjer je bil interes isti, kasneje pa socialistični sistem. In pokazalo se je, da brez socializma, brez samoupravnega socializma ni Jugoslavije. Toda problem odnosa med našimi narodi ni statičen. »V različnih situacijah zahteva različne rešitve. V ustvarjanju temelja neodvisnosti je zahtevalo veliko koncentracijo družbenih in političnih sredstev, potem pa vse večjo stopnjo samoupravljanja.« V določeni, dokaj burni fazi razvoja jugoslovanske socialistične skupnosti se je pokazala politična potreba »urejanja odnosov med republikami in nacijami, ki so zaradi centralističnega sistema zašli v določeno krizo«. V intervjuju »Die Weltu« aprila leta 1978 je Vladimir Bakarić pojasnjeval naše mednacionalne odnose: »Družbeno gledano je vse manj elementov, ki

povzročajo nacionalne spopade. Ker delavec obvladuje, kar ustvari, izginja tudi možnost eksploatacije drugega in tako tudi ta element eksploatacije in nadvlade ene nacije vse bolj izginja. Ni izginil, vendar izginja«. Mislimo, da niti nedavni in zdajšnji dogodki na Kosovu ne demantirajo te ocene.

Vladimir Bakarić ima kot marksist in komunist, kot ena od ključnih osebnosti NOV na Hrvaškem velike zasluge tudi za pravilno usmeritev v nacionalnem vprašanju v KPH in v narodnoosvobodilnem gibanju na tleh Hrvatske, posebno pa tudi za bratstvo in enotnost v boju in v kasnejši izgradnji socializma, hrvatskega naroda in srbskega naroda na Hrvaškem.

Nihče ni tako navdahnjeno, hkrati pa brez patetike ocenil boja hrvatskega naroda za osvoboditev in samoodločbo v socialistični revoluciji, kot je to storil on v članku »Nešto o nacionalnoj vitalnosti Hrvata u ovom ratu« februarja leta 1944.

Naša NOB je sicer svetu pokazala, da so naši narodi sposobni vzeti svojo usodo v svoje roke, se samostojno razvijati in prispevati k napredku človeštva. Med prvimi so pokazali, da je mimo čas zatiranja majhnih narodov.

Vladimir Bakarić se je kot politik in državnik ob vsaki priložnosti dosledno zavzemal tudi za razvijanje popolne enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije na temeljih socialističnega samoupravljanja, ravno tako pa tudi za neodvisnost in svobodo, da odločajo o svoji usodi, in za neodvisnost in svobodo vseh narodov in dežel v sodobni mednarodni skupnosti. Znano je, kolikšen vpliv in inspirativen pomen so v svojem času imele tudi njegove formulacije, da je treba federacijo federirati, da je za Jugoslavijo kot socialistično deželo važnejša pozicija nekega Italijana ali Albanca kot pa odnos med Srbi in Hrvati, da želimo danes nacijo konstituirati na bazi samoupravljanja, ne pa na bazi države. Situiranje razvoja nacije v sistemu socialističnega samoupravljanja – ravno to je tisti novum, ki ga je v marksistično teorijo nacije prvenstveno vnesel Vladimir Bakarić.

Posebno je velik prispevek Vladimirja Bakarića tudi k teoriji partije znotraj marksistične teorije revolucije. V svojih analizah vloge partije vselej izpeljuje iz momenta in etape revolucije in družbenega razvoja. Kot tudi Tita in Kardelja, ga je najbolj zaposloval odnos partije in ljudskih množic. V svojem nastopu na zboru »SKJ i socijalistička revolucija«, ki je bil ob šestdesetletnici KPJ oziroma ZKJ, revolucionarnih sindikatov in SKOJ na Bledu februarja leta 1980, je razlagal, da ogromen napredek, ki ga je dosegla naša družba, ni tolikanj rezultat velikih investicij ali velike koncentracije sredstev, temveč, da je bila temeljni vzrok tega napredka revolucija, tj. zahteva delavcev in kmetov po družbenem napredku. Vloga Zveze komunistov je v tem, da v delavski razred in v delovne množice vnaša zavest o smeri družbenega gibanja, razred in množice pa odločajo, prevzemajo reševanje družbenih problemov v skladu s svojimi osnovnimi interesi. Partija je tukaj, da bo iniciator družbenih sprememb, in kar se

tiče ZKJ, je vselej z uspehom opravila izpit pred zgodovino in množicami: »Vse družbene spremembe, ki so bile storjene od leta 1928 do danes, so bile storjene na iniciativo partije in vse so bile testirane in potrjene v praksi ob ogromni podpori množic.«

Ustvarjalna misel marksista in revolucionarja Vladimirja Bakarića je bila neprestano zaposlena z vsemi ključnimi temami naše revolucije in z vsemi odprtimi problemi našega družbenega razvoja. Opozorili smo le na nekatera področja in teme, v katerih postavljanju in premišljanju je dal neprecenljiv prispevek k sodobni marksistični misli in posebno k teoriji socialističnega samoupravljanja.

Ta prispevek je izjemno pomemben tudi v osvetljevanju agrarnega in kmečkega vprašanja oziroma problema razvoja kmetijstva, v marksistični teoriji države, obdelavi teoretskih temeljev gospodarskega in političnega sistema na raznih etapah, v obdelavi problema nerazvitih dežel in doktrine neuvrščенosti, pa tudi na drugih področjih.

Vladimir Bakarić je še za življenja vstopil v zgodovino naše revolucije in v našo zgodovino sploh kot velikan misli in akcije, kot revolucionar, ki ga je nosila vizija jutrišnjega humanega in pravičnejšega sveta, kot eden prvih Titovih soborcev, kot veliki sin hrvatskega naroda in eden najzaslužnejših tvorcev bratstva in enotnosti naših narodov in narodnosti, kot marksistični teoretik, čigar opus ima inspirativen pomen, kot komunist, pri katerem so bile besede in dejanja usklajena celo življenje.

Prev. B. Kante

Kako se je razvijala nova Jugoslavija

Jugoslavija, takšna, kakršna je danes, se je oblikovala med drugo svetovno vojno, v bistvu se je izoblikovala med bojem za osvoboditev izpod okupacije. Ta boj so bojevali skoraj izključno delavci in kmetje naše dežele, bil pa je vsesplošen. To omenjam zategadelj, da bi bilo jasno, da sta ti dve veliki plasti družbe takrat postali prevladujoč dejavnik v življenju naše države. Pri tem naglašam, da je pretžno idejno vlogo pri delavcih imela Komunistična partija Jugoslavije, gibanje kmetov pa se je bistveno razlikovalo od kmečkih gibanj minulih obdobj. To ni bil kmet, ki bi se boril za košček zemlje in morda za ceno svojih proizvodov, marveč je videl samega sebe predvsem kot človeka, ki mu njegov košček zemlje ne daje dobre perspektive za življenje. Zato se je brez obotavljanj pridružil delavcu v skupnem boju za razvoj družbe in za neizogibne družbene spremembe. Drugi pomembnejši razredi v tem boju niso sodelovali, temveč so v dobršni meri kolaborirali z okupatorskimi oblastmi.

V boju od vseh partij samo komunistična

To je bil vzrok, da se je že med vojno pri nas razvil poseben politični sistem tako imenovanih narodnoosvobodilnih odborov, to je demokratičnih organov ljudstva v boju za osvoboditev. Ti odbori so bili svobodno voljeni na osvobojenem ozemlju, v veliki meri pa tudi na polsvobodnem ali okupiranem.

Na volitvah teh odborov partija ni sodelovala kot partija, temveč so volivci volili odbornike. Kakor sem že rekel, drugih partij razen komunistične v boju ni bilo. Bili so le fragmenti nekaterih demokratičnih strank. Stare stranke so praktično razpadle. Iz teh strank oziroma njihovih ostankov se je formiral blok okrog okupatorja s težnjo, da se po vojni s pomočjo zaveznikov vrne na oblast. Ta težnja je šla docela po zlu. Nihče je ni mogel podpreti, saj bi njena uresničitve sprožila državljansko vojno.

Znano je, da smo se po osvoboditvi odločili za socialistično razvojno pot. Zato smo nacionalizirali industrijo in vse veliko gospodarstvo ter uvedli državno upravo nad temi proizvajalnimi sredstvi. Računali smo na mednarodno socialistično sodelovanje in si prizadevali ustvariti mednarodni sistem socialističnih odnosov in delitve dela, zlasti v sodelovanju s Sovjetsko zvezo in njenim gospodarstvom.

V zvezi z znanim razvojem teh odnosov smo morali hitro poiskati take možnosti razvoja gospodarstva, ki bi nam omogočale kar največjo stopnjo

neodvisnosti in da bi na taki podlagi ostvarjali poleg notranjega razvoja tudi mednarodno sodelovanje. Presodili smo, da v tem trenutku nobena izmed naših republik nima zadosti elementov, da bi dosegla takšno stopnjo neodvisnosti, zato smo se odločili za veliko centralizacijo in maksimalno združevanje vseh gospodarskih potencialov, kar nam je ponujalo boljše možnosti za doseg takega cilja.

Zaradi tega smo uvedli gospodarski sistem, podoben sovjetskemu, naslanjajoč se kolikor mogoče na lastne potenciale. Že ob prehodu iz štiridesetih v petdeseta leta smo začutili številne slabosti takega sistema in smo torej morali iskati nove poti.

Zametki elitizma v naši družbi

Takšno vodenje gospodarstva, zlasti pa ustvarjanje temeljev za višjo stopnjo neodvisnosti, je terjalo veliko naporov in požrtvovalnosti delovnih ljudi. Ti ljudje pa so bili angažirani na način, ki ni ustrezal načinu angažiranja v veliko težjih razmerah, med vojno. Delovni človek je namreč v tem, za nas novem sistemu imel pravico izbirati, kdo ga bo prek parlamenta zastopal v državni dejavnosti in prek partijskih kongresov, konferenc in podobnih organizacijskih oblik v tej in drugi družbeni dejavnosti. Ti predstavniki pa so sprejemali tako planske sklepe v gospodarstvu kakor tudi sklepe o delitvi dohodka v družbi. Njegovo sodelovanje in stopnja odgovornosti – razen dela – sta bila s tem izčrpana. Tako je nastajal temelj za neke vrste elitizma v družbi in za ločevanje od delovnih množic, s profesionalizacijo raznih vrst voditeljev.

Očitno je bilo, da moramo iti po poti večjega uresničevanja pridobljenih pravic delovnih množic in naših občanov in da sprejeti sistem demokratičnih oblik tega ne omogoča. Sistem klasičnega parlamentarizma, ki so nam ga priporočali, ni peljal k temu. Kot sistem stare družbe bi sprožil ponovno bitko proti nacionalizaciji proizvodnih sredstev in za vzpostavitev starih družbenih in političnih odnosov oziroma, konkretnije, utiral poti državljanski vojni.

Sam obstoječi sistem kot sistem, temelječ na državnem lastništvu proizvodnih sredstev, je zahteval enopartijski politični sistem. Ta delovnih množic ni zadovoljeval, zmanjševal je njihove pravice in omogočal nastajanje birokratske plasti v naši družbi. Zato smo morali poiskati nove poti.

Prelomno leto 1950

Prvi je moral biti korak na poti razvoja odnosov lastništva proizvodnih sredstev. Državno lastništvo je bilo treba »podružbiti«, to je bolj približati družbi oziroma delovnemu človeku.

Iz teh razlogov smo že leta 1950 izročili upravo tedaj še državnih podjetij delavcem. Tako so imeli vpogled v poslovanje, lahko so sprejemali vrsto konkretnih sklepov in imeli možnosti, da žanjejo nekatere koristi od dobrega poslovanja in trpijo določeno škodo zaradi slabega.

Ta odločitev je pomenila začetek oblikovanja lastnega gledanja na razvoj naše socialistične družbe. Začela se je izgradnja samoupravnega socializma in njegovih demokratičnih oblik. Ne bi podajal zgodovinskega pregleda tega razvoja, omejil se bom na povsem shematski prikaz današnje stopnje tega razvoja.

Proces razvoja v gospodarstvu, v ustvarjanju družbenega bogastva je krenil po poti preoblikovanja nacionaliziranih proizvodjalnih sredstev iz državnega lastništva v nove, višje oblike tega družbenega lastništva.

Da bi uresničili tako usmeritev, smo morali opustiti stari, klasični sistem odnosov v proizvodnji in njeni organizaciji. Namesto podjetja kot osnovne celice proizvodnje smo uvedli temeljno organizacijo združenega dela, ki pomeni bazo združevanja dela in sredstev. Temeljna organizacija združenega dela je tista delovna celota, v kateri obstaja možnost, da se rezultati skupnega dela samostojno izrazijo kot vrednosti na trgu. Razpolaga s celotnim dohodkom, ne glede na to, s kakšnimi oblikami združevanja dela in sredstev ga ustvarja; razporeja ta dohodek. Dohodek, ki ga delavci ustvarjajo samostojno ali skupaj z delovnimi ljudmi iz drugih temeljnih organizacij, postaja glavni motiv uspešnejšega gospodarjenja in hkrati materialna osnova uresničevanja pravic delavcev.

Cilj: integralna celota na samoupravnih osnovi

Hkrati smo morali izpopolnjevati samoupravno povezovanje temeljnih organizacij združenega dela. To je bila tudi nujnost sodobnega gospodarjenja. Dotlej smo imeli samoupravljanje bolj ali manj zaprto v podjetjih, integracijo samoupravnih interesov pa so izvajali država, gospodarske zbornice, banke ipd., z večjim ali manjšim uspehom, z raznimi tendencami. Posledica je bila, da so z enim delom dohodka razpolagali v organizacijah, na katere je imel neposredni proizvajalec čedalje manj vpliva. Zato smo v zakonu o združenem delu postavili, da je temeljna organizacija združenega dela osnova združevanja dela in sredstev v delovno in sestavljeno organizacijo, v poslovno skupnost in druge oblike združevanja dela in sredstev in poslovnega sodelovanja. To je obsežno in zapleteno delo. Rad bi vas v tej zvezi opozoril na to, da smo, izhajajoč iz take osnove, morali spreminjati vlogo in položaj trgovine, notranje in zunanje, bank, to je vseh posredniških organizacij in institucij med proizvajalci in potrošniki, z usmeritvijo, da postanejo organski del združenega dela. Naš cilj je, da na samoupravnih osnovi ustvarjamo integracijske celote.

Družbenoekonomski odnosi naj bi stimulirali delavca, da ustvarja čim večji dohodek, da povečuje osebne dohodke, pa tudi, da zagotavlja

razširjeno reprodukcijo in druge družbene potenciale, da bo torej to njegov neposredni interes in interes temeljne organizacije združenega dela.

Z obstoječim načinom planiranja smo bili že dlje nezadovoljni. Praksa je kazala, da način planiranja ni bil niti učinkovit niti zadovoljiv. Čeprav smo sprejemali ukrepe z namenom, da bi ga zboljšali, je vendar vse ostalo pri tem, da smo vedeli, da tako ni dobro, nismo pa vedeli, kako je treba samoupravno planirati. Tedaj smo si vzeli za izhodišče, da celotni dohodek nastopa kot osnovna kategorija planiranja, obsega pa planiranje pogojev in temeljev za njegovo ustvarjanje in razporejanje v temeljnih organizacijah združenega dela in med njimi. Vsaka temeljna organizacija združenega dela ima plan, in to je izhodiščna osnova za širše družbeno planiranje. Uvedli smo institute samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja kot osnovno metodo socialističnega samoupravnega sistema planiranja in pot uspešnejšega usklajevanja interesov v združenem delu in reševanja družbenoekonomskih problemov v celoti. Čeprav bomo morali na poti izpopolnjevanja takega sistema planiranja še marsikaj storiti, že dosednji rezultati kažejo, da nam je uspelo rešiti številne probleme gospodarskega razvoja, pa tudi nekaj tistih, za katere v prejšnjem sistemu planiranja nismo našli ustreznih rešitev.

Naj omenim, da je bil naš osnovni cilj, na doseženi stopnji materialnega in družbenega razvoja napraviti korak naprej v razvoju samoupravljanja, to je v smeri postopnega vzpostavljanja svobodnih združenj in združenih proizvajalcev.

Medsebojna odvisnost materialnega razvoja in družbenih dejavnosti

Na začetku izgradnje samoupravnih odnosov v družbi smo uvedli samoupravljanje v gospodarskih podjetjih. To je bilo razumljivo kot tudi nujno potrebno, saj je šlo za samoupravno organiziranje delavskega razreda. Kasneje smo izoblikovali samoupravne odnose tudi na področju negospodarskih organizacij in ustanov. Toda čeprav je to prispevalo k razvijanju samoupravljalvske zavesti v družbi, pa na teh področjih, to je v znanosti, prosveti, zdravstvu, socialnem zavarovanju itd., samoupravljanje ni moglo v polni meri funkcionirati, ker so bile te dejavnosti financirane iz državnega proračuna in razmeroma neodvisne od dogajanja v gospodarstvu. Določali smo ustrezen odstotek iz narodnega dohodka. Da bi samoupravljanje funkcionalno delovalo tudi v družbenih službah, smo jih morali neposredno povezati z dinamiko materialne proizvodnje. Tako smo prišli do ideje o t.i. svobodni menjavi dela. Zamislili smo si, da bi to organizirali v obliki tako imenovanih samoupravnih interesnih skupnosti, ki združujejo predstavnike gospodarskih organizaciji in ustreznih oblasti negospodarske dejavnosti, z namenom, da bi materialni napredek in delo teh dejavnosti postala medsebojno odvisna. Dolgoročno gledano, naj bi

taka menjava dela prispevala k preraščanju razredne delitve družbe, z vzpostavljanjem enakopravnih odnosov in z dogovori o razvoju družbe. To je tudi pot do likvidacije delavskega razreda kot razreda in s tem tudi odmiranje države in diktature proletariata.

Milijonska delegatska baza

Samoupravljanje kot bistven element proizvodnih odnosov in osnovno načelo našega družbenopolitičnega sistema se oblikuje in dosledno izvaja iz odnosov v združenem delu ter postaja njegova funkcija, prek celotne strukture upravljanja družbenih zadev in politične oblasti. Na tej podlagi smo opustili klasični, meščansko-parlamentarni, predstavniški sistem kot tudi enopartijskega in uvedli delegatski sistem oblasti. Vsaka organizacija ima svojo delegacijo, začevši z občino kot skupnostjo delovnih ljudi, ki se združujejo v okviru družbene delitve dela, prek pokrajine, republike do federacije. Te delegacije, ki izražajo mnenje svoje organizacije združenega dela, se sestajajo v skupščinah in razpravljajo o vseh problemih, ki izvirajo iz nadaljnje izgradnje družbe. Izključili smo klasične poslance, ki so bili voljeni vsako četrto leto. Delegatski sistem terja, da velika množica ljudstva odloča o vseh važnih problemih družbenega življenja, in sicer svobodno, v skladu s svojimi lastnimi koristmi. Ne bi vas rad utrujal s številkami, vendar dovolite, da vam povem samo tale podatek: v delu delegacij v raznih samoupravnih skupnosti sodeluje skupno okoli 2,3 milijona delegatov. S tem ustvarja delegatski sistem možnost, da se samoupravljanje uresničuje kot celovit sistem družbene organizacije, z namenom, da se uresniči človekova osvoboditev.

Vse bistvene odločitve v federaciji samo na temelju splošnega soglasja

V zvezi s takšnim konceptom družbenoekonomskih odnosov se je pri oblikovanju političnega sistema zastavilo tudi vprašanje odnosov v federaciji. Morali smo vnovič pretresti, kaj pomeni v naši samoupravni družbi takšna večnarodnostna skupnost, kot je Jugoslavija. V našem socialističnem sistemu je mišljena popolna nacionalna enakopravnost, to je, da imajo vsi narodi in narodnosti enake pravice. Po logiki sprememb, o katerih sem govoril, so tudi republike oziroma pokrajini uveljavile veliko več pravic in odgovornosti kot poprej. V pristojnosti federacije so ostale samo stvari, ki se nanašajo na ljudsko obrambo, zunanje zadeve, temelje družbenega sistema in kar so republike in pokrajini prenesle na federacijo. Razen tega sprejemajo vse bistvene odločitve v federaciji zgolj na temelju splošnega soglasja, po enakopravnem dogovoru vseh republik in pokrajin.

Raznolikost narodov so posebej občutljiv problem. Jugoslavija je večnarodnostna država. Narodi niso ne enako razviti in tudi ne povsem enako organizirani v svoje narodne republike. Večino prebivalstva na primer sestavljajo Srbi, ki jih je skoraj 40 odstotkov. Vendar v ožjem delu republike Srbije živi samo približno 58 odstotkov Srbov iz Jugoslavije, v republiki s pokrajinama vred pa približno 74 odstotkov. Četrtnina naroda je zunaj svoje republike. V BiH jih živi približno 17 odstotkov in v SR Hrvatski približno 8 odstotkov. Hrvatov je v Jugoslaviji okoli 22 odstotkov, od tega jih v SR Hrvatski živi približno 78 odstotkov. V BiH jih je približno 17 odstotkov in v Srbiji (večidel v Vojvodini) približno 4 odstotke.

Republika Bosna in Hercegovina ter Vojvodina so še posebej pestre po prebivalstvu. V Bosni in Hercegovini je približno 40 odstotkov Muslimanov, 37 odstotkov Srbov in 21 odstotkov Hrvatov, v Vojvodini pa približno 56 odstotkov Srbov, 22 odstotkov Madžarov in 7 odstotkov Hrvatov. Približno 70 odstotkov Albancev živi na Kosovu (v republiki Srbiji približno 75 odstotkov) v republiki Makedoniji pa okoli 21 odstotkov. Na samem Kosovu je približno 74 odstotkov prebivalstva albanskega. Druge narodnosti so bolj koncentrirane v svojih republikah.

Takšna razporeditev prebivalstva je v zgodovini dajala povod za nacionalistične spopade glede Bosne in Hercegovine, za napredne sile pa je bil to povod, da so se odločno opredelile za samoupravljanje lokalnih in drugih političnih organizacij in pozneje za samoupravni socializem.

Kot vidimo, ta problem ni statičen. V različnih situacijah terja različne rešitve. Pri postavljanju temeljev neodvisnosti je terjal veliko koncentracijo družbenih in političnih sredstev, pozneje pa vse večjo stopnjo samoupravljanja.

Ne delamo si iluzij: cilja ne bo lahko doseči

Rad bi poudaril, da smo ocenili, da je čutiti objektivne potrebe in opaziti možnosti za takšen razvoj naše družbe, o kakršnem sem govoril. Ne delamo pa si iluzij, da bomo te velike cilje zlahka dosegli, a še manj, da bomo to lahko uresničili spontano. Nasprotno, mislimo, da uspešen nadaljnji razvoj političnega sistema socialistično-samoupravne demokracije, sistema, ki temelji na pluralizmu samoupravnih interesov, terja usposabljanje subjektivnih sil, ustrezno vlogo in odgovornost družbenopolitičnih in družbenih organizacij ter združenj občanov, v skladu z zgodovinskimi in neposrednimi interesi ter cilji delavskega razreda.

Pri tem ima posebno mesto ZKJ. Zveza komunistov Jugoslavije nima vloge klasične politične stranke, kot na primer v meščanskem parlamentarnem sistemu oziroma v nekaterih socialističnih državah. Njeno vlogo vidimo v tem, da daje pobudo za demokratično razpravo o bistvenih družbenih vprašanjih, pa predloge za njihovo samoupravno rešitev. To pomeni, da mora ZKJ delovati znotraj samoupravnega sistema, v temeljni organizaciji združenega dela, v delovni skupnosti in s tem tudi v delegaciji in v skupščinskem sistemu. Takšna vloga in odgovornost ZKJ sta predvideni tudi v ustavi.

Poleg drugih družbenopolitičnih organizacij, kot so sindikalne, mladinske in druge, ima pri razvijanju takšnih družbenih odnosov izredno pomembno vlogo SZDL kot fronta vseh socialistično opredeljenih ljudi naše države. Ta organizacija ima bogato revolucionarno tradicijo in prizadevamo si, da bi tudi v tej etapi naše revolucije odigrala pomembno vlogo. Prav SZDL Jugoslavije naj bi bila kraj, kjer bi potekala politična mobilizacija in kjer bi usmerjali pobude vseh delovnih ljudi, kraj, kjer bi svobodno izmenjavali mnenja, kjer bi se križali in usklajevali nasprotujoči si samoupravni interesi, cilj tega pa naj bi bil naglejši in bolj vsestranski razvoj socialistične samoupravne družbe.

(Del predavanja V. Bakarića v znanstveni ustanovi »Friedrich Ebert« v Bonnu, 18. 1. 1978)

BOGOMIL FERFILA,
BOGOMIR KOVAČ

Marksistično ekonomsko raziskovanje

(K znanstvenem srečanju ob stoletnici Mar-
xove smrti)

Morda je prav za ekonomski del razprave¹ na posvetovanju *Recepcija in razvoj marksizma na Slovenskem (1939–1983)* značilno, da je bilo odprto in nakazano zelo veliko število dilem in problemov, malo pa je bilo nedvoumnih odgovorov na dileme ekonomskega raziskovanja. To po eni strani kaže na nedodelanost, nedorečenost ekonomske teorije samoupravnega socialističnega produkcijskega načina, ki je še v fazi oblikovanja parcialnih rešitev posameznih ekonomskih problemov ter na začetku njihovega združevanja v zaokrožene teoretske komplekse, po drugi strani pa na zelo pogumno zasnovane ekonomske teze, ki so bile pripravljene kot izhodiščno gradivo za posvetovanje.

Teze za marksistično ekonomsko raziskovanje pomenijo mnogo več kot zgolj spodbudo za pričetek kresanja misli o problemih marksistične ekonomske znanosti. V njih je v jedrnatih obliki strnjena vrsta žgočih problemov in nerazrešenih dilem jugoslovanske ekonomske teorije in prakse, prav tako pa so nakazane tudi smeri urejanja številnih odprtih vprašanj (normalne cene in njenih sestavin, dohodkovnih odnosov, kriterijev delitve itd.). Teze sledijo Marxovi razčlembi politekonomske problematike v *Kapitalu* in nas z njegovo metodologijo uvajajo v eko-

nomsko razsežnost sodobne jugoslovanske družbe.

Teze se pričnejo s transdisciplinarnim problemom narave in ustreznosti blagovne produkcije v razvoju socializma, ki se ga je na posvetovanju obravnavalo z različnih zornih kotov tudi v drugih, neekonomskih disciplinarnih okvirih. Kriznost ekonomske prakse zahteva nove, izvirne metode, mehanizme in instrumente preseganja protislovnosti družbenoekonomske reprodukcije, zato se ponovno zastavlja vprašanje načina povezanosti samoupravnih socialističnih produkcijskih odnosov z blagovno produkcijo, vzpostavljanja razmerij do »svobodne asociacije neposrednih producentov« in podobno. Ali se ekonomska znanost v soočanju z ekonomskimi problemi sodobnega socializma rajši oprime nekaterih predsocialističnih teorij, kategorij in načinov razmišljanja (raziskovanja in razlage), ali pa želi in zmore prestopiti prag stare doktrinarnosti in zgodovinsko dialektično domisliti vključenost blagovne produkcije, nove tehnologije in svetovnih družbenoekonomskih odnosov v procese osvobajanja človeka in socialističnih samoupravnih produkcijskih odnosov. Razvijanje novega ekonomskega sistema in drugačnih metod gospodarjenja postavlja pred ekonomsko vednost in gospodarsko prakso izredno težavne ekonomske probleme: za nekatere od njih preprosto ne moremo najti izhoda, za druge (spoznane in rešljive) prepogosto uporabljamo neustrezne rešitve.

Nujnost obstoja blagovne produkcije je pri nas povezana predvsem z nerazvitostjo produktivnih sil in se razkriva hkrati kot najbolj racionalen okvir za njihov nadaljnji razvoj, pa tudi za demokratičnejši razvoj samih produkcijskih odnosov. Pri tem pa imamo po eni strani opraviti z liberalističnimi in neoliberalističnimi pojmovanji vsemo-
gočnosti in popolnosti blagovne produkcije v socializmu (ki se ji dodaja še pridevek samoupravna) in tržnega urejanja ekonomskih problemov, po drugi strani pa se »socia-

¹ V razpravi, ki jo poskuša v najkrajših črtah povzeti to poročilo, so sodelovali: mag. Bogomil Ferfila, mag. Bogomir Kovač, dr. Miro Mastnak, prof. dr. Viljem Merhar, prof. dr. Cveta Mlakar, prof. dr. Oto Norčič, Zvonimir Tanko, dr. Nada Sfiligoj in dr. Andrej Ule.

listična blagovna produkcija« institucionalno uveljavlja kot »sporazumevajoča« ekonomija, ki namesto ekonomskih zakonitosti (tržne uveljavitve vrednostnih razmerij) uveljavlja ekonomsko-politični voluntarizem vsakdanje prakse. Blagovna produkcija si namreč s svojim protislovnim delovanjem na določen način vedno prikroji tudi določene oblike produkcijskih odnosov (trg ni nevtralen ekonomski mehanizem), če želi normalno opravljati določene *ekonomske funkcije*, funkcije usklajevalca družbene reprodukcije; zato ekonomskih zakonitosti in mehanizma tržnega gospodarstva in določenega normativno-institucionalnega sistema, ki v bistvu temelji na neblagovnih družbenih razmerjih (kot približka Marxove vizije asociacije neposrednih producentov), ne moremo preprosto združevati (kot nekakšno neprotislovno celoto). Težaven zgodovinski proces približevanja Marxovi viziji asociativnega socializma zahteva vrsto vmesnih korakov, predvsem pa z ekonomskega vidika pravilno zastavitev gospodarskega mehanizma v smislu učinkovite delitve med planom in trgom ter njunih funkcij v družbeni reprodukciji.

Teoretične in praktične dileme v tržno-planskem ali planskotržnem gospodarstvu in težavnost ekonomske opredelitve in vključevanja družbenega planiranja v procese družbene reprodukcije ponovno vodijo do starega problema v zvezi z načinom in oblikami delovanja zakona vrednosti, stroški reprodukcije, relativnimi cenami blaga in storitev, cenami produkcijskih sredstev, blagovnostjo delovne sile, deviznim tečajem dinarja in do drugih »posebnih« ekonomskih problemov. Zapletenost teoretičnega in praktičnega določanja normalne cene, ki zaradi nekonkurenčnosti (prevlade monopolnih in oligopolnih tržnih struktur) sodobnega načina gospodarjenja počasi stopa v ozadje, bi morda kazalo preseči s spreminjanjem normalne cene kot dolgoročne ravnovesne reprodukcijske cene v normativno ceno (samoupravno in družbeno dogovorjeno in planirano, panožno obračunsko ceno). Kot sestavni del takšne normalne (normativne cene) sta bili še posebej poudarjeni: cena (strošek družbenih produkcijskih sredstev in cena (strošek) reprodukcije delovne sile.

Posebno pozornost zasluži znotraj tega ideja o delitvi dohodka in osebnega dohod-

ka kot enega izmed pomembnih vprašanj vsake gospodarske ureditve, ki ga razrešuje ob upoštevanju objektivnih (ekonomskih in razrednih) oblik lastnine produkcijskih delavnikov (produkcijskih sredstev in delovnih zmožnosti ljudi – lastnikov in neposrednih producentov). Svojevrstna lastnina delovnih zmožnosti, s katero stopajo proizvajalci v produkcijski proces in njegove kupoprodajne odnose (blagovna produkcija), se ne opredeljuje z blagovnostjo in mezdnimi značilnostmi delovne sile v socializmu. Namesto spontanosti pri oblikovanju in delitvi dohodka in osebnih dohodkov bi morali namreč normativno opredeliti normalne okvire reprodukcije delavca in njegove družine (družbeno vrednotenje poklicev in del po panogah), upošteva je pri tem v prvi vrsti oblikovanje družbeno opredeljenega sklada osebnih dohodkov na makroekonomski ravni (kot rezultat družbene povprečne vrednosti posameznih vrst del) ter mikroekonomskih kriterijev oblikovanja skladov osebnih dohodkov za posamezne delovne organizacije oziroma posameznega delavca, skladno z njegovim delovnim prispevkom.

Stroški reprodukcije naših kolektivnih in individualnih blagovnih producentov pa se hkrati potrjujejo in primerjajo s produkcijskimi stroški in faux frais v konkurenčnem kotlu svetovnih gospodarskih razmerij. Mednarodna razsežnost blagovno-denarnih oblik, procesi vključevanja temeljnih ekonomskih subjektov v mednarodno delitev dela in svetovni trg, domače in svetovne cene kot ustrezni ekonomski parametri v poslovni politiki in pri družbenem planiranju, metode in instrumenti obvladovanja sprotnih in strukturnih neravnovesij v plačilni bilanci, ekonomski problemi notranje in zunanje finančne likvidnosti in reproduktivnih sposobnosti, postavljanje ključnih valut in deviznih tečajev ter njihovo dinarsko prilagajanje in podobno potrjujejo nedorečenost nekaterih institucionalnih rešitev in organizacijsko nesposobnost za aktivnejše vključevanje v mednarodne ekonomske odnose z razvitim in tudi nerazvitim svetom.

Zdi se, da je vzročice ekonomskih problemov večje kot kadarkoli doslej v povojni zgodovini jugoslovanske družbe, zato je ekonomska znanost še posebej odgovorna do družbeno-ekonomske realnosti (neposrednih udeležencev gospodarske prakse v združenem delu, ekonomske politike od ob-

čine do federacije, politično razrednih struktur...). Ali sedanja relativna enotnost jugoslovanskih ekonomistov pri predpisovanju »receptov« za funkcionalno preseganje ekonomskih problemov jugoslovanskega gospodarstva in njihova strateška različnost (soobstoj različnih smeri, šol, načinov ekonomskega mišljenja...), njihov odnos do »izvirne« Marxove dediščine in meščanske znanstvene paradigme: keynesijanstva, neokyesijanstva, neoklasične šole, monetarizma, neorikardianizma in podobno – zagotavlja potrebno učinkovitost ekonomske znanosti glede na omejen manevrski prostor naše družbenoekonomske realnosti? Zdi se, da je analitičnemu jeziku sodobne ekonomske znanosti nujno potreben Marxov navdih glede načina analize družbene reprodukcije, gospodarskih ciklov in ekonomskih kriz – ne toliko zaradi neposrednosti rešitev (tej zablodi bi se sploh veljalo izogibati), temveč zaradi načina konkretno dialektičnega raz-

iskovanja, razlage zgodovinsko razvojnih zakonitosti in opredeljevanja strateških razvojnih poti, ki morajo dati sodobnemu ekonomskemu pragmatizmu pri urejanju družbenih problemov trdnjšo podlago in jasnejšo perspektivo.

Žal široka paleta nakazanih smeri ekonomskih razmišljanj na posvetovanju ni bila soočena in dopolnjena s širšimi sociološkimi razsežnostmi. To velja tudi za obravnavo lastninske problematike, saj je lastnina (družbena lastnina) temeljni produkcijski odnos vsake (tudi naše) družbe, vendar pa se takšne oznake pogosto uporabljajo le kot generalni manifest, ne da bi iz njih izvajali spoznanja, nedvoumno veljavna za druge ekonomske in družbene kategorije. Pomembno je tudi, da ekonomska razprava ni bila zaprta v disciplinarne okvire, marveč je odprla in nakazala vrsto soočanj (prekrievanj, dopolnjevanj) s filozofskimi, sociološkimi in politološkimi razsežnostmi.

Svoboda, zatiranje, emancipacija*

Christian Bay, norveški politolog, ki živi v Kanadi (University of Toronto), je znano ime sodobne politične znanosti. Za razliko od dominantnega toka zapadne politologije, ki se je zilil v znano behaviorno šolo, je Bay bližje »radikalni« politološki smeri, ki se je v 60. letih, v času vietnamske krize, v ZDA konstituirala v posebno »Skupino za novo politično znanost« (Caucus for a New Political Science). Bay, ki je aktivno deloval v tej skupini, utemeljuje svoje poglede s specifično koncepcijo politike, ki jo je povezoval in jo tudi danes povezuje s problemom potreb. V tem se seveda razlikuje od prevladujočega toka, ki politiko pojmuje kot boj za oblast in kot izvrševanje oblasti. Na tej osnovi razlikuje med politiko v pozitivnem smislu (ki uresničuje avtentične potrebe ljudi – »human needs«) in med psevdo politiko, ki uresničuje partikularistične potrebe in interese (»human wants«).

Splošno znan je postal Bay po svoji knjigi *The Structure of Freedom*, ki jo je prav tako zasnoval na konceptu potreb. V svojih delih se Bay opira v znatni meri na sodobno psihologijo (Maslow itd.) in skuša celotno svojo koncepcijo politike in svobode utemeljiti tudi z rangiranjem avtentičnih potreb človeka, ki je po njegovem predpostavka vsake racionalne in humanistične politike.

Delo z naslovom *Strategije politične emancipacije* se organsko vključuje v dosežanje Bayeve napore. Obsega 247 strani; od tega je 203 strani teksta, drugo pa so opombe, imenski in stvarni indeks. Če smo poudarili, da pomeni to delo kontinuiteto, potem moramo najprej opozoriti na to, da ga avtor razločno koncipira na specifičnem pojmovanju politike kot emancipacijske dejavnosti.

Oblast (power) je sicer tudi zanj substanca politike, vendar pa je hkrati to le ena njena stran. »Druga stran je svoboda ali pravičnost ali kakršnakoli vizija boljše družbe« (str. 3). Takšna politika ima po njegovem odločilno vlogo v procesih emancipacije v sodobnem svetu, posebno v liberalno-korporativnih družbah, ki jim je ta knjiga predvsem namenjena. Vsa vsebina knjige se osredinja okrog treh bazičnih pojmov: »svoboda«, »opresija« in »emancipacija«.

V prvem poglavju knjige se avtor kritično spopriema z običajnim pojmovanjem svobode v liberalni koncepciji (od Locka do Rawlsa). Temu konceptu, katerega ideološko-razredni karakter jasno osvetli, avtor predvsem zameri, da izpusti iz obravnavanja celo vrsto bazičnih človekovih potreb. Zato meni, da liberalni koncept svobode ni skladen z zahtevo po človeški emancipaciji, ki se ravna po neki racionalni skali človeških potreb. V drugem poglavju, ki nosi naslov »Načini opresije v liberalno-korporativnih družbah«, skuša razviti nekakšen alternativni pristop k vprašanju svobode, opresije in človeške emancipacije. Posebej razloži svoj koncept treh poglavitnih oblik opresije, namreč dominacije, prisilne opresije (coercive oppression) in alienacije. V poglavjih 3, 4 in 5 razčlenjuje avtor po vrsti splošne in teoretične aspekte teh treh pojmov in tudi nakuže strategije emancipacije glede vsakega izmed njih. V zadnjem, 6. poglavju povzema pisec bistvene rezultate svoje analize in skuša osvetliti transnacionalne in transtemporalne vidike strategije človeške emancipacije. Prepričan je, da so lahko te strategije le univerzalne, globalne, ne pa ozko nacionalne. Zgrajene morajo biti v skladu s ciljem, da se na tleh razdeljenega sveta, ki temelji na psevdoskupnostih sodobnih držav, izoblikuje svetovna skupnost, v kateri bo država odmrta, ljudje pa bodo horizontalno povezani prek avtentičnih skupnosti.

Bayevo delo je živo napisano, zavzeto za jasno opredeljene vrednote, oprto na številne vire sodobnega družboslovja, hkrati pa tudi povezano z razpravljanjem o pogledih

* Christian Bay: *Strategies of Political Emancipation*, University of Notre Dame Press, Notre Dame – London, 1981.

starejših, klasičnih avtorjev od Platona do Marxa. Pojmi, ki jih uporablja, se nam zdijo znani, toda treba jih je poznati v Bayevem razumevanju, da bi lahko dognali, v čem je njihova konkretna diagnostična vsebina in v čem je njihovo prognostično predvidevanje in mobilizacijsko hotenje.

Tu ne gre omeniti samo njegove koncepcije politike in njene zveze s problemom zadovoljevanja bazičnih potreb ljudi. Omenimo naj tudi njegovo jasno opredelitev ideologije in kritiko teze o koncu ideologije kot eno izmed (sedaj že preseženih) načel behavioralne koncepcije sodobne politične znanosti. Treba je tudi vedeti, da je njegov koncept svobode – za razliko od liberalnega – mnogo širši, saj je zanj svoboda v najbolj fundamentalnem smislu navezana na samozražanje človeka, na izražanje jazstva (self-expression, expression of the self, str. 38). Težnja po takšni svobodi je univerzalni ideal, ki ga pa kljub psihološkim poudarkom pisec ne reducira na golo psihološko kategorijo, niti na individualno-psihološko niti ne na socialno-psihološko. Obsega namreč: 1. sposobnost, da se izrazim; 2. priložnost, da to lahko storim; 3. motivacijo, da to storim, da se torej izražam in dalje razvijam. Tako se mu problematika svobode izostri v interpersonalno in interpersonalno razmerje (v obliki odnosov med osebami, osebami in organizacijami in osebami in kolektivitetami) ter v razmerje med osebami in njihovo kulturo.

Če torej vidi Bay inherentno težnjo po takšni svobodi kot eno bazičnih potreb človeka, pa hkrati opozarja, da se ji tako v teoriji kot v praksi upirajo različne oblike opresije. S tem pojmom razume kakršnokoli vrsto negacije, omejevanja, onemogočanja ali destrukcije svobode. Poglavitne oblike opresije vidi 1. v alienaciji (osebi je odtujen zavestni jaz), 2. v odnosih med osebami in v organizacijah, skupnostih, v družbi se opresija pojavlja v obliki *fizičnega prisiljevanja, deprivacije*, ali pa v obliki *nasilja*; končno se 3. v okviru dane kulture, ideologije ali socializacijskega procesa pojavlja kot dominacija oziroma kot manipulirano pristajanje na podrejanje tuji volji.

Tem oblikam opresije išče Bay ustrezne »strategije« *emancipacije: nasproti alienaciji postavlja novo politično pedagogiko (vpliv Freira, katere cilj je osveščanje ljudi glede njihovih pravih potreb in njihovih prioritet;*

nasproti strukturalnemu nasilju, drugim oblikam prisile in proti deprivacijam postavlja med drugim vrsto organiziranih oblik, v katerih naj bi se ljudje soočili z obstoječim redom z nenasilnimi sredstvi (npr. različne oblike »horizontalnega« *organiziranja – ekologisti, feministična gibanja, gibanja za enakopravnost ras, etnij itd.); tudi nasproti alienaciji predlaga ustanavljanje močnih horizontalnih skupnosti in njihovo povezovanje v federacije, prek katerih naj bi presegali individualistično alienacijo in omejili državo, da ne bi vsilila svojih kolektivnih ciljev in določala vrednostnih prioritet.*

V zaključnem poglavju ponovno kritizira liberalno ideologijo, skupaj z njeno vero v ekonomsko in politično vlogo trga kot »arbitra« *vseh vrednot, kar je v svetovnem okviru povzročilo ekonomske in druge neenakosti, ki smo jim danes priča. Ko kritizira negativne učinke sedanje ekonomske ureditve, ki se kažejo tudi v čedalje večji bedi »tretjega sveta«, nakaže kot možno alternativo svojo lastno koncepcijo emancipiranega sveta; ta svet naj bi povezovale namesto sedanjih nacij-držav, kooperativne, naravno povezane skupnosti; le-te je treba, po njegovem, začeti oblikovati v sedanjih liberalno-korporativnih družbah s tem, da se zavračajo nacionalno-državne lojalnosti in legitimnost korporativne lastnine, dalje s krepitvijo zaupanja in odgovornosti v naravnih skupnostih ter s tem, da se hkrati tudi pospešuje transnacionalna solidarnost z vsemi človeškimi skupnostmi.*

Kot je moč razbrati iz tega vsekakor reduciranega prikaza, je v ospredju Bayevega kritičnega očesa sodobna visoko razvita kapitalistična družba (korporativni liberalizem), ki jo pozorno diagnosticira in hkrati išče zdravila za njena protislovja. Pri tem je iz teksta razvidno, da zavrača tudi obstoječo »državno-korporativno« *družbo, kar pomeni, da je kritičen tudi do etatiističnih in vseh drugih oblik družbe prehodnega obdobja, vsaj kolikor jih ocenjuje s pozicije svobode in avtentičnih potreb. Teh vprašanj se sicer dotika le bežno, kajti v središču njegove kritike je vendar le liberalna ideologija in njena pretenzija, da bi v sodobnem sistemu korporativne lastnine in posredne predstavnike vladavine ustvarila nekakšen idealen vzorec svobode.*

Čeprav bi pričakovali, da se bo pisec še bolj poglobil v analizo nekaterih strukturnih

problemov sodobnega kapitalizma (npr. razredna struktura, politična organizacija itd.), ne smemo tudi prezreti tega, da preha-ja kot smo že ugotovili, od svoje pretežno psihološke analize tudi k strukturnim determinantam in predpostavkam svobode (npr. v razpravljanju o zasebni lastnini). Če bo morda koga motilo to, da npr. koncept alienacije omejuje na individualno sfero ali dominacije na kulturno, ne bo smel prezreti, da pri tem pisec jasno opredeli svojo pozicijo in omogoča nadaljnji kritični dialog. Če je pisec tu pa tam tudi kritičen do Marxa, pa je svojo temeljno pozicijo in nekatere prvine kritike v marsičem naslonil na njegova družbenokritična spoznanja, ki pa jih skuša dopolniti in včasih deloma modificirati z novejšimi empiričnimi raziskavami (npr. glede odtujitve). Brealec, ki bo prebral, da je pisec na poziciji človekovih pravic, bo nedvomno dobil asociacije o aktualnosti, a tudi zlorabah tega pojma. Slednjega se jasno zaveda tudi Bay, saj je, lahko rečemo, svojo strategijo emancipacije zasnoval ravno na kritiki vsakega tržnega laissez faire, na jasni poziciji bazičnih potreb človeka, ki se začinja s človekovim življenjem in obstojem človeka in človeštva, se nagrajujejo s potrebo po zdravju, solidarnosti in po človekovi svobodi, individualni, socialni in politični, notranji in zunanji.

Z Marxom se Bay strinja, da mora biti cilj interpretacije sveta, da izboljšamo izgled, da ga spremenimo. Toda k temu še dodaja (str. 3): »Toda kot kritični empiricist menim, da ne bomo nikoli niti začeli razumeti strukture moči politične realnosti, preden se je dejansko ne lotimo spreminjati, pa četudi v svojem neposrednem okolju«.

Kakorkoli lahko nekatere avtorjeve teze obravnavamo kritično, ali lahko obžalujemo, da nekaterih vidikov ni vključil s svojo obravnavo, moramo vendar poudariti, da je to delo, ki tudi opozarja na samoupravljanje kot eno izmed perspektivnih oblik nove organizacije družbe, nabito s klicem po spremembi. Če praktično-institucionalna problematika določanja bazičnih vrednot in njihovo prioritarno razvrščanje čaka nadaljnje raziskovanje – tako na nacionalni kot svetovni ravni, pa se mi zdi, da kdorkoli resno razmišlja o emancipaciji, ne more mimo problemov potreb in njihovega uresničevanja.

Morda koga prvi hip glede na običajne

konotacije moti sam izraz strategija »politične« emancipacije (saj je pri nas dobil v glavnem pomen, ki ga ima v Židovskem vprašanju). Ne smemo pa pozabiti, da Bayu kot racionalnemu humanistu (tako se sam imenuje) pomeni politična emancipacija aktivnost, ki se zavzema za uresničevanje potreb: »Politično«, kot ga tu definiramo, domneva angažiranje za najvišje vrednote človekovega življenja, zdravja in svobode. To so bistvene značilnosti družbenega življenja, ki jih mora varovati politika pred katerokoli in pred vsemi možnimi drugimi vrednotami« (str. 5). Piscu moramo pritrditi, če takšno koncepcijo politike označuje kot socialistično: »Po implikaciji je to tudi socialistična koncepcija politike; čeprav je ta termin v našem vsakdanjem jeziku obremenjen z ideološko prtljajem, je ta koncepcija socialistična v domnevi, da so vsa človeška bitja enakovredna, da imajo enako pravico do varstva in do razvoja (enhancement)« (5).

Adolf Bibič

DJURO ŠUŠNJIĆ

Cvetovi i tla

»Mogoče je lepša tista mlada doba, ko z svojo močjo odkrivamo ženske, kot ta zrela doba, ko brez moči odkrivamo resnice.«

Težko je oceniti knjigo avtorja, ki je v uvodu svoje knjige* napisal: »Ker vem, kdo piše pri nas prikaze knjig, mi je sčasoma postalo vseeno, kdo in kako piše o mojih knjigah. Eden me hvali, drugi graja. Obema je skupno to, da me ne razumeta.« (str. 28)

Vzrok za to, da sem se odločil napisati prikaz, je v tem, ker menim, da namen prikaza knjige nima le hvaljenje ali grajanje knjige oziroma avtorjevega dela, temveč zbuditi zanimanje ne le za knjigo, ampak predvsem za tematiko, ki jo obravnava. Z oceno – prikazom – torej opozorimo na knjigo, zraven pa dodamo še drobec lastnega znanja, mnenja ali kakšno misel, ki se na to tematiko nanaša. Pisanje objektivnih ocen je v našem družboslovju dejansko pre-

* Djuro Šušnjić: Cvetovi i tla, Mladost Beograd 1982, 296. str. (Velika edicija ideja)

cej zanemarjeno, še zlasti, če ga primerjamo z drugimi državami, kjer družboslovne revije namenjajo še zlasti veliko prostora in pozornosti ocenam in obravnavi novih knjig.

S tem (morda neobičajnim) uvodom sem želel začeti prikaz knjige. D. Šušnjića: »Cvetovi i tla« s podnaslovom: »Ogledi o uloga ma ideja u životu«. Knjiga naj bi torej obravnavala ideje. Toda Šušnjića odlikuje predvsem njegov stil. Že njegova knjiga »Ribari ljudskih duša« je nenavadna – nenavadna po stilu, izhodiščih, načinu obravnave. Vse te značilnosti njegovega pisanja so še izrazitejše v pričujoči knjigi. Poglejmo si samo nekaj – na primer citiranje. Šušnjić zelo pogosto citira (kar v našem družboslovju ni ravno pogost pojav, razen citiranja »klasikov«). To citiranje pa ne zajema samo misli iz družboslovnih in filozofskih del, temveč pogosto posega tudi v bogato zakladnico knjižne literature. Od Balzaca do T. Manna, pa tudi Marxa in Nietzscheja.

To je res delo sociologa, ki ne piše za druge sociologe ali za ljubitelje družbenih vprašanj, temveč za »ljudi, ki mislijo«. Za tako pisanje je tematika »idej« prava. To sicer v našem družboslovju zanemarjeno tematiko avtor obdela kot eno temeljnih družboslovnih vprašanj.

Knjiga raziskuje vlogo idej v življenju; bralec ponudi pogled v svet, poln bogastva misli, poln nenavadnih obratov, poln tistega, kar bralec sicer že ve, a se mu to odkrije šele ob branju.

Knjiga ima še eno dobro lastnost – je osebna. Avtor ni nekaj breztelesnega, nevidnega, ni zgolj poročevalec, temveč je navzoč na vsaki strani. Tu ne gre za povzdigovanje samega sebe. Nasprotno, izražanje »jaza« v knjigi je pravzaprav izraz samo refleksije in samozavedanja. Avtor postavi samozavedanje kot nekaj temeljnega, kot temeljni pogoj družboslovja. »Kolikor radi ljudje raziskujejo vse okoli sebe, toliko neradi raziskujejo sebe.« »Ne moremo opisati svojega trpljenja pri poskusu, da bi si odgovorili na vprašanje, kdo sem pravzaprav jaz?« »Samo majhni dojenčki se ne zavedajo razlike med subjektom in objektom in se nezavedno izenačujejo s celim svetom.« »Svet je poln velikih otrok, ki se ne zavedajo svoje identitete.« (str. 194)

»A najhuje je, da si ljudje, ki sami ne vedo, kdo so, jemljejo pravico, da vsem nam drugim govori, kdo smo mi.«

Ideje mu uspe povezati z vsemi elementi zgodovine in civilizacije, človekove narave, kulture, družbene organizacije, revolucije... »S pomočjo idej človek enkrat beži iz sveta, drugič se prilagaja svetu, tretjič spreminja svet...« (str. 167)

Lahko govorimo o idejah, ki združujejo, in o idejah, ki razdružujejo. Ideja bistveno vpliva na človeka in družbene spremembe, toda njena moč je izjemno omejena. Kako se ne bi zamislili nad naslednjo mislijo: »... ko se pojavi resnična, dobra in lepa ideja, se ne more uresničiti, ne da bi bila hkrati izkrivljena (iskvarena).« (str. 156) Ali pa pri naslednji definiciji marksizma: »Marksizem je zgodba o bogastvu sveta možnosti glede na realni svet. Realnost (dejstvo) je samo izhodiščna točka za nekaj mogočnega in novega.« (str. 76)

Toda razmišljanje o vlogi idej v življenju nas šele vpelje v tisto, kar je po mojem mnenju vrh knjige. To je njej del pod naslovom »Ideje in intelektualci«. Šušnjić opredeli intelektualca takole: »Menim, da je intelektualec vsak človek, v čigar življenje je vstopila razumna in umna ideja, ki je določila celotni način njegovega mišljenja, verovanja, vrednotenja in delovanja, ne glede na njegovo družbeno poreklo, razredni položaj, formalno izobrazbo itd.« (str. 247) Na prvi pogled je to nenavadna definicija. Kdo lahko tako opredeli intelektualca, in kaj nam takšna opredelitev lahko pove? Toda izkaže se, da to ni prava definicija, je bolj misel, ki šele vpelje v pravo definicijo, ki je dolga več kot deset strani in obravnava vse značilnosti intelektualcev, od ustvarjanja in vrednot, do odnosa do moči in oblasti. Če je namen definicije, da nas vpelje v predmet raziskovanja in nam ga opredeli, je Šušnjiću to uspelo.

Cilj in namen raziskovanja so možnosti in alternative intelektualca v današnji družbi. Intelektualec ima danes po Šušnjiću tri alternative:

1. da se preobrazi v »nevtalnega« tehnika;
2. da kritizira družbo s stališča idealov;
3. da kritizira družbo s stališča možnosti te družbe.

Tem alternativam ustreza tudi izbira različnega jezika:

1. jezik dejstev;
2. jezik idealov;
3. jezik resnično možnega.

Največjo pozornost seveda nemi zadnji skupini. Intelektualec, ki izbere to alternativo, sicer pozna dejstva, a tudi vidi, da obstoječi red dejstev skriva v sebi nekakšen nov možen red, ki bo bolj skladen s človeškimi potrebami. Zato tudi kritizira obstoječe s stališča tistega, kar bi lahko bilo, pa še ni. Toda takšen intelektualci pri svojem delu nima lahke naloge. »Kritični mislec izziva proti sebi vse sile starega sveta. Govori svetu tisto, kar bo svet pripovedoval jutri, toda vseeno ga ta svet še istega dne obsoja.« (str. 281) Tu kakor da mu zmanjka moči. Z ugotovitvijo: »Samo misel nemočnih drži v čuječnosti voljo močnih« bralca zapusti. Prepusti ga razmišljanju.

Toda ne. Ostane še kakšnih petnajst strani. Če naj bi te strani pomenile konkretizacijo teorije, razvite v knjigi, so me razočarale. Nasproti postavi dva velika filozofa in intelektualca – Sokrata in Lukácsa. Prvega imenuje veliki bodoči človek, drugega imenuje veliki večerajšnji človek. Prvega pohvali, ker je dal življenje za ideje, drugega pograja, ker je dal ideje za življenje. Poenostavljeno in neosmišljeno, predvsem pa nepotreben dodatek k sicer izvrstni knjigi.

Primož Južnič

RADO BOHINC

Temelji sistema in družbena kontrola cen

Temelji sistema in družbena kontrola cen je naslov nove knjige, ki jo je napisal Rado Bohinc, izdal pa konec leta 1982 Center za samoupravno normativno dejavnost.

Uvodoma govori avtor o samoupravnem urejanju razmerij v primarni delitvi in v okviru tega najprej o pridobivanju dohodka v zvezi s samoupravnim urejanjem razmerij na trgu. Pri tem ugotavlja, da je dohodek del celotnega proizvoda družbe, ki ga delavci v temeljni organizaciji pridobijo v denarni obliki kot družbeno priznanje za rezultate svojega in celotnega družbenega dela v so-

cialistični blagovni proizvodnji. Obseg tega družbenega priznanja ter način njegovega ugotavljanja pa sodita v področje tako imenovane primarne delitve družbenega proizvoda, ki je utemeljeno v sistemu cen. Avtor poudarja, da so delavci v temeljni organizaciji pri opravljanju dejavnosti in pri pridobivanju dohodka na podlagi delovanja tržnih zakonitosti samostojni, vendar pa so pri tem odvisni od okvirov družbenega usmerjanja gospodarskega in družbenega razvoja ter od usklajevanja odnosov na trgu. S samoupravnim sporazumevanjem in družbenim dogovarjanjem svojih organizacij združenega dela ter drugih samoupravnih organizacij in skupnosti in s planiranjem dela in razvoja integrirajo svoje delo v družbeno delo in s tem izpopolnjujejo celotni sistem samoupravnih, socialističnih družbenoekonomskih odnosov ter obvladujejo stihijsko delovanje trga. To pa so po avtorjevem mnenju družbenoekonomski razlogi za sporazumsko oziroma plansko korekcijo tržnega mehanizma.

Ko avtor citira pomembnejša ustavna in zakonska določila o trgu in cenah, ugotavlja, da urejajo delavci medsebojna razmerja pri delu in poslovanju organizacij združenega dela, a med drugim tudi v skladu z enotnimi temelji sistema cen, ki imajo oporo v osnovi enotnega jugoslovanskega trga. Pri tem poudarja, da je osrednje vprašanje temeljev sistema cen samoupravno urejanje razmerij na področju cen, in sicer pri oblikovanju cen za proizvode in storitve, kakor tudi pri usklajevanju in urejanju razmerij na trgu.

Pri oblikovanju cen so delavci v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela dolžni izhajati iz ciljev in nalog, določenih v planih družbenopolitičnih skupnosti, ter iz ukrepov za uresničevanje določene ekonomske politike. Avtor našteva med temeljnimi načeli samoupravnega urejanja razmerij na področju cen naslednja pravila, ki veljajo za oblikovanje cen: cene oblikujejo za svoje proizvode oziroma storitve delavci v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela, in to na enotnem jugoslovanskem trgu, samostojno, upoštevajoč odnose medsebojne odvisnosti, povezanosti in odgovornosti do drugih (v takšnih odnosih oblikujejo cene s samoupravnim sporazumevanjem) in na podlagi delovanja tržnih zakonitosti, izhajajoč pri tem iz meril, ki jih določa zakon, ter v skladu s pogoji za pridobivanje

dohodka, ki jih določajo samoupravni sporazumi, družbeni dogovori ter zakoni.

Nadalje obravnava avtor subjekte, način in obliko ter vsebino samoupravnega normativnega urejanja področja cen. Na tem mestu komentira določbe zakona o temeljnih sistema in družbeni kontroli cen, iz katerih izhaja, da je raven urejanja cen temeljna organizacija in tudi druga organizacija združenega dela, v obsegu svojih pravic in dolžnosti pa tudi krajevna skupnost, samoupravna interesna skupnost ter druge samoupravne organizacije in skupnosti, skladno s svojo družbeno vlogo in funkcijo, poleg tega pa tudi družbenopolitične skupnosti. S samoupravnimi sporazumi, pravilniki oziroma drugimi samoupravnimi splošnimi akti urejajo subjekti na splošen način z zakonom predpisano vsebino na področju cen, za določitev cene konkretnemu proizvodu oziroma storitvi pa je potreben še posamični akt pristojnega organa (na primer delavskega sveta), ki opravi povzetek predpisanih premis odločanja. Posamični akt o določitvi cene, ki je po svojem poreklu v bistvu ugotovitvene (deklaratorne) in ne oblikovalne (konstitutivne) narave, je slejkoprej nujen, saj je to končni rezultat urejanja razmerij na področju cen in oblikovanja cene. Uvodno poglavje avtor zaključuje z navedbo obvezne vsebine samoupravnega normiranja na področju cen, ki je določena v zakonu o temeljnih sistema in družbeni kontroli cen.

Drugo poglavje avtor namenja samoupravnemu sporazumevanju na področju cen in v okviru tega najprej na kratko poda nekaj splošnih ugotovitev o samoupravnih sporazumih. Spregovori o pravni naravi samoupravnih sporazumov in povzame določbe zakona o združenem delu, ki vsebujejo nekatera skupna načela oziroma opredelilne, veljavne za vsakršno samoupravno sporazumevanje, torej tudi za samoupravne sporazume na področju cen. Ko nadalje obravnava družbenoekonomsko in pravno podlago samoupravnega sporazumevanja na področju cen, ugotavlja, da udeleženci s samoupravnimi sporazumi o cenah sporazumno določajo le način uporabe predpisanih meril za oblikovanje cen, torej njihovo razčlenitev, ne pa, kot bi se morda razumelo, da določajo konkretne številčno določene cene proizvodom oziroma storitvam v medsebojnem prometu. Posebej opozori, da določanja deležev pri skupnem prihodku v samo-

upravnem sporazumu o združevanju dela in sredstev pri skupnem poslovanju ne moremo šteti kot oblikovanje cen po zakonu o temeljnih sistema cen in družbeni kontroli cen. Avtor meni, da organizacije, ki urejajo medsebojne odnose na tej podlagi, niso dolžne upoštevati zakonsko predpisanih meril za oblikovanje cen in tudi, da tako določeni deleži pri skupnem prihodku niso predmet družbene kontrole cen. To pa zato, ker pri določanju deležev pri skupnem prihodku na podlagi osnov in meril seveda nima opravka s cenami. Enako stališče kot pri tako imenovanih internih cenah pa velja tudi pri sporazumevanju z organiziranimi porabniki. Tudi v tem primeru gre za oblikovanje cen po osnovah in merilih, ki jih v zakonu navedeni subjekti sporazumno sami opredelijo.

V tretjem poglavju obravnava avtor merila za oblikovanje cen kot zakonsko predpisani okvir uresničevanja načela samostojnosti organizacij oziroma skupnosti pri oblikovanju cen. Pri tem, ko v celoti povzema v zakonu o temeljnih sistema cen in družbeni kontroli cen določena in v posebnih navodilih razčlenjena merila, ugotavlja, da teh meril ni moč uporabljati zgolj kot načelo pri oblikovanju cen, ampak mora njihova razčlenitev zagotoviti podlago za izračun konkretne cene proizvodu oziroma storitvi.

Po vsebini najboljšeje je četrto poglavje, v katerem avtor obravnava družbeno kontrolo cen. Pri tem ugotavlja, da je družbena kontrola cen vsakršna aktivnost njenih udeležencev, usmerjena k temu, da se razmerja na področju cen ureja in uresničuje tako, kot je v sistemu cen določeno, ter da se uresničuje sprejeto politiko cen. Družbena kontrola cen zagotavlja uresničevanje družbenoekonomske funkcije cen in stabilnost gospodarstva ter trga, opravljajo pa jo samoupravne organizacije in skupnosti s tem, da sprejemajo ustrezne ekonomske ukrepe in sklepajo samoupravne sporazume in družbene dogovore, nadalje pristojni organi družbenopolitičnih skupnosti s tem, da nastopajo z ustreznimi ekonomskimi ukrepi ter predpisujejo ukrepe neposredne kontrole cen in končno skupnosti za cene s tem, da predlagajo ustrezne ekonomske ukrepe, opravljajo neposredno kontrolo cen, izdajajo predpise, za katere so pooblašcene, ter se udeležujejo sklepanja samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov, s katerimi

se urejajo odnosi na področju cen. V nadaljevanju avtor natančneje obravnava posamezne subjekte, njihovo vlogo, naloge in postopke pri opravljanju družbene kontrole cen. Avtor meni, da uveljavljanje družbene kontrole cen v ničemer ne posega v samostojnost subjektov oblikovanja cen, pač pa zavezuje te subjekte k določenemu ravnanju v prid spoštovanja postopkov družbene kontrole. Vendar pa na koncu tega poglavja le poudarja, da so odloki o določitvi najvišjih cen oziroma o določitvi najvišje ravni cen (zamrznitev), ki jih običajno sprejemajo izvršni sveti skupščin pristojnih družbenopolitičnih skupnosti, največkrat pa zvezni izvršni svet, žal, vse pogostejši administrativni poseg države v samoupravno uravnavanje razmerij na področju cen.

V petem poglavju nam avtor prikaže organizacijo ter naloge in dela skupnosti za cene. Še posebej natančno navede pravice, obveznosti in odgovornosti zvezne in republiške skupnosti za cene, kot so te določene v ustreznem družbenem dogovoru oziroma samoupravnem sporazumu.

V šestem poglavju nas avtor seznanja s posebnostmi urejanja razmerij pri cenah v nekaterih dejavnostih, in sicer v organizacijah združenega dela oziroma skupnostih, kjer se oblikujejo interesne skupnosti, nadalje v razmerjih med trgovskimi in proizvajalnimi organizacijami ter v gradbeništvu. V zadnjem, to je sedmem poglavju, pa o pristojnosti in teritorialni uporabnosti predpisov o cenah glede na določbe dogovora o določitvi proizvodov in storitev, pomembnih za vso državo, in dogovora o določitvi proizvodov in storitev, katerih cene so v pristojnosti republike in v pristojnosti občin.

Bohinc je kot predsednik skupnosti za cene mesta Ljubljana v praksi že odgovoril na številna zapletena vprašanja oblikovanja cen ter njihove družbene kontrole. Njegova knjiga je prav gotovo rezultat neposrednih izkušenj ter strokovnih dognanj pri prizadevanjih za pravilno razumevanje ter konkretno uresničevanje zakonskih določil v praksi začetnega obdobja uresničevanja zakona o temeljnih sistema cen in družbeni kontroli cen, in to predvsem pri problemih pravnoorganizacijske ter samoupravnonormativne narave. Pomembnosti in aktualnosti njegove knjige v ničemer ne zmanjšujejo sedanji ukrepi o zamrznitvi cen. Nasprotno, v skladu z zvezno in republiško resolucijsko usme-

ritvijo bo lahko Bohinčeva knjiga koristno prispevala k prizadevanjem, usmerjenim v razvijanje družbenoekonomskih odnosov na področju oblikovanja in družbene kontrole cen.

Janko Arah

DARA JANEKOVIĆ

Jošuni nasljednici, Izrael – Arapi – Palestina

Mladost, Zagreb 1982, strani 318)

D. Janeković je priznana notranje in zunanjepolitična komentatorka zagrebškega »Vjesnika« z več kot petindvajsetletnim novinarskim stažem. Iz opomb o avtorici (str. 313) izvemo, da je imela bogato in razburljivo (tako kot to verjetno mora biti) novinarsko življenje, ki se mu je »od najzgodnejše mladosti predala s strastjo«. Bila je dvakrat dopisnica v Parizu ter kot stalna poročevalka s sedežem v Alžiru pokrivala področje Bližnjega Vzhoda in Severne Afrike. Več kot petnajst let svoje novinarske energije je avtorica posvetila proučevanju in dnevnem spremljanju izraelsko-arabskega spora, torej dogodkom, ki so v politični terminologiji znani kot bližnjevzhodna kriza. V času vojne leta 1967 je bila posebna dopisnica iz Tel Aviva, kasneje pa je poročala iz vseh držav, ki so bile neposredno vpletene v konflikt. Njeno poglobljeno spremljanje osvobodilnih gibanj in protikolonijalnega boja afriških narodov odseva tudi v pričujoči knjigi, saj avtorica največ prostora odmeri Palestincem, njihovemu boju in revoluciji.

Knjiga »Jošuni nasljednici« je bolj ali manj posrečena mešanica potopisa, reportaže in intervjuja, obogatena s poenostavljenim in poljudnim zgodovinskim prikazom. Tak način pisanja po eni strani pravzaprav dokazuje, da lahko knjige pišemo na najrazličnejše načine, po drugi strani pa omogoča zelo svobodno sistematiko snovi in še bolj svoboden metodološki prijem, kar seveda

močno vpliva na analizo in sintezo obravnavane snovi.

Osrednji del knjige so intervjuji, ki jih je avtorica naredila od leta 1970 do leta 1974 in sicer z vodjo Palestinske osvobodilne organizacije J. Arafatom, s predsednikom Josipom Brozom-Titom, najuglednejšim arabskim novinarjem M. Hejkalom, egiptovskim predsednikom A. Sadatom, sirijskim predsednikom H. Asadom, legendarnim poveljnikom Kurdov M. Barzanijem, libijskim predsednikom, M. Gadafijem in predsednikom Tunisa H. Burgibo. Iz knjige izvemo, da je Janekovičeva intervjuvala vse te znane osebe po zaslugi svojega poklicnega ugleda, novinarske iznajdljivosti ter poklicne sreče, žal pa ne izvemo, kje in kdaj so bili intervjuji prvič objavljeni, saj so stari že več kot deset let. Da ne bi izgubili svoje aktualnosti, je avtorica intervjuje povezala z različnimi pripetljaji iz novinarske beležnice, z največjimi političnimi in zgodovinskimi dogodki. Največ vprašani zadeva izraelsko-arabski spor v vseh njegovih razsežnostih in različnimi zornimi koti. Ocene arabskih liderjev o tem, kako je potrebno preseči krizo (ali z orožjem ali s pogajanjem), se seveda razlikujejo, vendar pa brez izjeme napovedujejo nove vojaške spopade.

Posebej moramo opozoriti na temeljne misli iz intervjuja s predsednikom Titom, ki je rekel, da je arabsko stališče, češ, da je Izraelce potrebno vreči v morje, popolnoma napačno. Gre za znano stališče, ki je kot politična parola in nekaj časa večinsko mnenje Arabcev povzročilo veliko politične in vojne škode vsem arabskim državam. Za Tita je Izrael realnost in zato je mogoče edino mirno urejanje spora. Vedeti moramo, da je predsednik Tito po pogovoru z A. Sadatom leta 1973 v posebnih poslanicah šefom arabskih držav opozoril na bližajočo se vojno (vojna je izbruhnila oktobra 1973 – Jugoslavija je poslala Egiptu 140 tankov, kar je Sadat s posebno hvaležnostjo omenil v svoji avtobiografiji in političnih govorih).

Drugi najvažnejši problem, ki ga avtorica skuša pojasniti v intervjujih, je problem arabske enotnosti in neuspešnih poskusov združevanja arabskih držav. Moramo poudariti, da Arabci do današnjega dne niso dosegli niti minimuma akcijske sposobnosti – kljub temu, da so bili poskusi združevanja motivirani z učinkovitejšo konfrontacijo z Izraelom. Združitve v enotno državo so bile

po pravilu kratkotrajne in so imele obraten učinek (npr. združitve med Egiptom in Libijo, Egiptom in Sirijo, Tunisom in Libijo itd.), saj so povzročile take zaostritve med temi državami, da je večkrat grozil izbruh vojne. Medarabska konfrontacija onemogoča, da bi dosegli enotno stališče do tega, kaj so pravzaprav vzroki za sedanje stanje in zato samo sovražstvo do Izraela kot skupni imenovalec očitno ni dovolj močan kohezivni dejavnik.

Tretji problem je palestinski narod, njegova revolucija in boj. V treh intervjujih z Arafatom, zapisanih med obiski v palestinskih taboriščih in vojnih poligonih, z razgovori z borci, ženami in otroki, je avtorica občutila in doživeto prikazala veličino in tragiko tega ljudstva, ki čaka na svojo pravico. Vzroke za palestinsko tragedijo moramo, po mnenju avtorice, iskati izključno v izraelskem militantnem ekspanzionizmu. Če se na tem mestu ne spuščamo v oceno take trditve v tipično belo-črni optiki, pa bi morali pričakovali, da bo avtorica kot izvrstna poznavalka razmer in novinarka skušala bralcu odgovoriti na vprašanje, kakšen del odgovornosti za palestinsko nesrečo imajo arabske države z vsemi svojimi razprtijami in nasprotnimi interesi. Namreč, ali si arabske države vzhodno od Sueškega prekopa resnično žele ustanovitve samostojne in neodvisne palestinske države. Po mnenju poznavalcev tega problema bi namreč bodoča palestinska država bila preradikalni element za vojaške in polfevdalne režime sedanjih držav.

D. Janeković vešče vpleta skozi vso knjigo trditev, da sta globoko sovraštvo in nepomirljivost med Židi in Arabci prevladujoča občutka zadnjih nekaj tisoč let. Če je to res, o tem bi lahko kompetentno presodil le strokovnjak – dober zgodovinar. Avtor teh vrstic se strinja z oceno D. Janeković, da sta v zadnjih šestdesetih letih v arabsko-izraelskih odnosih prevladovala gnev in mržnja, vendar pa so preveč pavšalne in zato površne trditve, češ da gre izraelska mladina z zadovoljstvom v vojno, ker je tako pripravljena in vzgojena. Hočeš nočeš take trditve delujejo neobjektivno in navijaško. Škoda, da se avtorica trudi na prvih straneh knjige dokazati, da so krvoločnost, militantnost in sovražstvo do Arabcev lastni vsem Izraelcem – od otrok do starcev. Prav tako ne zdrži objektivne kritike trditve, »da je mržnja

eden glavnih stebrov, na katerih slone vsi dosedanji materialni, ekonomski in psihološki uspehi v razvoju dežele in ustvarjanju kohezije Izraelcev, ki so si tako po običajih kot mentaliteti neverjetno različni«. (str. 13)

Knjiga se dotika tudi vrste tistih problemov, ki v tem trenutku pretrésajo arabski svet. Gre za probleme islama in njegove revitalizacije, nafte kot političnega orožja, arabskih odnosov z velesilami in Zahadno Evropo, posledic izraelskega anektiranja nekaterih okupiranih ozemelj, graditve naselij na Zahadni obali reke Jordan, posledic, ki jih imajo nekateri mednarodni dokumenti na premagovanje bližnjevzhodne krize itd. D. Janeković upravičeno pravi, da je Sadatova odločitev, da odpotuje v Jeruzalem (leta 1977) in s tem odpre pot kasnejšim mirovnim pogajanjem z Izraelom, največji dogodek v eri njegovega predsednikovanja. Gre za resnično prelomnico izraelsko-arabskih odnosov. Posledico te odločitve, ki jo npr., J. P. Sartre primerja s padcem Bastille, A. Malraux pa z dejanjem genija ali norca, namreč čutijo tudi danes vse arabske države.

Knjiga je opremljena tudi z bogato kronologijo, ki začne z 18. stoletjem pred našim štetjem, ko se začno stari Hebrejci naseljevati na področju Palestine, pa do današnjih dni. Naslov knjige »Potomci – dediči – Jozueta« je pravzaprav bolj vezan na kronologijo, kot pa na samo vsebino dela. Stara zaveza pravi, da je Jozuet po Mojzesovi smrti na ukaz Boga popeljal Izraelce v »objubljenno deželo«. Taka kronologija seveda daje knjigi posebno vrednost, saj v dosednji literaturi ali publicistiki ni bilo mogoče na enem mestu najti vseh teh podatkov. Vendar pa je bila avtorica nedosledna, saj je v kronologijo uvrstila nekatere dogodke, ki z izraelsko-arabskim sporom nimajo neposredne zveze: npr. datum smrti Ču En Laja (str. 273), začetek zdravljenja predsednika Tita v Kliničnem centru (str. 271), datum smrti L. Trepperja, šefa ruske špijonaže v drugi svetovni vojni (str. 286), itd., na drugi strani pa navaja izjavo bivšega francoskega predsednika G. d'Estainga, v kateri ta pravi, da ima palestinski narod pravico do samoopredelitve. Moramo namreč vedeti, v kakšnem kontekstu je dana ta izjava, ki bi sicer pomenila mnogo, če bi d'Estaing govoril iskreno. Želel pa se je le prikupiti Arabcem, in sicer za to, da bi olajšal prodajo franco-

skega orožja zalivskim državam in z nekaj dobrimi poslovnimi potezami okreplil svoj položaj pred volitvami v Franciji. Zaradi te izjave se stališče Francije do PLO-a v praksi sploh ni spremenilo.

D. Janeković pravi, da je v arabsko izraelskem sporu napisanih tisoče knjig, sama pa na str. 311 priporoča tiste, ki jih je verjetno prebrala ali pa pregledala. V izboru najdemo, kot ponavadi, največ evropskih avtorjev, in to židovskega porekla, kar ni nelogično, če vemo, da so najpomembnejša dela s tega področja napisali prav Židje. Prav zaradi tega bibliografijo ni enostavno sestaviti, saj največkrat najdemo le enostranske vire. Avtorici je uspelo bibliografijo uravnotežiti, saj je navedla osem arabskih avtorjev, kar daje možnost, da se s problematiko seznanimo tudi z drugega zornega kota.

V knjigi so zbrani tudi najvažnejši dokumenti od leta 1947 sem: načrt OZN o delitvi Palestine, »proslavljeni« resoluciji varnostnega sveta OZN št. 242 in 338. Kot dragocen dokument moramo omeniti tudi pismo, ki ga je razočarani Sadat poslal Brežnjevju po tem, ko je že čisto obupal, da bo Sovjetska Zveza poslala Egiptu moderno orožje za vojno z Izraelom.

Sadatovo opozorilo Brežnjevju, češ da so ZDA edina sila, ki lahko razreši razmere na Bližnjem Vzhodu, ni zaleglo in zato je Sadat skoraj vse svoje karte stavil na ZDA, saj se je zavedel, da preseganje krize ni mogoče brez navzočnosti vsaj ene od velesil.

Prav tako je razveseljivo, da je pričujoče delo opremljeno z vsemi važnejšimi zemljevidi, ki prikazujejo politične in geografske spremembe tri in pol desetletja trajajočega spora med Arabci in Izraelom.

Moramo poudariti, da je knjiga D. Janeković skrbno urejena, da ima kar najmanj vsebinskih in tiskovnih napak, ki so v tovrstni literaturi pri nas sicer precej pogoste, da je pisana v lahko berljivem in tekočem jeziku. Namen avtorice je bil, da bralca seznanjajo z osnovnimi problemi spora med Arabci in Izraelom, koliko pa je to uspelo naj oceni vsak sam. Vsekakor pa knjiga nakazuje enega od možnih načinov obravnave problema in je zato zanimivo branje.

Iztok Simoniti

Humanizem – problem našega časa

(Izdalo Založništvo tržaškega tiska, Trst
1983, 258 str.)

Z zgodovinskih vidikov so vrtnčasti in protislovni tokovi preobrazbe človeštva prej pravilo kakor izjeme. In vendar je vzmožen rast, vse do zastrašujočih bioloških razsežnosti in spoznanih možnosti za samouničenje, posebnost naše dobe. To pomeni, da so človekova dejanja, misli in čustva danes bolj na prelomnici kot kadarkoli doslej. Silovitost svetovnih pretresov, znanstvenih dognanj in kulturnih sprememb – zlasti v obdobju od petdesetih let prejšnjega do petdesetih let našega stoletja, ko so prikazni človekove popolnosti v slabem in dobrem samo dopolnjevale iluzijo, češ da bodo današnji ljudje lahko kvečjemu še izvajalci epohalnih zamisli iz te prevratne dobe – zaznamenjuje tudi tiste družbene danosti, ki jih je vredno preoblikovati po ustvarjalnih močeh sodobnega človeka. Vsi strogi presojevalci so prepričani, da socializem in nauk nekakšne hiliastične sekte, ter da kapitalizem ni naravni red človeške družbe. Evropeiziranost civilizacije, kakršna se je porajala v ozračju prevladujočih vplivov krščanstva, postavlja še danes v ospredje vrsto problemov, ki so povezani s preseganjem tradicionalizma in konservativizma v naši kulturni dediščini. Zato niso odveč miselni, teoretični in snovni dokazi o nesmiselnosti križarskih pohodov, obujanju spominov na konstantinizem katoliške cerkve, niti na mitologijo tako imenovanega borbenega ateizma in na druge različice teh skrajnosti v bližnji preteklosti. Na Slovenskem je eden izmed pomembnejših mislecev tovrstne presežnosti prof. Vekoslav Grmič.

Knjiga *Humanizem – problem našega časa* je zasnovana kot sinteza doslejšnjih dognanj ved o človeku z osebno humanistično, skušnjo. Pisec je na račun širine pogleda na svet namenoma zanemaril številne posamične snovi, ki so sicer razdrobljene po predmetih izrazito področnih strokovnjakov, deloma pa se jih je dotaknil v zbirki razprav *Iskanje in tveganje*. Grmič ni mislec, čigar

ostrina presojanja bi lahko postala žrtev dovršenosti njegovega teoretičnega sistema. Širina njegovih pogledov daleč presega pokrajinske preprostosti, s čimer ne oznanja samo značilnih točk iz katoliške doktrine. Danes, na pragu kibernetične totalnosti, je takšno početje zunaj filozofiranja dokaj tvegano, toda ne popolnoma nesmiselno. Običajni pozvanci bodo temu poskusu takoj oporekali, češ da sodi v znanstveno ropotarnico. Navadno njihove sodbe niso zmote – toda Grmič je nenavaden pisec. Hote ali nehote jim odgovarja z manj obveznim esejizmom, podobno kakor Erich Fromm. Uvodoma postavi ogroženost sodobnega človeka nasproti problemom njegovega bivanja nasploh. Tako doseže nasprotja v parih, s pomočjo katerih razvija svojo misel skozi celotno knjigo. Kot možno razrešitev temeljnega nasprotja navaja spremembo miselnosti čim večjega števila ljudi, kakršna naj bi omogočila dejavno družbeno sožitje in osvoboditev vsakega posameznika. Že v prvem spoprijemu s problemom humanizma zadene ob Kantovo etiko, zlasti ob drugi kategorični imperativ. Na podlagi teh napestosti izziva svoje razmišljanje v knjigi; še bolj pa premisleke bralcev, ki na več mestih težko ločijo njegove stavke od misli drugih piscev. V prvem delu preprosto analizira poglobitnejše značilnosti *antihumanizma*: množičnega človeka, individualizem, terorizem, totalitarizem, integrizem, rasizem, porabniškega človeka, oboroževalno tekmo, onesnaževanje okolja in moralno neobčutljivost. Nato naniza še značilnosti *humanizma*: sekularizacijo, boj za svobodo, boj za človekove pravice, duh demokracije, partnerstvo, pluralizem, mirovna gibanja, ekološka gibanja in mednarodno solidarnost. Teh značilnih točk niti ne poskuša odpreti kot teoretična ali filozofska vprašanja, pač pa jih opisuje v pomenskem prelivanju, vse do posnetka sedanjih družbenih gibanj. Posnetku kasneje doda še optiko življenjske filozofije in humanistične prakse, ki pa ne more biti drugačna kakor moralno naziranje. Tu je jedro Grmičevega sporočila. Šele v tretjem in najboljšežnejšem razdelku se pisec pokaže v svoji miselni celovitosti. Z enako formalno sestavo kot v zbirki *Iskanje in tveganje* se loteva splošnejših snovi, kot so, npr.: človekove pravice in krščanstvo, kristjanove pravice v Cerkvi, krščanska horizontalnost, ljubezen in nasilje, revolucionarnost evangeli-

ja, kristjani in samoupravljanje, vera v človeka, ekološki problemi in krščanska podoba boga, vprašanje poguma za neposlušnost, med upanjem in malodušjem. Omenjene razprave so v bistvu ponatise iz celjske revije *Znamenje*, stvaritve Grmičevih dolgoletnih prizadevanj na področju humanizma, ki v skupni objavi razkrivajo nove prvine. Na način, ki je bolj prežet z moralo kot s pozitivno znanostjo, si prizadeva za prenovu načel krščanskega socialnega nauka oziroma za približevanje razvidnosti iz krščanskega oznanila podmenam socializma in samoupravljanja. Bržkone bodo posamezni poznavalci njegovega dela v tej knjigi pogrešali vestnejše izbrano in označeno slovstvo, bolj domišljeno sestavo nekaterih problemskih sklopov, strožjo presojo družbene stvarnosti in morda še katero podrobnost. Pisec se v iskanju jedra problemov našega časa pogostoma izmakne vsakdanjemu življenju, vendar nikoli ne toliko, da bi lahko njegovo presojanje postalo neživljenjsko, mrtva črka na papirju. Glede na spornosti pričevanj Jean-Jacquesa Servan-Schreibera in podobnih avtorjev, katerih knjige so predvsem uspešnice in manj zanesljivi viri podatkov, bi mu lahko očitali še marsikatero drobno nedoslednost, ki pa bistva zamisli našega pisca ne spreminja. Njegova misel se giblje v plasteh sestavljalkega iskanja, kjer izraža izredno teološko in filozofsko razgledanost, zato mu ni tuje spoznanje, da sleherni ideološka podtalnost ni vzvišen kulturni dogodek, toda da je vsako spodjedanje kulture ideološko dejanje *par excellence*. Vsekakor pa njegovo hotenje po stalnem preseganju stvarnosti prevladuje nad zapostavljanjem globine pri obravnavah posameznih vprašanj ter mimo nepotrebnih oziranj na preteklost nakazuje človekove možnosti »onstran optimizma in pesimizma«. V teh smislih se vedno znova potrjuje Grmičeva občutljivost za vseobsežnost problemov in možnosti človeka, ki je obenem tudi odgovor vsem sejalcem dvomov in sumničenj, oziroma najprimernejši način za izničenje predsodkov in nestrpnosti znotraj naše družbe. Tu ni prostora za jalovo spravaštvo ali za tako imenovano socialno in razredno *konvergenco*, niti za odstopanja od bistvenih podmen družbenega razvoja, temveč zgolj za ustvarjanje takšnih možnosti, da bodo nasprotja čim bolj plodovita. Človekova samozavest mu je dragocenejša vrlina kot pozitivistična do-

kazovanja družbene moči in/ali nemoči, saj je zmerom povezana z zaupanjem v prihodnost ljudi. Toliko o navzočnosti duhovne sestave humanizma v prenovljenem krščanskem etosu.

Preostane mi še nekaj dotikov ali, bolje rečeno, namigov na vprašanja v bližini bistvenih problemov našega časa zunaj dosega humanizma. Z zornega kota tega pogovora s teologom me ne ovirajo različne razlage pastoralne konstitucije, toda obenem ne morem sprejeti razlogov za zadržanost do Marxovih izrečnih misli o religiji v *Prispevku h kritiki Heglove pravne filozofije*, ker so neoločljiva sestavina njegovih pojmovanj človeka. Gotovo ni naključje, da se je v jugoslovanski sociološki in filozofski literaturi prav v šestdesetih letih (se pravi po izteku dobe, ki sem jo omenil na začetku tega spisa) pojavila prava poplava razprav oziroma študij o morali. Podrobnejše primerjave bi pokazale, da misli R. Luxemburg niso bile nasprotne Marxovemu pojmovanju, ko je govorila o morali kot o tisti jezdni živali, na kateri so si polomili zobe vsi Don Kihoti tega sveta, vsi pozvani ali samozvani pridigarji skorajšnjih spreobrnitev in drugi popravljalci človeštva, ne da bi pri tem poškodovali samo žival. Na tem mestu so padli vsi raziskovalci tako imenovane psihologije množice, od G. Le Bona do nesrečnega W. Reicha, še zlasti tisti, ki so oznanjali »biti« tam, kjer se »imeti« imenuje *revščina*. Kdor tako pojmuje humanizem, temu ni znano, kaj pomeni paliativnost v življenju. Ne vem, kaj si lahko obetamo od dialoga s filozofskim dobrikanjem, kakršnega sta ga zasnovala A. Schaff in R. Garaudy, nadaljevali pa naši misleci o »bogu ateistov«, »neki teologiji socializma«, o krščanskosti krščanstva in drugi. O materialnosti samozavedanja človeštva v vsakem človeku in/ali o samozavedanju človeka v odnosu do človeštva je P. Teilhard de Chardin v svojih razlagah noosfere povedal več kot vsi izrecni humanisti. S tem se je še najbolj približal teoretikom komunistične revolucije. Marxova sinteza materialne in duhovne bede z vidiki tehnologije kot merila družbenih odnosov in človekove prihodnosti je še zmerom tisto jedro, v katerem se udejanja dovršeni humanizem = naturalizem. Tak humanizem pa je nasprotje sindikalističnih in socialnih demagogij proti uvajanju najmoderneje tehnologije, nasprotje ozračju, v katerem je že

vsaka domiselnost skrajno sumljiva zadeva. Z omenjenimi vprašanji sem nakazal vsaj najpomembnejše zadrege naše stvarnosti in humanizma, kjer se samoupravljanje pojmuje kot sredstvo v procesu počlovečenja

družbe. Glede na ta razmišljanja je Grmičev *Humanizem – problem našega časa* še vedno odprta knjiga možnosti.

Branko Zihert

Skupina avtorjev: Delegatski sistem med normo in stvarnostjo, Ljubljana, 1983, Komunist, Zbirka Študijski zvezki, strani 218.

Delegatski sistem med normo in stvarnostjo je že drugo delo, ki se naslanja na raziskovalne rezultate v okviru raziskovalnega projekta »Delovanje in uresničevanje delegatskega sistema v SR Sloveniji«. Prvo delo – Delegatski sistem v SR Sloveniji – je izšlo že leta 1979 (vodja projekta A. Bibič, uredil F. Vreg) pri Centru za samoupravno normativno dejavnost pri Dopsini delavski univerzi Univerzum v Ljubljani.

Sedanje delo skupine dvanajstih avtorjev Delegatski sistem med normo in stvarnostjo je uredil uredniški odbor v sestavi A. Bibič (koordinator), F. Vreg, B. Markič, A. Igljčar in D. Zajc. Uvodna študija A. Bibiča opozarja na nujnost sistematičnega znanstvenega raziskovanja delegatskega sistema kot hrbtnice celotnega političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Avtor ugotavlja, da nobeden izmed prispevkov v obravnavanem delu ne dvomi v trdnost in trajnost načel in izhodišč delegatskega sistema. Kritične ugotovitve o delovanju delegatskega sistema kličejo tudi po večji kritični zavesti, predvsem pa po večji aktivnosti in novih metodah dela subjektivnega dejavnika. B. Markič piše o delegatskem sistemu kot alternativni predstaviškemu sistemu; opozarja na pomen dobro načrtovanega in pravočasnega odločanja ter na slabe strani improvizacij pri odločanju, česar je v naši politični kulturi še vedno veliko. F. Vreg se ustavlja pri analizi temeljne samoupravne ravnine in javnosti komunikacijskih procesov delegatskega odločanja; ugotavlja, da stopa javno mnenje v proces oblikovanja stališč interesov kot institucionalizirani dejavnik samoupravnega odločanja, hkrati pa se uveljavlja javno mnenje tudi kot neinstitucionalizirana demokratična politična sila, kot kritična moč samoupravne javnosti.

A. Hodžar-Zajc prikazuje načrt vzorca za anketo ter razčlenjuje problem informiranja delegatov in delegatskih gradiv. Delegati menijo, da so informacije preobsežne in mnogokrat ponavljajo že znana dejstva in so zato v breme delegatov. M. Šetinc piše o

delegatskem odločanju v temeljni organizaciji združenega dela in to z vidika primerjav v letih 1975–1981 ter ugotavlja pozitivne premike v demokratizaciji odločanja. P. Zrimška je raziskovalno pritegovalo komunikacijsko vedenje delavcev in njihovih delegatov; na temelju raziskave sklepa na obstoj dokaj visoke stopnje angažiranosti delavcev in njihovih delegatov v procesih samoupravnega sporazumevanja in dogovarjanja. A. Igljčar govori o krajevni skupnosti v delegatskem skupščinskem sistemu. Občutek vezanosti na interese »svoje« krajevnosti se je pri delegatih povečal in interese dosledno prenašajo v občinsko skupščino. D. Zajc obrača svojo raziskovalno pozornost na oblikovanje avtentičnih interesov v temeljnih samoupravnih skupnostih; prihaja do ugotovitve, da imajo družbenopolitične organizacije – v primerjavi z drugimi dejavniki – manjši vpliv na oblikovanje interesov občanov; razlog pa je v tem, ker subjektivne sile premalo vzpodbujajo ljudi k oblikovanju interesov in jih tako premalo motivirajo za doseganje skupnih ciljev.

D. Finkova obravnava člane in nečlane zveze komunistov v delegatskem sistemu; opozarja, da izstopa pojav, da člani zveze komunistov v manjši meri kot nečlani čutijo težave procesa proizvodnje, da pa so bolj občutljivi za probleme družbenega standarda in kadrovske politike. O mladih v delegatskem sistemu razpravlja A. Barletova; mladi ocenjujejo, da imajo majhen vpliv na razpolaganje s celotnim prihodkom in dohodkom. C. Ribičič razgrinja svoje raziskovalne rezultate, do katerih je prišel pri preučevanju položaja in delovanja občinskih skupščin; v drugi mandatni dobi se je utrdila in razširila zavest o nujnosti odločnejšega razvijanja specifične ustavne funkcije družbeno-političnega zbora. I. Kristan je raziskoval delegatski sistem na ravni federacije, zlasti z vidika seznanjanja z delom delegatov iz Slovenije v skupščini SFRJ; prihaja do zaključka o večjem zanimanju za delo delegatov iz Slovenije v skupščini SFRJ ter do sklepa o tem, da je minimalna vloga poročanja delegatov kot oblike seznanjanja z delom delegatov v zvezni skupščini.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije knjižnice Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo)

A. Članki in knjige iz SFRJ

B. Članki in knjige iz tujine

I. MARKSIZEM

A

- GOLUBOVIĆ Veselin: *Suvremenost Marxova mišljenja*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1983. Političke teme: Biblioteka suvremene političke misli.
- GRMIĆ Vekoslav: *Marxov humanizam*. Kulturni radnik, 34(1983)3.
- HAUG Wolfgang Fritz: *Križa ili dijalektika marksizma? Socijalizam u svetu* 7(1983)36.
- ŠEŠERKO Leo: *Naravoslovje in blagovna forma in Duševno in telesno delo / Alfred Sohn-Rethel* – Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1983. KRT; 10.
- ŠTER Jože: *Ali se marksizma lahko naučimo?* Maribor: Obzorja, 1983.
- VRANICKI Predrag: *Zgodovina marksizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983. Zbirka Tokovi. Prevod dela: *Historija marksizma*.

B

- ANDREEV I. L.: *Poslednie rukopisi K. Marksa: istorija i sovremennost'*. *Voprosy filosofii* (1983)8.
- BLANKE Bernhard: *Die Marxsche Kritik und die »Krise des marxismus«*. *Leviathan*, 11(1983)2.
- DENISOV V. V.: *Marksizam i istoričeskoe tvorčestvo narodnyh mass*. *Voprosy filosofii* (1983)7.
- FRIDLENDER G.: *Karl Marks i obščestvenoe razvitie Rossii*. *Kommunist* (1983)10.
- GRUENWALD Oskar: *The Yugoslav Search for Man: Marxist Humanism in Contemporary Yugoslavia*. South Handley, Mass.: J.F. Bergin Publishers, Inc., cop. 1983.
- KELLNER Douglas: *Science and Method in Marx's Capital*. *Radical Science journal* (1983)13.
- KRITIČNA TEORIJA (tematska številka). *Praxis international* 5(1983)3.
- MOISHE Gonzales: *The Agony of Marxism and the Victory of the Left*. *Telos*, (1983)55 (tematska številka posvečena »francoskemu socializmu«).
- PETRAS James: *Problems in the transition to socialism*. *Monthly Review*, 35(1983)1.
- SHANIN Teodor: *Late Marx and the Russian »Periphery of Capitalism«*. *Monthly Review*, 35(1983)2.
- SHENG Hu: *Marxism and the Reality of China*. *Beijing review* 26(1983)15.
- SWEETZ Paul M.: *Marxism and Revolution 100 Years after Marx*. *Monthly review* 34(1983)10.

II. FILOZOFIJA

A

- GRLIĆ Danko: *Za umjetnost* – Zagreb: Školska knjiga, 1983. Biblioteka Suvremena misao.
- HRIBAR Tine: *Drama hrepenjenja: od Cankarjeve do Seligove Lepe Vide* – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- JERMAN Frane: *Sprehodi po estetiki* – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- KANGRGA Milan: *Etika ili revolucija: Prilog samoosvješćivanju komunističke revolucije* – Beograd: Nolit, 1983. Biblioteka Sazvežđa; 86.
- NIETZSCHE Friedrich: *Genealogija morala: Polemički spis* – Beograd: Grafos, 1983. Biblioteka Horizonti.
- VRŠIĆ Marko: *Paradoks istine*. *Domesti*, 16(1983)5–6.

B

- BONEVAC Daniel: *Freedom and Truth in Mathematics*. *Erkenntnis*, 20(1983)1.
- JADACKI Jacek: *On So-called Theories of Truth*. *Dialectics and Humanism*, 9(1983)2.
- REGAN H. Donald: *Against Evaluator Relativity*. *Philosophy and Public Affairs*, 12/1983/2.
- STOLOVIĆ L... N.: *Sušтина estetike vrednosti* – Beograd: Grafos, 1983. Biblioteka Horizonti.

III. SOCIOLOGIJA – OBČA

A

- JOGAN Maca: *Sociologija i sociolozi u praksi*. *Sociologija* 25(1983)1.
- KRIZNI pojavi: *Zbornik razprav*. – Ljubljana: Center za družbenopolitično izobraževanje pri Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo, 1983. Knjižnica FSPN.
- SEKULIĆ Duško: *O pristupima izučavanju stratifikacione strukture jugoslavenskog društva*. *Sociologija* 25(1983)1.
- VUJEVIĆ Miroslav: *Uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti* – Zagreb: Informator, 1983.
- ŽUPANOV Josip: *Marginalije o društvenoj krizi*. *Globus*, 1983. Biblioteka Novi svijet.

B

- CRANDALL James E.: *Theory and Measurement of Social Interest: Empirical Tests of Alfred Adler's Concept* – New York: Columbia University Press, cop. 1981.
- Mc INTOSH Donald: *Max Weber as a Critical Theorist*. *Theory and Society*, 12(1983)1.

A

- CIFRIĆ Ivan: Komparativni pristup preučavanju seljaštva u socijalističkoj revoluciji. *Sociologija sela*, 20(1982)75-76.
- GOLOB Matija: Neka sociološka gledišta o nasleđivanju na seljačkim gospodarstvima. *Sociologija sela*, 20(1982)75-76.
- MOČNIK Rastko: Raziskave za sociologijo književnosti – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1983. Zbirka &.

B

- ALTERNATIVNA gibanja (tematska številka). *Autogestions* (1982)8-9.
- BARKER Eileen: New Religious Movements in Britain: The Context and the Membership. *Social compass* 30(1983)1.
- BECKFORD James, RICHARDSON James: A bibliography of social scientific studies of new religious movements. *Social compass* 30(1983)1.
- BORTNER M. A.: (posebna številka o sociološkem raziskovanju in sodiščih) Research Within the Juvenile Courts: The Dilemma of Human Subject Regulations. *Sociological Methods and Research* 11(1983)4.
- HARRIS Lorelei: Industrialisation, Women and Working Class politics in the West of Ireland. *Capital and Class*, (1983)19.
- KATZNELSON Ira: City Trenches: Urban Politics and the Patterning of Class in the United States – New York: Pantheon Books, 1981.
- SEILER William J.: Communication and Business and Professional Organizations – Reading, Mass; London et al., cop. 1982.
- The STUDY of Organizations (Editors Daniel Katz, J. Stacy Adams, Robert L. Kahn. San Francisco, London; Washington: Josey – Bass Publishers, 1982.
- ŠPORT (tematska številka). *Revue internationale des sciences sociales* 34(1982)2

IV. POLITIČNE VEDE – SPLOŠNO

A

- KAZANOVA Pablo Gonzales: Kriza države i borba za demokratiju. *Marksistička misao*, (1983)4.

B

- BURAWOY Michael: Fabrik und Staat in Kapitalismus und Sozialismus. *Das Argument* 25(1983)140.
- POLITISCHE Psychologie (posebna številka). *Politische Vierteljahresschrift* 22(1981)12.
- STERNBERG Dolf: Das Wort »Politik« und der begriff des Politischen. *Politische Vierteljahresschrift*, 24(1983)1.
- WINTER von Thomas: Parteientheorie als Gesellschaftstheorie. *Politische Vierteljahresschrift*, 23(1982)4.

SAMOUPRAVNI SISTEM,
DRUŽBENOPOLITIČNI SISTEM

A

- »BRATSTVO-JEDINSTVO i zajedništvo mlade generacije danas«. *Ideje*, 14(1983)1-2.
- DOKUMENTI razvoja Jugoslavije. *Samoupravljanje*, 11(1983)7-8.
- MARKIĆ Boštjan: Pluralizam i mobilizacijska sposobnost sistema. *Politička misao*, 20(1983)1.
- MARKOVIĆ Milenko: Decentralizovani etatizam i medunarodni odnosi. *Socijalizam* 26(1983)6.
- MILIĆ Milovan: Radne zajednice u društveno-političkim organizacijama. *Samoupravljanje* 11(1983)4.
- SKUPNOST SLOVENSКИH OBČIN. *Posvetovanje*, Ljubljana 1983. Občina v sistemu družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja – Ljubljana: Skupnost slovenskih občin, 1983. Občina kot komuna: 7.
- STANIĆ Gojko: Političke dimenzije kriznog razdoblja. *Ideje*, 13(1982)6.

B

- ELEY Geoff: What Produces Fascism: Preindustrial Traditions or a Crisis of the Capitalist State. *Politics and society* 12(1983)1.
- MEISTER Albert: Les groupes d'autogestion au Japon. *Autogestions* (1982)10.
- PEDRAZA Bailey Silvia: Allende's Chile: political economy and political socialization. *Studies in comparative international development* 17(1982)2.
- RATTAN Ram: Role of Military Elite in Brazil. *International quarterly*, 38(1982)3-4.
- TIHOMIROV Ju. A.: Dialektika upravljenja i samoupravljenja. *Voprosy filosofii* (1983)8.

NOVEJŠA POLITIČNA ZGODOVINA
IN ZGODOVINA POLITIČNE MISLI

A

- JANJATOVIĆ Bosiljka: Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi: Hrvatski radnički savez 1921-1941. godine – Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1983. Političke teme: Biblioteka savremene političke misli.
- OBRADOVIĆ Daniela: Teorije o totalitarizmu u posleratnoj političkoj misli. *Sociologija* 25(1983)1.
- PETRANOVIĆ Branko: Dezintegracija istorijske svesti o revoluciji. *Marksistička misao*, (1983)4.

V. MEDNARODNI ODNOSI

A

- BARNET Richard J.: Mršave godine: Svjetski resursi i politika u doba oskudice – Zagreb: Globus, 1983. Biblioteka Novi svijet. Prevod dela: The Lean Years.
- JANSEN Michael: Bitka za Bejrut: Zakaj je Izrael vdrl v Libanon – Ljubljana: Založba Borec, 1983. Prevod dela: The Battle of Beirut.
- MATES Leo: Postanek i razvoj detante. *Medžunarodni problemi*, 34(1982)3-4.

METODOLOŠKI pristup izučavanju srpskog iseljenštva u SAD i Kanadi. *Međunarodni problemi*, 34(1983)3-4 (tematska številka).

NEUVRŠČENI in nevrščenost: 1961-1983 - Ljubljana: Delavska enotnost, 1983. Knjižnica Sindikati; 60.

B

ELLSBERG Daniel: Worin besthet die Gefahr für Europa und wie kann man sie abwenden? Einschätzungen aus amerikanischer und sowjetischer Sicht. *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 28(1983)6.

GSCHWIND Alexander: Krieg im Tschad. - Mitterrand bekannt Farbe. *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 28(1983)8.

RAY Aswini K.: The Multinational Corporation and the »New imperial system«. *International quarterly* 38(1982)3-4.

SPENCE Martin: British Imperialism and the Falklands. *Monthly Review*, 34(1983)11

DELAVSKO GIBANJE

A

BAŠKOVIĆ Ciril: ČSSR 1968 - Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS, 1982. - 158 str.; 24 cm - (KRT; 9) Kritika stalinizma in koncepcija nove družbe.

DRAKULIĆ Slobodan: Gradska gerila u Italiji 1970-1980 - Rijeka: Liburnija, 1983. Biblioteka Čovjek i svijet.

ROMANO Salvatore Francesco: Gramsci - Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1983. Zbirka Biografije.

VIDOJEVIĆ Zoran: Dijalektika društvenog bića i svesti radničke klase. *Socijalizam* 26(1983)6.

B

BOLLINGER Miguel: Revolutionary Strategy in Latin America. *Monthly Review*, 34(1983)9.

RADDE Hans Joachim: Indiens Kommunisten in Kampf um eine linke und demokratische Alternative. *Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, 25(1983)4.

SEGBERG Klaus: The European Peace Movements, the Soviet Union and the American left. *Telos*, (1982-83)54.

WHETTEN L. Lawrence: The West German Left in opposition. *The World Today*, 39(1983)6.

VI. KOMUNIKOLOGIJA IN NOVINARSTVO

A

DURIĆ Dušan: Novinarska radionica - Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1983.

PLENKOVIĆ Mario: Teorija i praksa javnog komuniciranja - Zagreb: Izdavaško instruktivni biro, 1983.

ŠAROVIĆ Nikola: Opštestvenoto značenje na ekonomskata propaganda. *Pogledi* 20(1983)3-4.

B

ATWOOD Erdwin L., MURPHY Shardon M.: The »dialogue of the deaf«: The new world information order debate. *Gazette* 30(1982)1.

CHU L. Leonard: Press criticism and self-criticism in Communist China: An analysis of its ideology, structure, and operation. *Gazette*, 31(1983)1.

MEYN Hermann: Ungeahnte Vielfalt: Die Presse der Bundesrepublik. *Neue Politische literatur*, (1982)4.

MOSCOVICI Serge: Die Entwicklung der Medien. *Publizistik*, 27(1982)4.

SMITH Anthony E.: The Information Revolution of the 1990s. *Political quarterly* 54(1983)2.

VII. ZNANOST, KULTURA IN ŠOLSTVO

A

MILOT Jean-René: Islam i muslimani - Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1982. Priručnici: Biblioteka Centar za koncilnska istraživanja; 19.

B

GELPI Ettore: International Division of Labour and Educational Policies. *Dialectics and Humanism*, 9(1982)2.

HAJTUN Sergej Davydovič: Naukometrija sostojanie i perspektivy - Moskva: Nauka, 1983. Akademija nauk SSSR: Institut istorii estestvoznaniija i tehniki; 8.

ISLAM. (tematska številka) *Revue tiers-monde* 23(1982)92.

IX. PSIHOLOGIJA

A

BUŽAROVSKI Dimitrije: O psihofiziološkim determinantama percepcije muzike. *Ideje*, 14(1983)1-2.

ŠTAJNBERGER Ivan: Život i ritam. Biološki ritmovi i ponašanje - Beograd: Nolit, 1983. Psihološka biblioteka.

X. EKONOMIJA

A

ANDRIJAŠEVIĆ Jovan: Vrednost radne snage u udruženom radu. *Praksa* (1983)3.

DINKIĆ Miroslav: Upravljanje ličnom potrošnjom u samoupravnom društvu i problemi racionalizacije. *Samoupravljanje* 11(1983)4.

JOVIČIĆ Ljiljana: Dohodovni odnosi i razvoj nedovoljno razvijenih. *Socijalizam* 26(1983)6.

MILJOVSKI Kiril: Razmišljanja o superiornosti i inferiornosti društveno-ekonomskih sistema. *Samoupravljanje*, 11(1983)7-8.

ŠINKOVEC Janez: Temeljni problemi združevanja dela in sredstev - Ljubljana: Delavska enotnost, 1983. Knjižnica Sindikati; 56.

URESNIČEVANJE sklepov 3. seje CK ZKJ in nalog pri izvajanju ekonomske politike v letu 1983. - Ljubljana: Komunist, 1983. Dokumenti ZKJ.

B

BRYCESON Deborah Fahy: The values, the law of values and the analysis of non-capitalist production. *Capital and Class* (1983)20.

LISTEN, Keynesians! *Monthly Review*, 34(1983)8.

WHITELEY Paul F.: The Political Economy of Economic Growth. *European journal of political research* 11(1982)2.

UDC 354(497.1)

KRISTAN, dr. Ivan: The Antifascist Council of National Liberation of Yugoslavia and the Building up of the Yugoslav Federation

Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 11, p. 1449-1461

The author opens up a rather interesting question concerning the creation of the new Yugoslavia: has Yugoslavia been created on the basis of decisions of the Second Session of the Antifascist Council of National Liberation of Yugoslavia held in Jajce, on November 29, 1943, or has it already existed as a revolutionary process, before this session. What is particularly interesting is the question as to when did the federal units emerge: before or after the Second Session of the ACNLY. The author tries to prove, in an argumented discourse, that federal units with all, or more or less all, formal characteristics of the state (and democratically elected organs of the people's government) existed before the Second Session of the ACNLY – and therefore the decisions of this session bear a declarative and not a constitutive character.

The Second Session of the ACNLY is, according to the author, the consequence and result of the federative processes occurring in all Yugoslav nations which in building up their own national states simultaneously declared themselves for a federative community. The example of Slovenia serves the author to illustrate this process.

UDC 37.014.5(497.1)

JELENČ, Zoran: Changes in Education – a Necessity in the Development of Contemporary World

Teorija in praksa, Ljubljana 1983, Vol. XX, No. 11, p. 1462-1481

Critical remarks on changes made in the field of education in our country, the introduction of Careers' Oriented Schools in particular, called for a comparison between the development of education in the world and the one in our country. In the article the development of education in the world is synthetically presented in the form of five fundamental trends: integration, permanency, democracy, mobility, creativity. In comparing the above mentioned trends with the basic principles of the transformation of education in Yugoslavia – particularly those endorsed in the 10th Congress of the Yugoslav League of Communists' Resolution on the Tasks in the Transformation of Education based on Selfmanagement – considerable consistency can be found. From this aspect some basic questions regarding the changes in the field of education and implementation of Careers' Oriented Education are considered. Particular attention is paid to the relation between education and labour and to the possibilities of the transcending of the traditional school organization in education.

UDK 354(497.1)

KRISTAN, dr. Ivan: AVNOJ in graditev jugoslovanske federacije
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 11, str. 1449–1461

Avtor se v prispevku loteva zanimivega vprašanja, ali je nova Jugoslavija nastala šele na temelju sklepov II. zasedanja AVNOJ v Jajcu, 29. novembra 1943, ali pa je obstajala kot revolucionaren proces že pred tem zasedanjem. Predvsem gre za vprašanje, kdaj so nastale federalne enote: že pred ali šele po II. zasedanju AVNOJ. V argumentirani razpravi dokazuje, da so obstajale federalne enote z vsemi ali domača vsemi formalnimi obeležji države (in z demokratično izvoljenimi organi ljudske oblasti) že pred II. zasedanjem AVNOJ – zato imajo sklepi tega zasedanja deklarativni, ne pa konstitutiven značaj. Drugo zasedanje AVNOJ je po avtorjevem mnenju posledica in rezultat federativnih procesov pri vseh narodih Jugoslavije, ki so se ob gradnji svojih nacionalnih držav hkrati opredeljevali za federativno skupnost. Ta proces avtor podrobneje osvetli na primeru Slovenije.

UDK 37.014.5(497.1)

JELENC, Zoran: Preobrazba vzgoje in izobraževanja – nujnost razvoja sodobnega sveta
Teorija in praksa, Ljubljana 1983, let. XX, št. 11, str. 1462–1481

Kritične ocene, ki jih je deležna preobrazba vzgoje in izobraževanja pri nas in še posebno uvajanje usmerjenega izobraževanja, nakazujejo potrebo po primerjavi razvoja vzgoje in izobraževanja v svetu in pri nas. Razvoj izobraževanja v svetu je v prispevku sintetično prikazan v obliki petih temeljnih usmeritev (načel): integrativnost, permanentnost, demokratičnost, gibljivost in ustvarjalnost ter racionalnost. Primerjava pokaže, da so v izhodiščih za preobrazbo vzgoje in izobraževanja v Jugoslaviji – podanih zlasti v Resoluciji X. kongresa o nalogah Zveze komunistov Jugoslavije v socialistični samoupravni preobrazbi vzgoje in izobraževanja – te usmeritve močno zastopane. S tega vidika so v prispevku obravnavana nekatera temeljna vprašanja preobrazbe vzgoje in izobraževanja in uresničevanja usmerjenega izobraževanja, zlasti pa: odnos med vzgojo in izobraževanjem in delom in možnosti preseganja tradicionalne šolske organizacije vzgoje in izobraževanja.

PREJELI SMO V OCENO

Emidij Sušič, Danilo Sedmak: Tiha asimilacija (psihološki vidiki nacionalnega odtujevanja), izd. Založništvo tržaškega tiska, Trst 1983, 170 str.

Salvatore F. Romano: Gramsci, Zbirka biografije, izd. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1983, 580 str.

Umberto Cerroni: Tehnika in svoboda, izd. Komunist, Ljubljana 1983, 218 str.

Vojan Rus: Nadaljevanje naše poti, Zbirka tokovi, izd. Mladinska knjiga, Ljubljana 1983, 301 str.

Vojan Rus: Možnost nove estetike, izd. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1983, 270 str.

Günther Friedrichs, Adam Schaff: Mikro-elektronika in družba — v dobro ali zlo?, izd. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1983, 270 str.

Jean Cassou: Zapisan svobodi, izd. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1983, 332 str.

Jožica Grgič: Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo po letu 1960, Knjižnica sindikati, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1983, 162 str.

Tomas in Teresa Pamies: Oporoka v Pragi, izd. založbi Komunist in Državna založba Slovenije, Ljubljana 1983, 242 str.

Lev Milčinski, Martina Tomori, Franc Hočevar: Droge v svetu in pri nas, zbirka Človek-družina-družba, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1983, 196 str.

Zbornik socioloških razprav: Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi, izd. Sociološko društvo Slovenije, Društvo sociologov in politologov Maribor in CDPI pri FSPN, Ljubljana 1983, 230 str.

Zbornik: Neuvrščeni in neuvrščenost 1951—1983, Knjižnica sindikati 50, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1983, 224 str.

Janez Šinkovec: Temeljni problemi združevanja dela in sredstev, Knjižnica sindikati 56, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1983, 128 str.

Peter Toš: Samoupravna delavska kontrola, Knjižnica sindikati 58, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1983, 68 str.

Skupina avtorjev: Družboslovno raziskovanje v gospodarskih organizacijah združenega dela, izd. FSPN in DUU Univerzum, Ljubljana 1983, 153 str.

Franc Rozman, Miroslav Stiplovšek: Prve rudarske stavke na Slovenskem (1883—1923), Knjižnica sindikati 64, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1983, 89 str.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Boris Majer: Vizija in stvarnost

Adolf Bibič: »Teorija in praksa« na pragu tretjega desetletja

Aktualni intervju s Francem Šetincem

Matevž Krivlc: Ali potrebujemo kodeks etike družbenopolitičnih delavcev?

Stojan Pretnar: Inovacijska kriza Jugoslavije

Boris Bergant: Zapuščina Bruna Kreiskega

Ana Barbič, Franc Hribernik, Drago Kladnik, Matija Kovačič: Mešane kmetije — da ali ne?